

ДУБАЯ

№ 2 2020

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:
ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk
ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Ліна Костенко Добірка поезії	2
Любов Бахура Добірка поезії	14
Леопольд Лагола Розстріляний	19
Лідія Повх Корито	28
Облишмо Гемінгвея	30
Крапля меду	34
Валер'ян Підмогильний Місто (Уривок)	37
Сергій Борщевський Україна повинна покладатися передусім на себе	44
Роман Гурський Українець і росіянин: у чому різниця?	47
Дмитро Волчек Альберт Камю – як і Степан Бандера – жертва спецоперації КДБ?	51
Ігор Ольшевський Щоб не згасали вогники любові	55
Йосиф Шелепець Закарпатський послідовник Яна Амоса Коменського	69
Петро Кралюк Улас Самчук як мислитель	75
Улас Самчук Авс-фін	80
Микола Мушинка Монографія про народні обряди українців Словаччини	87
Книжка про трьох перших дослідників музичного фольклору Закарпаття	89
Хай би прочитав президент України, і не тільки він... ..	92
Михайло Приймич «Втрачені дерев'яні церкви північно-східної Словаччини» – віднайдення забутої реальності	94

ПОЕЗІЯ

Ліна КОСТЕНКО

Я виростала у садах,
де груші достигали теплі,
і курявою лист пропах,
і соковиті пахли стебла.

Я виростала у полях,
де сонця схід – неначе спалах,
де потривожена рілля
опівдні м'яко парувала.

Я виростала у лісах,
де сосни рожевіли станом,
де важко падала роса
на голубі лісні поляни.

Я виростала на Дніпрі,
де височіють кручі,
де на ніч ставлять ятери
рибалки – люд небалакучий...

І барви тих далеких літ –
куди б не ділася тепер я,
що б не писала, – як відсвіт,
лежать на білому папері.

ДОБРЕ ЖИЮ

Звичай – гордість або прикмета...
У Карпатах,
гірському краю,
на питання:
– Як ви живете?
кожен мовить:
– Добре жию.

Може, вмерло дитя єдине,
ворожнеча з другом зайшла,
чи унадився вовк в полонину,
а чи поле вода пойняла, –

все одно в гірському краю
кожен мовить:
– Добре жию!

ПЕРШІ КРОКИ

Світ надзвичайно широкий
має укладисті далі.
Від того імперія і кроки
майже завжди невдалі.

Безпомічні вірші перші.
Нещасне перше кохання.
Немає ніяких звершень,
а тільки одні поривання.

А потім проходять роки,
з'являється стримана сила.
Поглянеш – а перші кроки
вже й пилом давно притрусило.

І смішно тобі, й сердито,
і ти забуваєш часто:
для того щоб добре ходити,
раз десять треба упасти.

ДЕСЯТА ДОРОГА

Коли я буваю вдома,
виходжу на вулицю рідко:
тут навіть дерева знайомі,
і навіть камені свідки.

Знайомі щиро вітають,
знайомі про все питають.
І ловлять на слові свідки:
та хто? та яка? та звідки?

Яка я ? Хіба я знаю?
Сумна і розгублена, видно.
А звідки? З далекого краю
приїхала в місто рідне.

Воно і вітає, і мучить,
і кожний день видає
то згадку, то гілку квітучу,
то миле ім'я твоє.

Не хочу тебе стрічати.
Мені говорили друзі,
що ніби я винувата
в твоїй самоті і тузі.

Я в людей не проситиму сили,
Я нічого в житті не просила,
як не просять гранітні схили,
щоб у спеку дощі їх зросили.

Я в людей попрошу тільки віри
в кожне слово, почуте від мене,
в кожний погляд очей моїх сірих,
в кожну ласку рук нестудених...

На старовинній ратуші годинник
давно спинився. Нерухомі стрілки
показують дванадцятую годину
якогось дня або якоїсь ночі
в якомусь невідомому столітті.

Пружина спрацювалась? Заржавіли
і чіпкість загубили коліщата?
Чи, може, в закапелок механізму
потрапив пил?.. Ніхто про це не знає.
Дзвонив годинник малиновим дзвоном,
і раптом захлинувся на півзвучі,
і стих навіки...

На широкій площі
здивовано перемовлялись люди,
піднявши вгору стомлені обличчя.

Великі стрілки рухаються швидко,
а вже як стали – то надовго стали...
Присвиснув хтось, а хтось махнув
рукою,
і розійшлися люди нетерплячі,
бо кожен мав по невідкладній справі,
бо кожен має по важливій справі,
бо кожен матиме по спішній справі...

КОБЗАРЕВІ

I

Кобзарю!
Знов
до тебе я приходжу,
бо ти для мене совість і закон.

Прости, що я дрібницями тривожу
твій вічний і глибокий сон.
А може, це і не дрібниця.
Ти ж бачиш сам, які складні часи:
Великі струси.
Перелом традицій.
Переосмислення краси.
І вічний рух –
у всесвіті, у світі.
Лише могили з місця – ані руш...

О, скільки стало в нашому столітті
скалічених і безнадійних душ!
Та що ж, не дивно.
Покрутився глобус
в диму, в пожежах, у кривавій млі.
Захворів дехто на морську хворобу,
хитається на палубі землі.

Розхитаний, спустошений і кволий,
біда, якщо в мистецтво забреде, –
шукає форм не бачених ніколи,
шукає форм нечуваних ніде.

І тут же – просто шукачі прокорму,
і шахраї і скептиків юрма –
шукають найсучаснішої форми
для того змісту,
що в душі нема.

Возрадуйтеся прадіди печерні –
ось пролунав новітній благовіст!
в абстракції,
в модерній,
в істерії,
конає в корчах витончений зміст.
І сам на себе споглядає збоку –
чи є в його агонії краса...
Кобзарю мій!
Поете мій високий!
А як же ти поезії писав?

Я не писав.
Я плакав і сміявся.
Благословляв, співав і проклинав.
Сказати правду –
мало турбувався,
як я при цьому збоку виглядав.

II

Кобзарю,
знаєш,
нелегка епоха
оцей двадцятий невгомонний вік.
Завихрень – безліч.
Тиші – анітрохи.
А струсам різним утрачаєш лік.

Звичайні норми починають старіти,
тривожний пошук зводиться в закон,

коли стоїть історія на старті
перед ривком в космічний стадіон.

Вона грудьми на фініші розірве
Чумацький шлях, мов стрічку золоту.
І, невагома, у блакитній прірві
відчує враз вагому самоту.
І позивні прокотяться луною
крізь далі неосяжно-голубі...

А як же ми,
співці краси земної?
Чи голоси у нас не ослабі?
Чи не потонуть у вітрах простору?
Чи сприймуть велич нової краси?..
Тарас гранітний дивиться суворо:
– А ви гартуйте ваші голоси!
Не пустослів'ям, пишним та
барвистим,
не скаргами,
не белькотом надій,
не криком,
не переспівом на місці,
а заспівом в дорозі нелегкій.
Бо пам'ятайте,
що на цій планеті,
відколи створив її Пан-Бог,
ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох!

На світі можна жить без еталонів,
по-різному дивитися на світ:
широкими очима,
з-під долоні,
крізь пальці,
у квартиру,
з-за воріт.
Від того світ не зміниться нітрохи.
А все залежить від людських зіниць –

в широких відіб'ється вся епоха,
у звужених – збіговисько дрібниць.

Кохання, вірність –
істини одвічні.
Створили їх іще до нас, давно.
А ми...
Що ж ми?
Лиш випадкові стрічні.

Яке гірке,
яке гірке вино!

А треба пити. То хороший звичай.
Його створили теж до нас, давно...
За нашу зустріч!
За прощання наше!

Яке гірке,
яке гірке вино!

Розбуди мене, розбуди,
мені сниться холодний сон,
що навколо – вічні льоди,
крижаний зимовий полон.

Білі палаци крижані,
кришталеві ґрати колон...
Крижаніє серце в мені,
віддається зимі в полон.

Одвикає від літа знов,
забуває знов про тепло,
бо коли проходить любов,
значить, зовсім її не було.
Замітає її сліди
білий сніг між білих колон...

Розбуди мене, розбуди!
Мені сниться холодний сон.

ЕСТАФЕТИ

Різні бувають естафети.
Міщани міщанам передають буфети,
Заяложені ложки, тупі ножі,
Глупоту свою і думки чужі.

Різні бувають естафети.
Воїни воїнам передають багнети.
Майстри майстрам – свої таємниці,
Царі царям – укази й темниці.

Різні бувають естафети.
Передають поетам поети
З душі у душу,
Із мови в мову
Свободу духу і правду слова,
Не, промінявши на речі тлінні –
На славолюбство і на вигоду.
І не зронивши.
Бо звук падіння
Озветься болем в душі народу.

Є вірші – квіти.
Вірші – дуби.
Є іграшки – вірші.
Є рани.
Є повелителі і раби.
І вірші є –
каторжани.
Крізь мури в'язниць,
по тернах лихоліть –
ідуть, ідуть по етапу століть...

Комусь – щоб хліба скибка.
Комусь – щоб тільки лаври.
Одна душа – як скрипка,
а друга – як литавра.

А тут не все так чітко.
То крила, то вериги.
Від Баха – до чечітки.
Від «чижика» – до Гріга.

Від ніжного ноктюрна –
до громових симфоній.
Від буйного обурення –
до сміху саксофонів.

Всі голоси природи,
всі види й різновиди,
від голосу народу –
до писку індивіда.

Все в душу входить вперто.
Ввійшло – навік зосталось.
Оце такі концерти.
Аж серце надірвалось.

Все більше на землі поетів,
вірніше –
тих, що вміють римувати.
У джунглях слів поставили тенета,
але схопили здобич ранувато.

Зайці, папуги, гнізда горобині...
Великий щебет, писк і цвірінчання –
таке,
що часом хочеться людині
поезію шукати у мовчанні.

Хай метушиться дріб'язок строкатий,
мінє шерсть залежно від погоди...
Поете,
вмій шукати і чекати!
Найкращий вірш ще ходить на свободі.

ІМА СУМАК

Було на світі плем'я – інки.
Було на світі – і нема.
Одних приставили до стінки,
а других вбили крадькома.
Кого задобрили дарами,
кого втопили у крові.
Лишились тільки древні храми,
прийшли господарі нові.
Войовники і товстосуми,
і зайшлий люд з чужих країн...
Росло дівчисько – Іма Сумак,
як дивна квітка з-під руїн.
Очей несамовитий розріз,
і руки пристрасно слабі.
Як небо в хмарах носить грози –
носило голос у собі.
Гриміли джази, рок-н-роли,
фокстроти, румби, «ча-ча-ча»
Вокальні примірялись школи,
як одяг з іншого плеча.
А голос нудився без міри
за тим колючим дротом нот.
Ячав, метався диким звірем
у тюрмах шкіл,
у клітках мод.
Йому під силу велич опер,
врочистий грім чужих молитв.
А він, могутній, чинить опір,
співає те, що кров велить.
Співає гимни смертна жінка.
А в ній – чи знає і сама? –
безсмертно тужить плем'я –
інки.
Те плем'я, котрого нема.

ХРАМИ

Мій дід Михайло був храмо­строїтель.
Возводив храми, себто цілий вік.
Він був чернець, з дияволом воїтель,
печерник, боговгодний чоловік.
Він був са­мітник. Дуже був суворий.
Між Богом – чортом ду­шу не двоїв.
І досі поминають у соборах –
храмо­строїтель Михаїл.
Жив у землі, мовчущий не во злобі.
Труждався сам, нікого не наймав.
І грошей зроду шеляга не мав.
Він працював до поту на возлоб'ї.
Ті тридцять срібних теж були гроши­ма.
Це гріх. Це сльози діви Міріам.
Він був святий. Він жив непо­гріши­мо.
І не за гроші будував свій храм.
Різьбив вітгар, збивав тесові паперті,
де змалювань, тонких, як листя папороті,
світився лик розп'ятого Христа.
Він ставляв хори, амфори й амвони.
В єпархію по ладан дибуляв.
А щоб кращіше бамбіляли дзвони,
шпiальтеру до міді додавляв.
Він баню зводив, не зійшовши з місця.
Він бляху в ромби краяв, мов сатин,
коли стояв над келією місяць,
блідий, як німб, загублений святим.
Тягав каміння – мурувати брами.
Стругав божник... за північ не куняв...
І так, у мислях збудувавши храми,
торгующих із храму виганяв.

Життя іде і все без коректур...

Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркізи Помпадур,
і ми живем уже після потопу.
Не знаю я, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, – час.
А ми живі, нам треба поспішати.
Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, – пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.
Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.
Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.
Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш – то уже навіки.

*Видатна українська поетеса **Ліна Костенко** відзначила свій життєвий ювілей – 90 років. При цій нагоді редакція журналу «Дукля» і Спілка українських письменників Словаччини щиро вітають ювілярку:*

*Шановна Ліна Василівна! Вітаємо Вас з ювілеєм. Ваше поетичне слово вливало і вливає у нас силу, почуття і переконання, що Україна є, Україна буде. Притягувала нас його правда, відвертість і безстрашність. Бажаємо Вам здоров'я, щастя, радості. **Многая літа, Поетесо!***

ЗАМКНУТЕ КІЛЬЦЕ
(пам'яті Софії Кундрат)

Задумливе сонце
торкнулось промінням
зеленого килиму лук.
Неспокійний вітерець
шукав сховок
на сусідній сосні.
Потім настала тиша,
велика тиша,
до якої проникали
спів пташок
і знаки запитань,
наввипередки
з крапками і тире.
Недавня давнина невисказаної
забутої вдяки
малювали на воді
картини спогадів,
які оживали,
відразу блідли,
затуманювали зір,
відбивались,
кудись втікали
і зникали
під занавіски світла.
Звідкись хмарки взялись
і почали змивати
з доріжки пил,
по котрій ми часто
з тобою гуляли.
А тепер на прогулянці я сама.
Ти відійшла
в супокійне тихо
замкнутого
життєвого кільця часу,
який несподівано
прикрив тебе
последніми молитвами хліба.

ФАТУМ ЛЮДСТВА

Я часто роздумую про війну...

Чому вона іще існує?

Де резиденцію має?

Зразу ж включаю комп'ютер
і шукаю відповіді в інтернеті.

Хто це? Яка людина?

Де ж мир? Минулий час.

Ні! Я шукаю час теперішній,

який вчинив з нас

похмурою, малодушною,

байдужою, безцеремонною,

насильною, настирливою,

лицемірною, фанатичною,

поспішливою істотою,

позбавленою почуття спокою

і дарів любові.

Я думаю про людину

без пахучих квітів в руках,

без привітання дня і ночі,

без дотику дихання землі,

без краплинки роси на очах

при зустрічі з жахом.

Жахлива картина пророцтва

затемнення сонця

охоплює моє серце.

Не знаю, чому воно

перелякано б'ється туди-сюди

неначе дзвін Бім – бам!

Тривога! Буде війна?!

Буде...

Враз хтось прошепотів:

кожна війна вже давно запланована.

Серце в цю мить обірвалось,

почало падати...

Швидко простягаю руки, щоб
впіймати його

а воно падає та падає...

І я опам'ятовуюсь з видив.

Знову поринаю в роздуми,

чому війна ловить

принцип світла й життя
в свої сіті
і хоче вирішити
фатум людства.
І я знову шукаю,
шукаю відповіді...

ХТО ЧУВ, ЯК ПЛАЧЕ ХЛІБ

Хто чув, як плаче хліб,
як дихає з останніх сил,
ридає монотонно,
потім швидше,
різкіше
і відразу стає
таємниче тихо,
аж щемить при серці.
А потім хліб вже і не плаче,
бо не має сліз,
лише тріщить
та тріщить
сухий хліб
на столі
або і під столом.
Чекає та чекає,
коли відкриються
двері благодаті
до рідного дому.

ТИША КІМНАТИ

Закриваються за мною
двері поспішливого світу.
Приходжу на місце,
де згинаються стіни від болю.
На коридорі озиваються
незнайомі кроки
світла і темноти.
Наше життя торкається стелі.
А поки смерть сперечається з часом,

я маю страшений апетит
на суп геркулеса,
до якого впала тиша.
Хочу спіймати тишу.
І тому хочу її спіймати
в свої холодні руки,
щоб обняла моє серце,
яке постійно поспішає,
неначе чогось боїться,
лише втомлені очі душі
шепочуть – спи.
Але за хвилину
до мене наближається
тиша кімнати:
тепломір,
стілець,
постіль,
інфузія.
А усмішка
з кришталіків морського аромату літа
піднімається
на крилах сонячного вітру
до абсолютного буття
таємничості,
внутрішнього напруження
з продовженим приближуванням
світлової точки
зустрічі.

ТАЇНСТВО ПУТІ

В далині лунали
голоси бедуїнів,
а верблюди
спотикались,
ідучи по камінні.
Дивує мене, як може іти
моїми слідами
тиша ночі,
котра неначе
хотіла б сховатись до тьми

і стерегти таїнство путі.
Раптом тьма проникла
наболілим тілом,
обгорнула мене
і я була, мов
на крилах ангела.
А щось мені говорило
– Йди вгору до небес
за зіркою,
яка колишеться
в сяйві місяця.
За хвилину вітер
піднімає порох
і кидає в мое обличчя.
На горі Синай
зірвалась піщана буря.
Я присіла на сходи
старого храму,
оперши чоло на стіну,
закутуюсь до смирення
спокою душі
і чекаю на схід сонця,
чекаю на час
зародження нового дня,
нових думок,
без спокуси
мати щось більше
з дерева милості,
плодів пізнання,
зрозуміти момент
життя і смерті,
момент зустрічі з людьми
і розлучення з ними.

Леопольд ЛАГОЛА

Розстріляний

Спочатку з ним не можна було витримати, ні бійка не допомагала. Вперто відмовлявся заговорити, насміхався і постійно витирав ліву щоку. Однак то не були прості сльози, це явно було з першого погляду, але стікало це повільно і майже безупинно з обох кутків лівого ока, така мутна вода, як інколи це можна бачити у сліпих. Керівник патруля це закарбував у пам'яті й більше до цього не повертався.

Патруль, яким командував, на світанку взяв його у полон – того обдертого, на свій вік високого юнака, оскільки йому було не більше сімнадцяти. Він стояв тут, його нічого не цікавило, дивився то на одного, то на другого і так на весь склад патруля, який оточив його саме тоді, коли хотів перейти гребінь гір над лісною сторожкою, та він цього і не приховував, що у нього був саме такий намір, оскільки він там мешкав. Від учорашнього ранку перебував на цьому боці, хоча тут у нього нікого не було та й нікого не знає. Що шукав на тому боці, він не сказав, перестав навіть головою похитувати, як це робив під час короткого і ділового допиту.

Напевно, пас корів, тому так добре орієнтувався на території, через яку вже два тижні тягнеться фронт. Знову не сказав нічого, тільки посміхнувся, за що заслужив від командира патруля кілька ляпасів, якого роз'їдало, що не дістав з нього ніяке ім'я.

Коли йому погрожували кулаками, кинув затято головою і вирвалось у нього, що хоча його тут же і вб'ють, не викаже, як його звати, та раптом, не знати чого, слухняно зізнався, що його звати Кирил Єлесов, або Єлесон, якимось так. Притому любувався поглядом на командира, який щоразу інакше висловлював його ім'я. Раз це звучало як Елерсон, і не було б нічого дивного, якби це був німець, хоча у цьому краю не було нестатком щодо німецьких імен і перед тим, однак в даній обстановці командир вважав цю тотожність надзвичайно винятковою і також її закарбував у пам'яті. Адже він знав, що за цим гострим гребенем гір, яким можна пройти лише на кількох місцях, ховаються у збудованих позиціях частини якоїсь німецької дивізії, великонімецької, чи як її там звати, яка за всяку ціну має зробити короткий кінець з повстанням у тилу відступаючої армії.

І не бути того, що цей підліток осоромив його перед очима його солдатів, коли даремно пробував дістати з нього невдале прізвище, мабуть, і не ескортував би його у штаб. Не наважувався повірити, щоб цей обідранець міг бути корисним ворожому штабу.

І тому наділив йому ще хвилину часу, щоб той чітко сказав, як його звати. Він вірив, що позбудеться його. Але цей тільки посміхався і витирав рукою мутну воду, що текла з лівого ока, і погоджувався з усіма прізвищами, які командир

патруля по порядку наводив, чи це вже було Єлесов, Єлесон, або Єлесогн. З іменем у нього було ясно. Кирил або Кирило. Це, по суті, нічого не міняло.

Штовхнув його у ребра, нехай ним займаються у командуванні. Вони ж розумніші.

Але там, як здавалося, тепер були зовсім інші проблеми. Начальник штабу, капітан, молодший з усіх йому призначених офіцерів, проявляв янгольську терпеливість. В останню ніч лінія фронту порозривалась, крім того, ворожі снайпери прорвались близько до будинку командування, отже, треба неминуче дошками забити вікна. Але, правду кажучи, ні це так непокоїло капітана, як можна було б очікувати, оскільки саме його ділянка була вирішальною у зв'язку з утриманням малої повстанської території, яка кожен день, кожної години зменшувалась. Його набагато більше мучило те, що його нашвидку назначені військові частини були складені з людей з навколишніх сіл. Жінок, дітей і худобу відвели у гори, чоловіки одягли форму, взяли у руки зброю і зупинили тиск військово-навчальних частин, за якими вже був Кавказ і Київ. На угідді села знали кожен куц і кожен шелест, захищали його і вмирили без зойку. Капітан не міг собі уявити кращих воїнів, поки знаходились на угідді власного села. Тільки-но перебралися далі, або наказав їм відступити, тоді вже було погано. Чоловіки почали зникати і появлялись вдома, пригнічені, самі не при собі й мовчазні. Не знати, чи їх більше тягло до дітей і матерів, чи до гір, залишити які означало – вступати у світ розгубленості, загину.

Капітан знав, якби тепер дає наказ хоч би трішечки відступити, напевно, втратить основний склад своїх бойових частин і буде відступати тільки один разом зі штабом. Та відступ був неминучий, якщо ще існувала можливість обходу.

Капітан це повторював десять разів, завжди іншими словами, і для самого себе, коли вже всі залишили те склеписте приміщення панського будинку, який розвалювався.

Тільки його ад'ютант залишився на місці. У такі хвилини умів зробити себе невидимим. Капітан був без нього лише напівлюдиною, без цього лейтенанта Драха від льотчиків, але оскільки літаків у повстанській армії не було, то назначили його тут, лише так – хто залишився живим, був назначений до когось, хто також залишився живим.

– Драх, – гукнув капітан від вікна, ніби хотів сповістити, що знайшов рятівне розв'язання. – Ведуть сюди якогось чоловіка.

Ад'ютант нашвидку не міг зрозуміти, чому капітан йому сповіщає таку незначну подію, та ще з таким захопленням, тому лише так для себе промимрив:

– Так, пане капітане.

– Драх, цю людину нам посилає небо.

Драх його мовчки слухав.

– Що я кажу, небо, – виправив себе капітан. – Не знаю, чому небо мало б нам когось присилати, але як би там не було, цього чоловіка нам треба. Розумієте?

– Ні, – сказав Драх і прийняв рапорт командира патрулю, який цього ж Кирила Лейсона чи Елерсона, або як його там звати, спіймав на переході лінією фронту, отже, саме тоді, коли він вирушив назад у напрямку до німецьких ліній.

– Як його звати? – дивувався ад'ютант.

– Єлесон, чи Єлесов, або як сам сказав раніше.

– Мені задається, Елерсон.

– Може, і Елерсон, але треба це з нього тягти, бо цідить слово за словом.

– Чого плаче? – цікавився капітан.

– У тому ж то і справа, що він не плаче, – серйозно пояснював командир патруля. – Це йому тільки так витікає з ока, мабуть, його хтось добряче ударив. Але це не я. І ніхто з моїх людей. Це вже у нього було, коли ми його спіймали.

– А як його звати?

– Кирил, Кирил, – заїкався командир патруля.

Ад'ютант Драх непомітно посміхнувся і підійшов до вікна, ніби він з цим допитом не має нічого спільного. Капітан хотів з його обличчя щось прочитати, але, обернувшись, знову було невиразним.

Не було сенсу вагатися. Капітан вдарив кулаком об стіл, щоб звернути увагу спійманого на себе.

– Ти бачив німців? – різко звернувся до молодого чоловіка, коли йому командир патруля сказав, де його знайшли.

Юнак мовчки кивнув головою, зупинивши погляд на ад'ютантові, але лише коротко, оскільки на нього посипалися запитання, на які також послужливо кивав головою, що вже найменше три рази – і позавчора, і перед позавчора, це було у неділю, підтверджував, що не був у костьолі, але раніше відвідував костьол, правда, не дуже любив відвідувати, але цієї неділі точно у костьолі не був, бо був тут, поблизу.

– Тут поблизу, – у капітана застигала кров у жилах. Притакував головою, але скося дивився на ад'ютанта, ніби очікував, що звідти загрожує небезпека. Але лейтенант Драх, здавалося, і не дуже його помічав.

– Німці тебе вислали, щоб шпигував, – продовжував капітан з червоним обличчям.

Підтвердив, замість відповіді дістав зі штанів пом'яту купюру.

– Це тобі дали, – сказав капітан і поглядом закликав ад'ютанта, щоб запам'ятав цю ситуацію.

– За що дали? – продовжував допитувати капітан, але тепер якось без злості.

Жестом закликав командира патруля, який його вже виразом обличчя хотів налякати, а коли й це не вплинуло, клацнув затвором і повторив:

– Нема більше, – юнак, нарешті, промовив, вивернувши другу кишеню. Потім поклав купюру на стіл, незграбно і з таким соромом, ніби його спіймали на гарячому.

– Це твоє, – заспокоював його капітан. – Це ти заслужив. Це ніхто тобі не візьме, Боже борони. Тільки мусиш нам сказати, що вони тобі говорили, коли сюди посилали.

– Я це не хочу, – юнак відмовився від грошей і знизив плечима. – Я хочу додому.

Капітана розсердила байдужість, з якою він себе оцей хлопчисько, та ще перед дулом рушниці, але опанував собою, бо знав, що він вже близько мети.

– Пізнаєш танк? – запитав його зі зацікавленням.

– Танк добре пізнаю, – сказав юнак, витираючи мокре джерельце під лівим оком.

– А гармату?

– Гармату я вже бачив.

– Дали тобі ці гроші, щоб ти їм сказав, де на нашому боці розміщені гармати.

– Де розміщено гармати? – спалахнуло у нього майже дитяче зацікавлення.

Ад'ютант розкашлявся, капітан знав, що робить це навмисно, аби звернути увагу, що йому це висловлення здається найбільш цікавим. Але з ад'ютантом дає собі ради пізніше. У всьому свій порядок. Насамперед закінчити з цим.

– Ми говорили про гармати, – починав по-дружньому капітан.

– Де вони? – наполягав юнак.

– Ти їм показав, де вони?

– Ні.

– Ти їм розказував, де ти їх бачив.

– Ні.

– Виявляється, ти їм це намалював.

– Я не вмію малювати, – юнак завертів головою і цілою долонею витер сльозливе око.

У капітана терпеливість доходила до кінця.

– Нічого не хотіли знати про наші гармати, про наші танки, про наших воїнів, не хотіли від тебе нічого чути?

– Де гармати? – нетерпляче запитав юнак, але капітана не збив з пантелику. Капітан знав, що він близько своєї мети.

– Нічого не хотіли, – продовжував, – тільки одне: щоб ти їх перевів через гребінь гір на наш бік.

– Я йшов з ними, та вони добре знали, що воно там було, – з небувалою готовністю поповнював здогад капітана. – Але точно не знали, бо один постійно хотів йти понад лісну сторожку, але понад неї не пройшли б ніколи, та ще з кіньми.

Капітан закінчив з ним розмову, відвернувся від нього, дивувався, що ад'ютант не є з ним заодно, хоча на перший погляд було ясно, що за людина перед ними, коли зрадив за гроші у час великої небезпеки для краю і нації та усього, що до цього належить.

– Ми і не знаємо, як його звати, – почав зрадника захищати ад'ютант Драг, хоч був йому огидний, коли отак утуплювався очима у порожнечу, прикидаючись придуркуватим і витираючи мутні сльози, які не були ні проявом радості, ні жалю, ні нічого.

– Як ти сказав, як його звати? – звернувся капітан до командира патруля, який тішився, що ця комедія з іменем добре закінчилась.

– Воно ж так, пане капітан, що він, зрештою, всляко поперекручував, аби ніхто з цього не був розумнішим. Це зразу було підозрілим, що з власним ім'ям стільки мучився.

– Ну, а коли вимучився, то яке ж потім сказав? – наполягав капітан.

– У тому ж то і справа, спершу не хотів сказати ім'я. Потім лише так попід ніс щось мимрив, таке ім'я, ніби воно російське або німецьке.

– Перед тим ви докладали, що ви спіймали Кирила Єлесона чи Єлесова, – на допомогу прийшов лейтенант Драг.

– Так. Це можливе, – заїкався командир патруля. – Напевно, так його звати, як ви казали, коли я це перед тим докладав. З цією людиною, просто, не було мови. Самі ж бачите.

З цього командира патруля не буду розумним, подумав собі капітан, звільнив його і залишився з ад'ютантом вирішити, що з цим чоловіком біля дверей вчинити, і було йому з цього дуже неприємно, оскільки передчував, чим це закінчиться. Це ад'ютант, щоб його дідько взяв, умів читати його приховані думки, ніби перед ним був гарно друкарською машинкою написаний денний наказ.

– Драг, вам цікаво знати ім'я цього зрадника?.. Визначить його, але багато часу у нас немає.

Кирил Єлесон або Елерсон вперто дивився на ад'ютанта, коли почав до нього наближатися. Хвилину дивились один на одного, і не було серед них напруги,

не кажучи, вже про ворожнечу. Цей, напевно, порахував собі, прикинув собі у думці капітан стан речей – якщо якась допомога може появитись, то тільки від ад'ютанта.

– Вони всі тебе погано зрозуміли. Ти ж не Кирил Елерсон, не Кирил Єлесов. Тебе звати просто Кирі Елейсон. Як це ти чув у костьолі. Кирі Елейсон, правда?

Юнак напрочуд привітно усміхався і кивнув на знак згоди.

Однак ад'ютант продовжував ще протяжніше.

– Це був лише жарт, тебе ж насправді не так звати.

– Не вгадаєте, як мене звати, – сказав юнак.

– Вгадаю, – ад'ютант Драх доторкнувся його плеча. – Тебе звати Алелуя.

– Так, – здивовано притакнув юнак. У капітана аж мороз пройшов по спині. – Алелуя також. Алелуя не повне моє ім'я, хоча воно дуже гарне.

– Зізнайся, що ти нас водив за ніс, – просив ад'ютант. – Насправді тебе звати апостолом Павлом.

– Апостол Павло? – запитав приголомшений юнак.

– Або святий Кирило? Я не зовсім впевнений, – серйозно продовжував ад'ютант і вдавав, ніби роздумує.

– Святий Кирило ні, – широко посміхнувся. – Це друге ім'я моє.

– Апостол Павло.

– Так, апостол Павло, – блаженно саяв і почав витирати брудні сльози, які під час допиту лишив текти по щоці.

Для капітана це вистачало. Розгніваний відштовхнув ад'ютанта, який організував цей допит, очевидно, тільки для нього, і обірвав гострим словом допитаного.

– Тепер ще скажи, що тебе звать – Ісус Христос.

Юнак відступив аж до дверей, не сказавши ні.

– Я вгадав. Ти Ісус Христос особисто.

Відступаючи перед капітаном, юнак невпевненим кроком вийшов за двері, де вже на нього чекало двоє сторожів і відвели його у підвал, який був за в'язницю.

– Цей чоловік не побоявся твердити, що він Ісус Христос, – намагався вправно спростовувати захист ад'ютанта.

– Пане капітане, він цього не твердив, – лейтенант не здавався так легко. – Правда, і не запечував.

Капітан проковтнув щось, що у нього було на язичку, сів біля величезного столу, біля якого колись бенкетували гості панського будинку, спершись обома ліктями проти ад'ютанта, і уникав його погляду...

– Ви його розстріляєте, – сказав лейтенант Драх так тихо, що це була майже тільки думка, яка долинула до капітана.

– Драх, – капітан був радий, що сказав це вголос, – не знаю, де ви живете. Але тут, де я проводжу дні і ночі, вже довгий час триває війна. У війні останнє слово за кулею.

– Це таке гарне речення, – ад'ютант усміхнувся, – що не може бути правдивим.

– Гарзд, – сказав капітан, – але якщо мені хтось за спиною приведе ворожих снайперів і мінометників, потім я докладу усе зусилля, щоб я цього негідника зловив, а коли він вже у мене, їй-богу, поставлю його перед військовий суд і за тим буде останнє слово, мені все одно, чи речення гарне або огидне.

Драх мовчав, капітана це обурювало.

– Мовчати легше, ніж висловитися до справи, – закликав ад'ютанта, який

знав, що не матиме довго спокою від свого начальника, аж поки не скаже свою думку, що капітану не вдалось здійснити, або яка йому заважала.

– Пане капітане, ви хочете його розстріляти.

– Драх, не повторюйтесь, продовжуйте.

– Якщо можна, то перед збором військових частин.

– Безумовно, Драх. Все, що має ноги, має бути біля цього дійства. Легко поранених принесемо на носилках.

– Вам не треба ніякого суду, пане капітане, – сказав лейтенант без натяку докору або звинувачення. Ви цього чоловіка засудили на смерть розстрілом перед збором військових частин вже тоді, коли ви його побачили.

– Продовжуйте, Драх. Що буде далі? – наполягав капітан.

– Нічого. Цей хлопець несповна розуму. У його голові наскрізь помішано. Скалить зуби, мов божевільний.

– Драх, а далі.

– Небагато бракувало і був би себе видавав за Ісуса Христа, – вибухнуло з лейтенанта Драха, але він тут же оволодів собою. – Тут все ясно. Ви це знаєте, пане капітане, і я це знаю, але йому це не допоможе. Його треба публічно стратити.

– Драх, а далі? – закликав його капітан і був смертельно серйозним, ніби слухав звинувачення проти себе і відкидав захист.

– Ви, пане капітане, напевно, очікуєте, що постріли карального загону лунатимуть по цих верхах, про які наші хлопці думають у випадку глибшого відступу, і що у них на певен час зникне потреба непомітно залишити військову частину. Ви гадаєте, що ця пересторога буде переконливою. Страта є стратою. Кожен з них мимовільно у кутику душі подумає, як добре, що той, який стоїть перед дулами рушниць, хтось інший, лиш би це не був він.

– Продовжуйте, Драх.

– Справа в тому, що ви рахуєте з тим, що страта зупинить повільний розклад наших військових частин у випадку глибокого відступу.

– Я рахую? – капітан розгубився.

– Вважаєте, що ця страта надміру корисна, військово необхідна. Як гарматна стрільба, як штикова атака, як засідка. Застрелити цього юнака означає – покращати фронтову обстановку. Це ви вважаєте.

– Драх, а ви що вважаєте?

– Я вже вам не раз казав, що життя, як таке, з усім, що обіцяє, стихія максимально деморалізуюча. Смерть треба матеріалізувати, в усій її огидності, щоб піднялась мораль.

– Драх, це ви сказали, – капітан, нарешті, відпочив, увесь був мокрий, аж на його широкому обличчі блищав піт, ніби після довгого і виснажливого походу. Ви докажете все сказати так, ніби усе ясно. Подбайте про формальності. Страта відбудеться завтра о восьмій.

Драх і не думав заперечувати, і лише так додав, щоб повторити правду.

– Не дивлячись на все, він, напевно, божевільний.

– Не буває звичкою висилати зрадників на огляд у санаторій.

– У людини, яка себе називає Ісусом Христом, бракує здорового глузду. Це ми знаємо і без детальнішого дослідження.

– Драх, ви помиляєтесь, – капітан не дозволив більше вивести себе з рівноваги.

– Він же не називав ім'я Ісуса Христа. Це була моя думка. Він зовсім скромно про себе говорив, що він Кірі Елейсон.

– У цій долині за гребенем гір є кілька православних і греко-католицьких сіл, – сказав Драха, знаючи, що цим нікому не послужить, тим більше юнаку в підвалі.

– Гаразд, він божевільний, – капітан відвернувся від лейтенанта Драха, ніби у цю хвилину не витримував його погляд. – Не зраджував за гроші наші позиції, ні свідомо, з наміром прозрадити, не перевів ворога за нашою спиною попід лісну сторожку. І якби не йшлося про нічого іншого, тільки про захист організованого опору, Драху, про боєздатність тих військових частин, які ми ледве зліпили, і які тепер розвалюються. Та невже я маю вести на страту свого кулеметника, оскільки він охоче віддає душу за захист свого села, але неохочий з нього відступати? Йому сорок, у нього п'ятеро дітей і був двічі поранений. Драха, скажіть щось!

– Ми ж не ведемо на страту за тим, скільки у кого дітей, пане капітане. Просто, вважаємо, що у нас є право чинити беззаконня?

– Чудово, Драху, – майже посміхнувся невпізнаний капітан. – Ще сьогодні й спати вже якось буду...

– Я ні, пане капітане, – не уступав Драха. – не заперечую, що така страта дуже вражаюча справа, та я не вірю в дива.

– Мали б.

Ад'ютант посміхнувся, рушаючи до дверей, де у нього потрапило останнє речення капітана.

– Не бути його чи я б кінець кінців не був змушений жертвувати вас, бо ви єдиний, хто це розуміє.

Щось окрилено стомлено пролетіло над головою Драха. Коли майже охопленний жахом оглянувся, був у приміщенні один з капітаном, а той виглядав, мов безтямний.

Уночі привели обвинуваченого зі зради і винесли над ним вирок смерті, хоча і не передчували, як, властиво, його звати. Тепер, на відміну від першого допиту, вперто і вороже мовчав, відмовився від хліба зі салом, відмовився від пива і не взяв сигарету. Із суду не робив собі нічого, не звертав на них уваги, ніби передчував, що і так не може нічого виграти й програти.

Коли чув, що вранці піде на страту, і що його поховають у могилу, яку буде змушений собі викопати, злісно вищирив зуби, кинув плечем і не дбав про присутніх. Не сказав, що не почуває себе винуватим і не божився, що він невинуватий. У нього було повно роботи, як йому страшенно текло з лівого ока, або, може, тільки так здавалося, бо ж не робив нічого іншого, лише постійно витирав ці брудні краплі, які стікали по лівій щоці аж у кутики вуст.

Лейтенанта Драха злило, що ніхто не шукав духовного отця, і хоча не завдавав собі зайвих клопотів від таких церемоній, пізно уночі вислав машину, щоб привезли одного священника з містечка, яке знаходилось двадцять п'ять кілометрів за лінією фронту. Коли, нарешті, явився, лейтенант Драха йому коротко сказав, про що йдеться. На смерть засуджений юнак відмовився з священником говорити. Обернувся до стіни і обом показав спину. Домовляли йому, погрожували, згадували небо і муки пекельні. Нічого не допомагало. Мабуть, узяв собі в голову, якщо вже священник, тоді вже принаймні греко-католицький. Але того не знайшли, шукаючи до самого ранку.

Коли розголосилось, що буде страчено зрадника, збіглося кілька цивільних осіб, щоб бачити, як виглядає зрадник. Розійшлися, побачивши похуділого, обідраного юнака, якому сунули в руки заступ, щоб викопав собі могилу.

Коли примаширував каральний загін, вишикувалось п'ятдесят воїнів, включно кухарів, чоловіків зі складу боєприпасів і від провіанту, але також з польового лазарету. Членів військової частини було небагато, оскільки на всіх ділянках рахувалося з акціями ворога.

Земля, де засуджений копав, зверху була суха і курна, у нутрі просочувалась вологістю. Це тривало довше, ніж передбачалось, і тому, аби напруга за цей довгий час не ослабла, допомагали копати могилу й двоє воїнів. Робота горіла під руками, ці двоє допомогли юнаку з ями, над якою залишився один з них стояти, щоб у неї перевернувся той, якого застрелять. Здавалося, що він не умів собі усе детальніше уявити, хоча чітко бачив хід хвилин, які наближались. Тоді підійшов до нього лейтенант Драх і сказав цій істоті, яка ще постійно прикидалась, ніби це її не стосується.

– Кожен з нас мусить одного дня померти. Усе, що після нас залишиться, є наше ім'я на могилі. Як тебе звати?

І коли вже не чекав, що отримає якусь відповідь, все-таки надійшла.

– Столоманський. Алойз Столоманський, – сказав з якимсь незадоволенням, що йому надокучають аж до самої могили.

– Я запам'ятаю твоє ім'я, – обіцяв лейтенант Драх.

– Не запам'ятаєте, – відсік Столоманський і обернувся до викопаної ями. Видивлявся у неї, ніби там побачив когось знайомого.

– Незабаром буде усьому кінець, – продовжував Драх. – Не буде часу думати про біль. Думай про щось.

Нарешті відірвав погляд від цієї ями і сказав ад'ютанту:

– Гаразд.

– Думай про матір. Про батька. Про дівчину, якщо якась у тебе була. Про будь-кого, кого ти любив або хто тебе любив, – порадив йому Драх.

– Буду думати про себе, – відповів.

Командир карального закону дав якийсь наказ. Столоманський не розумів, потім був змушений прослухати вирок смерті і з цим пов'язаний наказ. Потім його знову поставили обличчям до ями, і коли загін нарешті зайняв вогневу позицію, взводний надумав, що пасує, аби юнак привітав свою смерть молитвою.

– Помолися, – наказав взводний, ніби наказував «До ноги!» або «Кроком руш!»

– Я не вмію молитися, – зятато вигукнув Столоманський і постійно вдивлявся у яму, яка на верху була курна, внизу зовсім просочена водою.

– Будеш молитися, твою матір, – настоював на своєму командир взводу.

– Я не вмію молитися, – хрипів Столоманський і вперше витирав праву щоку, по якій стікали чисті сльози, величезні, ніби плакало дитя.

– Отче наш, що єси на небесах, – вигукнув взводний у вухо і тиснув його тонку шию, що Столоманський підломився у колінах і в такій позі повторював перші слова молитви. Виривав із себе слова молитви, ніби його у нутрі муляли, ляяв, висолоплював язик, скалив зуби, голос у нього пересакачував, коли напружував голосові зв'язки, словами молитви проклинав увесь світ і його влаштування, нехай святиться ім'я Твоє, його регіт струшував круглі сльози з вилиць до щелеп, тепер стікали тільки із здорового ока, те ліве, яке постійно мокло, присохло, нехай прийде царство Твоє, ревів, і не дїждавшись взводного, продовжував, нехай буде воля Твоя, але далі ні слова; зігнутий в колінах, проломлений в грудях, вивів склепіння худої спини як кіт і так залишився нерухомим, затуливши вуха, ніби мав появитись якийсь звук, якого лякався, якийсь гуркіт, що йде перед

смертю, як одного разу з далини чув велику воду шуміти, або як гудуть хвойні ліси; обернувся, щоб їх бачити, знаходився у середині вузького півкругу і всі на нього дивилися, ніхто не відвернувся, а він думав, що, може, ще все зміниться на краще, коли закінчить молитву, так і хотів, але не знав, де надв'язати, промимрив щось про хліб насущний, потім застряв і кілька разів повторював дай нам сьогодні, аж його взводний із карального загону пожалів, і коли здавалося, що ця молитва ніколи не закінчиться, прозвучали три короткі команди і найменше два із шести пострілів, напевно, у черепі тертям зустрілися, бо аж замерехтіло через кістку і шкіру, як лякали дітей видовбаними гарбузами, в яких уночі запалювали свічку

Хвилину стояв отак нахилений над тою ямою, соромливо помираючи, ніби соромився за цю найбільшу природну необхідність перед очима стількох цікавих.

Військові частини, які брали участь під час страти, відправили на своє місце, а ті, що нашвидку і недбайливо закидали могилу глиною, зникли за ними. Тоді лейтенант Драх заговорив до капітана, щоб полегшити його болісну пригніченість.

– Ви, властиво, були праві, пане капітане. Несамовитість він тільки вдавав. Я попав йому на гачок.

Капітан кинув рукою у незавершеному русі, ад'ютант зрозумів, що його це не цікавить, однак продовжував:

– І своє ім'я нарешті сказав. Ніякий Кирі Елейдон, ніякий апостол Павло. Столоманський. Простий собі Алойз Столоманський. Зовсім порядне ім'я.

Він чекав, що капітан щось скаже, але той тільки мучився і дедалі більше провалювався у самого себе. Мовчати тепер, кілька кроків від цієї могили, подумав ад'ютант, це те саме, як залишити його, хай буде підданий нищівному звинуваченню. Могилу можна закопати, щоб не була на очах, але ніяк її не можна переконати. Тому й треба було порушити цю безутішну мовчанку.

– Людину б все ж таки гризла совість, – сказав Драх, – якби виявилось, що це насправді був якийсь Елерсон, німецького походження. Але так немає ніякого сумніву, що був наш і тому його вчинок був звичайнісінькою зрадою. А за таке – смерть розстрілом.

Побачивши, що й цим йому не вдалося відвалити невидимий, нищівний камінь з капітана, то ще додав:

– На мою думку, кара була відповідною. А те, що появився саме у час, коли у нас був клопіт з цілісністю військової частини, це звичайнісінький випадок.

За останню годину капітан постарів на кілька років. Людина прецінь старіє у нутрі, подумав Драх, був злий на самого себе, що не вмів приховати переляк із зовнішності капітана.

– Дякую, Драх, – сказав капітан. – Я зможу це нести й сам.

Потім забралися назад до будинку командування, там капітан наказав усім загонам відступити по всій лінії і не залишити ворогові ніякої зброї, продуктів.

Нарешті, оберся на великий дубовий стіл, який був жажливо порожній як стеля, підлога і стіни, тому його поспішний погляд не мав за що вчепитись й відпочити, і так на погляд урівноважений, з уривками молитви у вухах, чекав перші вісті про хід цього відступу.

*Зі словацької переклав
Іван Яцканин*

Лідія ПОВХ

Корито

Розбите старе корито. Відшліфоване на бочках до блиску, воно пам'ятає дужі руки, які видовбували його – удар за ударом – з суцільного стовбура липи, тієї, що росла й страху не мала над потоком у гірській зворині, росла зі старого стовбура свого прароду, вбираючи гірську твердість, розсівала пахучу медовість

гарячими липневими днями, гудучи тисячами бджіл.

Старе потьмяніле дерево, поїдене де-не-де черв'яком, добре пам'ятає, як майстер гладив його жилавими руками, передаючи енергію свого молодого тіла. Корито пам'ятало запах робітнього поту в майстерні, змішаний із запахом свіжої стружки. А потім було пахуче сіно на снях і сніжинки, що тихо злітали на біле тіло виробу звідкись із-за гір, з сувоїв сірих хмар, що там, у небесах, розкручував рвійний вітер. Корито лежало край ніг у чорних чоботях стрункої господині, яку обіймав кожушку щасливий майстер. Цей теплий щебет молодого кохання, ніжні цілунки та сміх творили світлу ауру щастя – звичайно, не навколо корита, а поміж них, майстра і його молоді жінки, однак коритові теж перепадало з того тепла.

Коли сани зупинились біля воріт великої хати, майстер востаннє притис корито до свого серця – ритмічний стукіт на мить передався і липі – і легко, наче граючись, пішов з ним по доріжці. На ганку стояв немолодий похмурий господар. Корито пам'ятає його бліді зморшкуваті руки. Він упевнено прийняв виріб, оглянув зусібіч, схвально похитав головою, потім припер до стіни і відрахував гроші – один, два, три, чотири великі паперові банкноти з писаним в'язю числом, слинячи пальці і ще раз переверіючи, чи не передався випадково зайвий папірець. Руки майстра брали гроші, а очі весело грали з-під чорних брів. Він востаннє торкнувся свого виробу і знов, ніби граючись, побіг чимдуж доріжкою в снігу до молоді дружини, легко стрибнув на воза і виокнув на коней.

Корито наче розгубилось і засумувало за щасливою парою, однак не надовго. У нього почалась нова історія. Воно ночувало в коморі, де в гелетці солився сир, кисла у бочці в розсолі капуста, а серед мішків з лікарськими травами, гілочками яфін та малини, сушеними сливами, грушами, яблуками, прив'язаних до бантин, тихо літала бліда міль та шкреблися миші. Уже наступного світанку господиня – літня серйозна жінка в теплій хустці – взяла корито в кухню, кілька разів облила його окропом, перехрестила, кажучи якісь тільки їй відомі слова, і засипала муки, замісила на хліб, довго, зі знанням справи – прикрила все це широким обрусом. Потім прокинулись діти, вмивались і голосно говорили, цокали ложками. Коли в хаті спорожніло, а тісто вже виходило за краї, господиня зі старшою донькою-відданицею взяла тьялку-сакастівку, лопатку і почала формувати хлібини, кладучи їх одну за одною в гарячу червону піч, помічаючи кожную посередині своїм вказівним пальцем та хрестячи. Господиня кидала короткі фрази – повчала доньку, а та між навчанням затулювала веселих пісень-коломийок. Після всього корито було добре ви-

чищене, змие гарячою водою, насухо витерте і винесене знов у темну комору.

Так почалась його довга служба. Від частого використання корито жовтіло, темніло, ставало місцями гладким і блискучим, втрачало сліди різця.

Був рік, коли його не брали від Різдва: не вродило в той рік зерно. Господиня пекла тоді пісні «богачі» з жовтої кукурудзяної муки та сушеної приправи з розмарину, все частіше схилилась над бочкою – за капустою, вилазила на ослінчик – за сушеницями. У хаті плакали діти, і якоїсь морозної ночі помер старий газда. У кориті віддунювали багатоголосі плачі – дітей, жінок, завивання пса під стайнею... Покійника ховали з дзвонами, з довгими тропарями та молитвами. А хліба зробили на три заміси, змішали його з товченою картоплею.

Був день, коли корито замалим не згоріло. Під кінець війни, під супровід канонів горіла стодола, вогняні відблиски, мов наполохані півні, носились сюди-туди стінами, заглядаючи крізь маленьке віконце до хати. Тріщало, шкварчало, пирскало чорне дерево, облите колодязною водою, яку все носили й носили і поливали на стіни... Хвалити Бога, обійшлося.

Був день, коли газдівське корито замалим не забрали в колгосп. Господиня не дала. Стала, як хрест, уся в чорному аж до п'ят, у дверях і нікого не впустила в свою комору. Ті, що прийшли, покричали, насварились, щось записали в велику книжку, старший плюнув у серцях на поріг та й з грукотом вийшов у сіни. Тільки довго каркали за ними наполохані ворони в високій кроні горіха.

Потім одного весняного дня за дверима на ліжку з високою периною народжувала молода господиня, донька старої. Народжувала довго, у муках, без чоловіка, який був на той час далеко в сибірських таборах. Сусід прийшов і на прохання старої прив'язав породіллю за руки до одвірку, і вона розтягалась з тваринним криком у неприродній позі. Народила аж за кілька днів – гарного хлопчика, і його обмили скрючені пальці старої в закинутому й забутому липовому кориті – тепер уже кілька років хліб удома не пекли.

Потім, коли той хлопчик ріс, мати гарячого літа виносила корито на осоння у двір під стайню, наливала у нього грайливої води від криниці – щоб дитина купалась, а сама бігла у ланку до буряків. Корито добре пам'ятає, як сходилась ціла вулиця галасливих дітлахів, і вони голяка щасливо хлюпались у літеплі. Стара газдиня з молитовником, наглядаючи за ними з затінку, лиш скрушно хитала головою, коли котресь із вереском плюхалось так, що корито мало не перекидалось.

І був ще час – зимовий, холодний – коли молодий господар, зять старої, що повернувся з Сибіру, рубаючи в горах ліс, застудив собі кістки – гострець, казали на цю хворобу. Він не вставав уже з тиждень із ліжка, худий і знеможений, тільки стогнав і беззвучно плакав. Плакав на тому ж ліжку, де перед тим його юна дружина у муках народжувала без нього дитя.

І от, коли вже все було без помічі випробувано, згадали про корито. Стара господиня внесла його в дуже нагріту кімнату, наклала на дно пахучих гірських трав, а молода – влила окропу. Вдвох із матір'ю взяли під руки немічне зсохле тіло хворого господаря, і він, стогнучи, занурився в гарячий настій різнотрав'я. Ті трави запахли коритові горою, де проростало коріння липи, повіяло літом і бджолами. Та не тільки трави, а й корито передавало людині свою лісову силу – силу міцного карпатського дерева, битого громовицями та морозом. І диво – допомогло! За кілька купань господар сам уже йшов до своєї купелі, а жінки вже без сліз ладили рушники та сорочку.

Одного разу, якось зимою, у корито розклали забите паця. Перемивали, роз-

тинали... Саме тоді воно й не втримало наруги і надтріснуло зі смутку. Його винесли з хати в пелевню, помітивши гандж, і там надовго забули.

Однак корито згодилось, ще й як, молодому своєму другові, внукові старої газдині, який якимось взяв його замість саней і спустився з крутої гори вниз по вулиці до замерзлої річки. Ото було сміху! Ото було радості! Він котився в кориті не сам, а з сусідською Ганею, задерикуватим дівчатком, з якого спадали теплі шкарпетки-штрімфлі, зав'язані під широкою спідничкою білими гумками-штрімфаглями. Ганя їх часто поправляла, а хлопець, сміючись, навмисне їй не давав це зробити належно ...

Ой, було що було... Сьогодні корито стоїть у музейній тиші сканзена і спостерігає за відвідувачами (ха, вони, мабуть, про це й не здогадуються!).

– Гляньте, яке корито! Сфотографуй мене з ним, – миле біляве дівчатко ладиться біля надтріснутого боку і шле награну усмішку в об'єктив смартфона подруги.

– Гаразд, тільки стань лівіше... ні, правіше... Ось так краще!

А поруч шаріється хлопчина – хіба корито не бачить, що він не байбужий до цієї верхівістки? І знає: якщо все буде гаразд, то їм судилося пройти до глибокої старості поруч. Бо корито не проста річ – у нього є своя пам'ять і свій настрій. І свої передбачення. І досвід. У корита є душа!

Облишмо Гемінгвея

– Був би я Гемінгвеєм!.. – Олекса мие на кухні чашки – вечірній чай щойно закінчився, і Люда бачить його добре виголений профіль.

– Тебе б уже на цьому світі не було! Не було – розумієш? Скільки він прожив – шістдесят чотири?

– Шістдесят один. Зате як прожив! Світ об'їздив, жінок міняв, не те що я.

– Ага! Не хотіла б я, щоб ти, як і він, від великого щастя застрелився! І щоб від геморою стоячи писав. І щоб кожна спідниця тебе використовувала і плювала в твою відкриту душу... І щоб не мав свого пристанища, жив по готелях... – Люда артистично загинала пальці лівої руки, вимовляючи кожную фразу, наче вбиваючи цвях у деревище. – А може, тому й застрелився, що не мав з ким чай вечорами пити й вести такі ось душевні розмови? – вона посилає Олексі одну зі своїх чарівних усмішок, проти якої – сто разів перевірено! – не встоять його найсильніші аргументи.

Олекса струснув чашками, кладучи їх за скляні дверці шафи і, либонь, збираючись із тими самими аргументами. А Люда тим часом продовжувала:

– То й що – слава? Жити треба, розумієш? Жити! І бути самим собою. Життя – воно неповторне, і цікаве тобі – твоє. Повторити когось – уже фарс. Думаєш, якби хтось сів і отак як є списав усе твоє життя – починаючи з дитинства і закінчуючи днями нинішніми, з усіма нашими проблемами, з усіма державними та політичними ляпсами на цій «на нашій не своїй землі» – було б менш цікаво? Це ж література факту, наймодніша сьогодні література, – ось що це таке! Людам цікаве життя, а не словесні малюнки.

Олекса явно капітулює.

– Ну, не вродився ще той чоловік, щоб жінку заговорив, ось що! А Україну любити треба, будь-що... це наша мати, тут наші рідні лежать і тут майбутнє наше.

– Даймо собі спокій! Знаєш, як кажуть: риба шукає де глибше, а чоловік – де ліпше.

Останнім часом на цій кухні схожих розмов було багато. Вони ні до чого не вели, якщо не рахувати «випускання пари». Складалось враження дискусій. Брязкіт інтелектуальними м'язами.

– Знаєш, якби тільки від нас залежало... А так...

У вікно маленької кухоньки на останньому поверсі заглядало місто. Ось освітлені ряди вулиць, що збираються на гору, блідий місяць – великий вогняний таріль над собором і замком. І чорна гора з мерехтливими вогниками під лісом – дачі.

Коли тридцять років тому вони отримали цю квартиру, Люда, тільки переступивши поріг і побачивши у вікнах, як на долоні, урбаністичний пейзаж, уже знала, їй підказувало жіноче чуття: їм тут жити довго й щасливо. Якась непоясненна мелодія тоді зародилась у душі й бриніла, бриніла теплом та ласкою, лікуючи душу в найважчі часи й до сьогодні... І було справді так! Скільки лиш випито-перевипито кави у спогляданні неймовірних весняних, літніх, осінніх чи зимових картин величного краєвиду! Була б вона художником, не встояла б – перевела це все в полотна... І як ті китайці в своїх мегаполісах живуть не те що без краєвидів – без вікон! Показували он нещодавно в телепередачі: в одній кімнаті і кухня, і спальня, і дитяча, і кабінет, а сонце заглядає в ту комору, тільки відбиваючись від дзеркала на даху сусіднього хмарочоса.

Ні, це не для нас!

У нас люди споконвіку селились на відкритих місцях, у садах із солов'ями, між нив із жайворонками, довго приміряючись, перевіряючи десятком забобонів, чи таке місце обрали – бувають, знаєте, недобрі місцини. У наші вікна має заглядати світ із квітами, виноградом, природою і людьми, через вікна має литись сонячна радість, і для щастя потрібно, щоб ти знав: це твоє, ти це маєш від Бога лиш тому, що ти народився й тут і тепер живеш.

Так ми влаштовані, емоційні слов'янські душі: нас має оточувати краса і світло, хоча б видимість ласки, любові, хоча б у формальних знаках. І простір – без нього ніяк, без нього задуха! Вимогу простору порушено у плануванні житла за радянських часів (зрозуміло: хотіли дати всім порівну, зате й ділили по трохи, на більше не вистачило). Інколи сьогодні це дуже дістає: Люда ніяк не може звикнути з розрахованим до сантиметра простором своєї ванни, вузькими дверима. Але це так, дрібниці, бо ж головне народ сформував у давньому прислів'ї: «Не хата тісна – челядь збісна». Відсутність простору ранить, коли цей простір стосується душі. Скільки сімей розпадається, маючи палаци. Думаючи про стіни, втрачають щось важливе, на перший погляд, невидиме.

Вічна проблема духовного і матеріального, не вирішена ще жодним наймудрішим філософом!

Люда зітхає.

Завурчав холодильник – тихо, лагідно, ніби котик. Який він у нас – на одному й тому ж самому місці? Третій? Четвертий? Прожито довге життя, а пролетіло воно, як один день.

Так, багато пройшло у цих стінах! Чорнобильська катастрофа, розпад Радянського Союзу, проголошення Незалежності, початок війни з Путіним...

Коли вибухнув реактор, тут над Карпатами було сонячно й вітряно, як ніколи. Люда мила і мила підлогу – казали, що це рятує від радіації. Олекса десь у селі роздобув червоного вина – казали, що це теж від радіації – і «лікувався» з сусідом. Люда варила борщ на бульйоні з кісток старої худоби – нарешті в

магазинах на порожніх прилавках появилoся м'ясо! І дітям у дитсадку щодня варили так само, Люда пам'ятає це меню розмашистим почерком на стенді «Куточку для батьків» у групі трирічної донечки... А потім довідались, звідки те м'ясо: масово вирізають худобу на вражених радіацією територіях і реалізують її тут, у відносно чистих віддалених районах... Мабуть, у кожному з нас після тих бульйонів сидять нукліди – світяться в темряві невидимою оболонкою українці у космосі!

Коли проголошували Незалежність, це пов'язалось із бурхливими подіями в Москві, у Верховній Раді, в Києві, за якими вся країна спостерігала з кухонь, сидячи за телевізором. Скільки було спонтанного в нашій історії! «Що це ви тут несете? Що це таке?» – репетував Голова з президії, коли Левко Лук'яненко з командою патріотів вносив у Верховну Раду жовто-синій стяг. Стяг, якому судилось утвердитись як державному. І до стягу біг, мов хапався, щоб і собі втрапити в кадр історії, відомий депутат-письменник...

Олекса тоді виступив у місцевих ЗМІ за Україну, і *бути чи не бути* стояло в державі, в місті, в сім'ї як ніколи гостро. Була в їх житті ніч, коли, вклавши дитей, Люда й Олекса не скріпили очей, чекаючи на стук у двері: реваншисти погрожували відкрито й знавісніло.

Війна з Росією почалася весняними подіями в Криму. Отой розбурханий чорний нагонт перед верховною радою автономії, де одні, вчора заселені сюди з півночі, викрикували «Расея!», а інші, кримські татари, доводили своє право на споконвічно свою Батьківщину мовчки, суворо, сподіваючись на якусь світову справедливість. «Світ нас почує!» Ага, де би ні... Люда тоді відчула: гряде щось чорне й зловіще, гряде не на один день – наче полотнище смерті над головами лопоче.

І смерті на Майдані в Києві, в загравах палаючих шин, отой нікчемний Януковичів порив утримати лавину... Не спали ніч за ніччю, тривожно вслухаючись у новини «5 каналу». До цього часу Люда здригається від їх позивних.

Стіни квартири, стіни найтеплішого дому не в силах оберегти від вселенських вітрів історії! І від руйнувань у плині часу.

І хоч не все було у цих стінах тільки добрим – тут у дитячій кімнаті на вузькому ліжку помирала, задушена пухлиною, її мати; звідси швидко відвозила Люду на операцію, а Олексу – в реанімацію кардіоцентру; тут починала своє невдале заміжжя донька; тут побували грабіжники і перемацали своїми брудними лапами все, забрали обручки й багато чого, нажитого протягом довгих років чесної праці... А поліція махнула на все рукою, не захистила поліція: ви знаєте, скільки у нас нерозкритих убивств, пограбувань на мільйони... Однак тепла мелодія, що колись раз зародилась, бриніла й бриніла тут тихим щастячком. І так буде ще й буде. Поки не обірветься струна...

Олекса пише – з його кабінету доноситься легкий стукіт клавіатури. Коли це відбувається, Люда водночас і дуже самотня, і ні: вона має час для думок. Треба ж розкласти усе по полицях, дати лад усім подіям.

Йї подобається отак зупинитись на часинку серед життя і думати. Тепер плин її думок про літо. Вони поїдуть у гори, в зелене село над берегом швидкої зеленої річечки, де мінеральні джерела б'ють прямо з землі і фарбують глину в брудно-білий іржавий розвід. Санаторій так собі, все запущене й добите, від-

міряне минулими часами і давно вже використане, зате вода – цілюща, жива вода. Ціни їй нема, тій воді! Олекса майже в норму привів свій цукор, у Люди після ванн перестало боліти коліно – і все завдяки їй, тій іржавій мінеральній водиці, що теплою виходить невідь з яких глибин. А ще смерекові бори, високі плаї з пахучими квітами, захмарні полонини... Стільки простору, стільки світла. Правду кажуть: рідна земля лікує!

Люди там прості, спрацьовані верховинці, вони й не помічають, серед якої краси їм випало жити й щодня працювати – інакше були б неймовірно щасливі. А так... Кожен у своїм, кожен бачить у вікнах тільки свою гору...

Біля Люди телефон: саме в такий час дзвонить донька і скупо оповідає про події свого ще одного канадського дня.

Відпустили дитину так далеко – аж на другий бік Землі! Туди летіти й летіти, не те що їхати-плисти... Інколи й Люду мучать сумніви: чи потрібно було це все з переїздом дозволяти? Вона знає, що дочка б зважила на її думку, однак... Особливо важко, коли Олекса монотонно затыгає своє, як мантру: «Сумую за внучкою... Сумую за донькою...»

А внучка – біляве сонечко! Як ніжно вона вимовляє: «Бабунько!», «Дідуську!» Люда пригадає запах шовкових кісок, коли те маля вперто моститься вертлявими сідничками їй на коліна, тикає книжку з казками серед серйозних розмов за сімейним столом: читаймо! Яка вона уважна, яка сердечна (пригадується, як щиро плакала над смертю песика в дитячій повісті). Люда любить свою внучку понад усе.

Люда з Олексою, дістаючись уранці роботи, щодня проїжджають мимо візового центру (таких кілька у їхньому місті), і щодня бачать там скупчення людей. Молодих, здорових, багато хто з них має вищу освіту... Як Україна ще не вилюдніла? Судячи з усього, лише з цього району щотижня виїжджає один завод працівників. Там, за кордоном, вони згодні на будь-які умови, щоб якомога більше заробити і повернутись додому з грошима, розтринькати їх за якихось пару місяців, у кращому разі – вкласти їх у нові стіни... і все спочатку. За той час, поки ці молоді люди влаштовують своє життя, заробляючи гроші, помирають батьки, ідуть до інших дружини, втягаються в наркотики чи алкоголь діти...

Життя. Його видимий бік неспроможний відкрити усі таїни величних і мілких течій. Треба заглянути по той бік видимого, треба окинути думкою велич картини, зробити правильні висновки, щоб не помилялись. Хоча... не спотикається той, хто не скаже.

Телефон дзвонить. Однак це не донька. Колега з сусіднього інституту. Розмова недовга: про конференцію, яку проводить кафедра. Якась солодкавість у голосі стримує Люду зблизитись із цією жінкою – вона не виносить нещирості. Не раз обікалась на тому, що допускала до себе егоїстів. А що поробиш – їх час настав! Сьогодні не соромно любити себе, підносити себе, віддавати перевагу своєму над іншим, чужим...

У часи нашої молодості так не було. Самопожертва, альтруїзм визнавався чи не першою людською цінністю. Хоча... і тоді було, замасковано, приховано, та було! Мабуть, у людській природі живе егоїзм, саме його ігнорування і стало роковою помилкою марксистів-ленінців у побудові світлого майбутнього.

І ось нарешті – він, дзвінок від доньки! Люда хапає слухавку.

«Привіт, матусю! Як ви там? У вас уже ніч, чи не так?» – голос свіжий, сонячний, таким голосом спілкуються щасливі.

– Привіт, наші любі дівчатка! Та що – ми вдома, нам і вночі найкраще. А от як ви там – розкажіть! – Людин голос також випромінює світло.

«Ми теж добре, у нас усе гаразд. Манюня сьогодні вперше принесла найвищу оцінку, розумієш? З малювання! І вчителька каже, що в неї великі перспективи».

– Так? Скажи, що дідусь і бабуся дуже втішені! А як мова?

«З мовою гірше. Зятято не відгукується на своє ім'я по-французьки, мовчить... Мамо, ну ти ж педагог: порадь, як бути?»

Порадь... Легко сказати! Коли обирали життя за кордоном, не дуже радились, в останню чергу думали про дитину та її науку. Олекса не хотів відпускати внучку, однак «дід та бабуся – усього боюся», так казала з усмішкою на всі їхні аргументи донька.

Люда обережна з порадами:

– Знаєш, що їй нелегко. Дай їй ще часу... Дівчинка розумна, все стане на своїй місці. Тільки не підганяй події!

А сама думає про те, що це вже було: колись Андрія Вархолу, русинського хлопчика з Меджилабірців, відвезли маленьким у чужий світ, в Америку, де він, відчуваючи дискомфорт від незнання мови, почав малювати. І – став відомим на весь світ художником! Цікава річ – творча енергія: її затискуєш в одному місці, вона б'є фонтаном – в іншому.

Після розмови з донькою Люда вимикає на кухні світло, секунду-дві оглядає звичний пейзаж у вікні – це нічне місто зачаровує – і йде до чоловіка.

Олекса ще працює. Він свято вірить у те, що безкорислива письменницька праця здатна порятувати неправильний світ, дорогу серцю Вітчизну, нарешті, людство, як релігія. Сучасний Дон-Кіхот! Кожен письменник – невинуватий мрійник. Поки він мріє, інші продають його книжки, зводять будинки, привласнюють фабрики, проєктують заводи. Його думками завжди готові послужитися, привласнити ідеї. Он навіть злочинці інколи вишукують схеми злочинів у романах.

Тільки... чому застрелився Гемінґвей? Він же був успішний.

Крапля меду

Вона – моя крапля меду. Моя остання пахуча крапля! Тут, у цьому бідно-пристанищі, в будинку пристарілих, усе таке сіре, заспокійливо-невизрачне, хоча – зовсім ні, не таке, адже у всьому є своя форма і свій зміст, і коли подивитись углиб...

Усміхнена, в білому халатику, прочиняє двері – і з порогу наче легкий вітерець пройшовся по кімнаті, усе тягнеться їй назустріч, бринить тихою радістю: прийшла... Он навіть лебідь у календарі над ліжком зауспіхався на своїм зеленім плесі – навіть його відображення повеселіло, навіть цифри.

У неї ластовиння – таке саме, як жовті цяточки в квітці на яблуні за вікном.

- Ну, як спали, Лукичу? Як почуваетесь?

Я давно приглухуватий, однак цей голос упізнав би навіть по шепоту. Особливий голос. Почуєш його – й уже нічого не турбує, так і помер би, слухаючи цей голос!

Вона нахилиється наді мною, закачує рукав картатої сорочки на мій же мій руці з обвислою шкірою, ладнає муфту манометра. А я бачу ластовиннячко, рожеве вушко і крихітну сережку з рожевим камінчиком, що заплутались у неслухняному пасемці пшеничного волосся. Я давно недобачаю, мої вицвілі риб'ячі очі в червоних повіках сльозяться, і це заважає мені читати, однак це пасемце, це вушко бачу дуже добре. У людини, щоб ви знали, є й інші очі – внутрішні, невидимі зовні, і вони бачать набагато краще, ніж ті, що видимі. Особливо в глибокій старості. Прозирають углиб, до самої душі.

– Так, Лукичу, признавайтесь, ви робили зарядку?

Значить, у нього знову прискорене серцебиття. Знала б ти, голубко, що це не від хворі, а від бажання жити. Він у кімнаті сам, і дзуськи хто знає причину: він не хоче ділити ці візити ні з ким. Така вона, ревність у дев'яносто. Мешкав тут компаньйон, на он тому застеленому ліжку – сліпий безвусий з юною усмішкою невизначеного віку чоловік, колишній електрик. Його, кажуть, на робочому місці вразило струмом. По п'яні вразило і випало середина, залишилась лиш людська оболонка. Х-ха... Є речі, з якими жартувати не слід. Це до жінки – та й то не до кожної – можна підбиратися п'яним, але не до трансформатора. Що таке оболонка? Мовчав, кутив. На запитання не відзивався, ніяк не йшов на контакт – що це за компаньйон такий? Сідав на ліжку й ні з того ні з сього годинами гоїдався назад-вперед. Або з якоюсь надсадністю чухав і чухав свої рожеві дитячі п'яти ... Я поскаржився на те, що не виношу диму цигарок. Під час обходу, при комусь із важливих гостей (вони тут інколи бувають), поскаржився головному лікареві – і втрапив у ціль.

– Іванно Олексійовно, запишіть.

Того ж дня мого компаньйона переселили кудись по коридору далі – туди, звідки носять їсти. Він ходить курити на лавку перед моїм широким вікном, його водить той кремезний чорнявець, що «не всі дома». Якось, ще коли я жив не сам, він чекав, поки сліпий одягав куртку, і сів на мій туалет – крісло з відром – та й провалив собою покривку. Довелось покривку міняти. Куди мені без кімнатного туалету? Мої ноги вже ось понад десять років не служать. Я обережно спускаю їх униз – обидві разом, дві сухі бадиллини, і так, на руках, посуваюсь потрохи до краю ліжка, знімаю покривку з відра, пересуваюсь на крісло... Це велика й важлива процедура, довга гра, ні, ритуал, як у дитинстві – вихід на найвищий щабель пожежної драбини, прибитої до багатоповерхового будинку в дворі. Зате яка солодка перемога! Ще одна перемога над своєю неміччю.

Одного разу під час моїх туалетних клопотів прочинила двері директорка нашого закладу, Валентина Іванівна. Прочинила, спинилась у дверях і кивнула розуміюче. Я розвів руками – мов, бачите, що тут, я не винен... Вона розтягнула вишневі губи в подобу усмішки – не хвилюйтесь, Лукичу, робіть свої справи! – і поклала мені на тумбочку велике червоне яблуко. Мабуть, те, що отримала в подарунок від когось із сусідньої кімнати. Там жінки. І серед них лежача «старожилка закладу», що впала в безпам'ятство і кричить ночами, біля неї щодня чергує невістка. У старожилки, кажуть, син давно вже помер, а дві невістки, перша – та, що не зуміла втримати, і друга – та, що відібрала від першої чоловіка, помирились і чергують на зміну біля цієї вредночної старої. Стара, коли повертається в тям, править, як султанша, а вони покірно сьять усі її виверти. А що їм, глибоким пенсіонеркам, уже тепер, по смерті свого єдиного, ділити? Мабуть, ще й раді, що мають такий клопіт і спільні спогади. Жінки такі, їх клопоти здоровішими роблять! А життя просте: в одні двері шой-

но ввійшов, а в інші – уже виходь. До старожилки зрідка навідується внуки – один білявий, другий чорнявий. У внуків різні матері, однак батько – спільний, і обидва кажуть: наша бабця.

Діти – радість, і це найбільше відчувається в старості. Люди шукають вічність і не знають, що вічність – у дітях... От повернути б назад життя так років на п'ятдесят! Все б віддав за дітей – кар'єру, гроші, славу... Наплодив би їх багато, так багато, як лиш би міг. Хай би населяли землю, хай би плодилися і раділи життю, і мене, немічного, доглядали по черзі...

Я не вмикаю телевізора і не читаю газет – а що вони пропонують? Суета сует: така катастрофа, сяка катастрофа, там зустрілися – тут зустрілися, про це домовилися, а про те – ні, той украв, той забрав... Окружності голлівудських зірок мене не хвилюють, я байдужий до їжі з чужих континентів, на якій звихнулось це суспільство – суспільство здорових молодих споживачів. І байдуже, чи винайшли ліки від раку, що мені вже той рак?... Літаки літають, моря хвилюються, трава росте і гине. Здрібнів світ! Наче й нема нічого світлого – такого, до якого тягнутись і не дотягнутись. Світ забув про казку у темні вечори, про страх від слова, про пісню за родинним столом... Інколи в напівсні я це загадую, що воно в мене колись було! Згадую рипучий голос бабусі. Як вона пряла на лавці під вікном, занесеним снігом, і тихо співала...

Знаєте, в житті людини є звичні речі, проте не менш значущі, ніж, скажімо, засідання Радбезу ООН чи світові змагання з атлетики. Тільки з тією різницею, що цей радбез чи ці змагання стосуються лише тебе, і вони мало цікавлять інших. І без перемоги над собою, без надлюдських зусиль, які виносять твою душу на невидимий п'єдестал, ти не людина. А людиною треба бути, ой як треба залишатись людиною за будь-яких обставин, до кінця, до останнього подиху, не ламати порядку й гармонії, створених невідь-ким і коли. Бо й там, на самому завершенні, в останнім акорді, у вже прочинених дверях чекає на тебе твоя остання така світла, така солодка й жадана крапля – крапля меду.

Післяслово

Якщо б я запропонувала твори такої тематики видавництву радянського часу, то отримала б, вочевидь, відмову, а в негативній рецензії якого-небудь ідеологічного працівника зазначався б весь клубок негативу: і дрібнотем'я, і побутовізм, і суб'єктивне трактування подій, і відсутність широти мислення, а ще – індивідуалізм, локалпатріотизм тощо. Однак нема нічого вічного. Часи міняються, а разом з ними змінюється й людська свідомість, колективне бачення та сприйняття.

Я сповна скористалась свободою творчості, обираючи своїх героїв у звичному для них світі. Моїм творчим завданням було віднайти серед буденності те вічне, що залишається всупереч усьому, що супроводжує людину в її часопросторі. Тому ключем розуміння цих життєвих історій є сім'я, родина – одвічні цінності, незважаючи на географічні обшири, тип культури, суспільну форму, націю чи релігію. І хай там що, а сім'я й родина залишається основним інституційним форматом нашого життя і в майбутньому, принаймні всі експерименти з її знищення терпіли і терплять фіаско.

У такому ракурсі герої цих оповідань знайшли свою крапельку меду.

Автор

Валер'ян ПІДМОГИЛЬНИЙ

Роман «Місто» українського письменника та перекладача **Валер'яна Підмогильного** (1901-1937) вийшов чеською мовою у брненському видавництві «Větrné mlýny» у перекладі Мирослава Томека.

Що нас у цьому зв'язку найбільше здивувало? Чеська перекладацька література за останні роки зосереджує свою увагу зокрема на сучасну українську літературу, а раптом появилась у чеському перекладі українська класика. Виявляється, що роман «Місто», який видано у 1928 році, промовляє і до сучасника. Роман написано у модерністській стилістиці, у його центрі урбаністична проблематика. Як сказав перекладач Мирослав Томек, письменника цікавила передусім сама сутність людського існування і також питання, які виникають, про те, чим є культура для людини, чим є природа для людини, чи в людини більше культури, чи більше природи. Свого часу відомий український письменник і літературознавець Валерій Шевчук у передмові «У світі прози Валер'яна Підмогильного» до видання – Підмогильний В. П. Місто: Роман, оповідання. – Київ: «Молодь», 1989. – 448 с. – написав: «Роман «Місто» – найвидатніший твір письменника, творча потуга якого відчувається й тепер, принаймні читається він з немалим інтересом. Роман написано як психологічний твір – це історія людської душі. Письменник у своїх передмовах і виступах недаремно застерігав, щоб критики не ототожнювали героя з автором – одна з найбільших спекуляцій тодішньої агресивної критики, адже не раз траплялося, що й слова негативного персонажа безапеляційно приписувалися авторові. Отже, не герой піддавався осудові, не проблеми, які ставив автор, а передусім сам письменник за те, що ті проблеми ставив, при тому ляляли твір не за те, що в ньому є, а за те, чого в ньому немає, – рецидиви такого мислення помічалися аж до недавнього часу. Деякі колізії життя героя роману «Місто» Степана Радченка й справді накладаються на колізії життя самого В. Підмогильного: сільського походження хлопець приходить у місто, вступає до вузу, не закінчує його, стає письменником, працівником журналу, бере участь у київському літературному житті. Поета Вигорського легко накласти тут на поета Є. Плужника, деякі роздуми про літературу увіч авторські, але все-таки й справді роман цей не автобіографічний, бо йдеться про зовсім інший тип митця – свій герой це не значить, що це герой автобіографічний. Головна цінність роману в тому, що письменник створив образ неоднозначний, далекий від поетики плаката, яка побутувала в тій порі, – це образ діалектично змінний, сам герой повний суперечностей, зовні начебто привабливий, але, як відзначає його подруга Зоська (справді світла душа), з темним нутром. Це тип отакого собі завойовника, який рушив на місто, щоб його покласти собі під ноги...».

Пригадую, це було у 1990 році. Я побу-

вав у Києві. Відвідав кілька книгарень і купив згадане видання. Присівши біля одного фонтану, я настільки зачатався, що й забув, як плине час. Цього фонтану вже давно нема, але враження і захоплення творчістю В. Підмогильного триває. Повернувшись додому, я переклав на словацьку мову його оповідання «Старець», яке надрукувала словацька газета «*Literárny týždenník*», оповідання увійшло і у переклад доробку українських літераторів «*Mesačný ústev*» (MRIJA, Prešov 2009). І це було єдине знайомство словацького читача з творчістю цього автора.

А що ми знаємо про Валер'яна Підмогильного – одного з найвизначніших прозаїків «розстріляного відродження»? До першої збірки В. Підмогильного «Твори Т. 1» (1920) увійшло дев'ять оповідань. Своїм духовним наставником вважав Михайла Коцюбинського. У 1922 р. виходить збірка оповідань «В епідемічному бараці». На два роки пізніше виходить книжка «Військовий літун», а у 1926 році – повість «Третя революція», у 1927 р. появилась збірка оповідань «Проблема хліба». У 1930 р. виходить роман «Невеличка драма», який є зразком інтелектуальної прози.

Валер'ян Підмогильний – один з найвизначніших перекладачів французької літератури. Він перекладав твори Анатолія Франса, Бальзака, Мопассана, Стендаля, Вольтера, Дідро, Проспера Меріме, Гюстава Флобера, Віктора Гюґа та інших.

Ще хочеться нагадати, що свого часу готувались у Чехословаччині до видання прози В. Підмогильного, але намір не було здійснено. У 1928 році він разом з письменником Аркадієм Любченком (1899-1945) відвідали Прагу. Коротку інформацію про це принесла газета «*Literární noviny*» (№ 38, 1928, с. 6) під назвою «*Návštěva ukrajinských spisovatelů*».

Валер'ян Підмогильний – жертва сталінських репресій. У грудні 1934 року його було заарештовано зі звинуваченням в «участі у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії». В. Підмогильного було засуджено на десять років з конфіскацією особистого майна. Невдовзі був депортований до Соловецького табору особливого призначення. У листопаді 1937 року разом з Валер'яном Підмогильним в урочищі Сандармох у Карелії було розстріляно більше 1000 в'язнів, серед них були також Микола Зеров, Валер'ян Поліщук, Григорій Епік, Лесь Курбас, Микола Куліш, Мирослав Ірчан та інші.

(ІЯ)

Місто

(Уривок)

ЧАСТИНА ПЕРША

Здавалось, далі пливати нема куди.

Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінніми берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки протяглася далі до ледве помітних пагорків на обрії.

Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечинь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбирали снагу в його думок. Вони теж спинялись у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрій становив останню межу його прагнень. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився – на повороті праворуч виникло село, приховане доти за лукою. Серпнєве сонце стирало бруд з білих хаток, мережило чорні шляхи, що гналися в поле й зникали десь, посинівши, як річка. І здавалось, той зниклий шлях, з'єднавшись із небом у безмежній рівнині, другою галуззю вертався знову до села, несучи йому ввібраний простір. А третій

шлях, скотившись до річки, брав до села свіжину Дніпра. Воно спало серед сонячного дня, і таємниця була в цьому сні серед стихій, що живили його своєю міццю. Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води.

Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі. І радісно почував, що ця кривність єсть і що в ці хати, як і в свої покинуті, він би зайшов господарем. З жалем дивився, як тоне воно, одсуваючись за кожним рухом машин, і от пасмо гидкого диму сховало його зовсім. Тоді Степан зітхнув. Може, це було вже останнє село, що він побачив перед містом.

Він почував у душі своїй невиразне хвилювання і млюсть, мов лишив у своєму селі й по всіх, що бачив був, не тільки минуле, але й надії. Заплющивши очі, він піддався сумові, що колисає душу.

Коли розігнувся від поручнів, побачив коло себе Надійку. Не чув, як вона підійшла, і зрадів, хоч і не кликав її. Він тихо взяв її за руку. Вона здригнулась, не підводячи голови, дивилась на віяловидну хвилю, що гнав своїм носом пароплав.

Вони жили в одному селі, але досі були мало знайомі. Тобто він знав, що вона існує, що вчиться і не ходить на вулицю. Кілька разів навіть бачив її в сільбуді, де відав бібліотекою. Але тут вони здибалися ніби вперше, і спільність долі зблизила їх. Вона, як і він, їхала вчитися до великого міста, в них обох у кишенях були командировки, а перед ними – нове життя. Вони разом переходили кордон майбутнього.

Щоправда, їй було трохи певніше – вона ж хвалилась, що батьки постачатимуть харч, а він мав тільки надію на стипендію; вона їхала на помешкання до подруг, а в нього був тільки лист від дядька до знайомого крамаря; у неї і вдача була жвавіша, а він був зосереджений і ніби млявий. За свої двадцять п'ять років він був підпачем-приймаком, потім просто хлопцем, далі повстанцем і наприкінці секретарем сільбюро Спілки робземлісу. Тільки одну перевагу проти неї мав – був здібний і не боявся іспиту. За цей день на пароплаві він встиг розтлумачити їй багацько темних сторінок соціальних наук, і вона зачаровано слухала його принадний голос. Одійшовши від нього на мить, вже почувала раптову нудьгу й нові, ще не з'ясовані економічні проблеми. А коли він починав викладати їх, їй хотілось, щоб хлопець розповів щось інше, про свої сподівання, про те, як він жив ті роки, коли вони ще не зналися. Та вона тільки дякувала йому за вказівки й переконано додавала:

– О, ви одержите стипендію! Ви такий знаючий!

Він посміхався, йому приємно було чути собі хвалу й віру в свої сили від цієї синьоокої дівчини. Справді, Надійка здавалася йому кращою від усіх жінок на пароплаві. Довгі рукава її сірої блузки були миліші йому за голі руки інших; комірець лишав їй тільки вузьку стьожку тіла на видноті, а інші безсоромно давали на очі всі плечі й перші лінії грудей. Черевики її були округлі й на помірних каблуках, і коліна не випинались раз у раз із-під спідниці. В ній вабила його нештучність, рідна його душі. До тих інших жінок він ставився трохи погордо, трохи боязко. Почував, що вони не зважають на нього, навіть зневажають за його блаженський френч, рудий картуз і вицвілі штани.

На зріст він був високий, тілом міцно збудований і смуглий на обличчі. Молоді м'які волосинки, неголені вже тиждень, надавали йому неохайного вигляду. Але брови мав густі, очі великі, сірі, чоло широке, губи чутливі. Темне волосся він одкидав назад, як багато хто з селяків і дехто тепер з поетів.

Степан тримав свою руку на теплих Надійчиних пальцях і замислено дивився на річку, піщані круті береги й самотні дерева на них. Раптом Надійка випросталась і, махнувши рукою, промовила:

– А вже Київ близько.

Київ! Це те велике місто, куди він їде учитись і жити. Це те нове, що він мусить у нього ввійти, щоб досягнути свою здавна викохану мрію. Невже Київ справді близько? Він збентежився і спитав:

– А де ж Левко?

Вони оглянулись і побачили на кормі гурт селян, що розташувались там із обідом. На розгорнутій світці перед ними лежав хліб, цибуля і сало. Левко, студент-сільськогосподарник з їхнього ж села, теж сидів коло них і живився. Він був лагідний і грубший, ніж дозволяв його зріст, отже, з нього був би колись ідеальний панотець, а тепер – зразковий агроном. Сам з діда-прадіда селюк, він чудово вмів би допомогти селянинові чи то казанню, чи науковими порадами. Учився він дуже акуратно, ходив завжди в чумарці й над усе любив полювання. За два роки голодного перебивання в місті цілком виробив і оформив основний закон людського існування. З поширеного за революції гасла: «хто не робить, той не їсть» він вивів собі категоричну тезу: «хто не їсть, той не робить» і прикладав її до всякого випадку й нагоди. Селяни тут, на пароплаві, охоче почастували його своїми немудримися харчами, а він зате розповів їм цікаві речі про планету Марс, про сільське господарство в Америці та про радіо. Вони дивувались і обережно, трошки насмішкувато, потай віри не ймучи, розпитували його про ці дива і про Бога.

Левко підійшов до своїх молодих колег, посміхаючись і трохи похитуючись на кущих ногах. Посміхатися й бути в доброму гуморі було його основною властивістю, критерієм його ставлення до світу. Ні бідкування, ні наука не змогли вбити виробленої під тихими вербами села доброзичливості.

Степан і Надійка вже зв'язували свої клунки. Ще один поворот стерна, і кінець піскуватих горбів річки ліворуч лягли сірі смуги міста. Пароплав протяжно крикнув перед розведеним понтонним мостом, і цей пронизливий гук озвався в Степановому серці болісною луною. Він забув на ту мить про свої ніби здійснювані жадання і тужливо дивився на струмись білої пари над свистком, що давав останній сигнал його минулому. І коли свист раптом ущух, в душі його стало тихо і мертво. Він відчув десь вглибині дурний натиск сліз, зовсім не відповідний до його віку й становища, й здивувався, що ця вільгість ще не висохла в злиднях і праці, що вона затаїлась і от несподівано й недоречно заворушилась. Це так вразило його, що він геть почервонів і одвернувся. Але Левко помітив його хвилювання. Він поклав йому руку на плече й промовив:

– Не журись, хлопче!

– Та я нічого, – ніяково відповів Степан.

Надійка засипала Левка запитаннями. Він мусив назвати їй кожен горб, кожную церкву, мало не кожен будинок. Та Левко виявив мало знання місцевості. Лавру, правда, він назвав, пам'ятник Володимирові теж, а що й горба того звуть Володимирським, він напевно ручитися не міг. В Києві він обертався в обмеженому і визначеному колі – вулиця Леніна, де він мешкав, – інститут. З цього шляху він майже не сходив, хіба що бував тричі на зиму в 5-му Держкіно на американських трюкових фільмах та виїздив вряди-годи полювати по лінії Київ – Тетерів. Тому він безсилий був задовольнити Надійчину цікавість, що роз'ятрювалась дедалі. Купи будинків, таких крихітних і кумедних здаля, захоплювали її, і вона зраджувала веселим сміхом свою радість, що там житиме.

Але увага її швидко відхилилась від міста. Вона дивилась на моторні човни, що бадьоро стукотіли по річці, на човни звичайні, де напівголі засмаглі спортсмени вправляли м'язи й весело хитались на хвилі, що гнав пароплав. Сміливі плавці ки-

дались мало не під саме колесо й радісно гукали. І раптом повз пароплав білим привидом пролинула трищогола яхта.

– Дивіться, дивіться! – скрикнула дівчина, задивившись на незвичайні трикутні вітрила. На палубі яхти було троє хлопців і дівчина в серпанку. Вона здавалася русалкою з давніх казок, їй не можна було навіть заздрити.

Що ближче до Києва, рух на річці більшав. Спереду лежав пляж – піщаний острів серед Дніпра, де три моторки невгамовно перевозили з пристані купальників. Місто спливало згори до цього берега. З вулиці Революції широкими сходами до Дніпра котилась барвиста хвиля юнаків, дівчат, жінок, чоловіків – біло-рожевий потік рухливих тіл, що передчували насолоду сонця й води. Серед цієї юрби не було сумних – тут, край міста, починалась нова земля, земля первісної радості. Вода й сонце приймали всіх, хто покинув допіру пера й терези – кожного юнака, як Кия, і кожну юнку, як Либідь. Місяцями погноблені в одезі білі тіла виходили з в'язниці, розцвітали бронзою в гарячій млості на піску, як загублені десь на нільських берегах дикуни. Тут на мить кожному воскресало первісне голе життя, і тільки легкі купальні костюми нагадували за тисячоліття.

Контраст похмурих споруд над берегом і цього безжурного купання здавався Надійці разючим і чарівним. В цих протилежностях вона усвідомлювала розгін міського життя і його можливості. Дівчина не ховала свого захвату. Її сліпила рябизна костюмів, гама тіл від блідо-рожевих, допіру виставлених на сонце, до брунатно-чорних, уже загартованих у пекучому промінні літа. Вона пристрасно приказувала:

– Як це гарно! Як це гарно!

Степан аж ніяк не поділяв її піднесення. Видовисько голої, безглуздої юрби було глибоко неприємне йому. І той факт, що Надійка теж приєднується до того смішного, безпутного натовпу, його прикро вражав. Він похмуро сказав:

– З жиру це все.

Левко дивився на людей вибачливіше:

– Сидять по конторах, ну й дуріють.

Зійшовши в тисняві на берег, вони стали осторонь, пропускаючи перед себе навалу пасажирів. Надійчине піднесення вже зів'яло. Місто, що віддалік було біле від сонця й легке, тепер важко нависало над нею згори. Вона боязко поглядала навкруги. Її глушило гукання перекупок, свистки, брязкіт автобусів, що рушали на Дарницю, і рівне пихкання парової машини десь поблизу на млині.

Степан скрутив з махорки цигарку й закурив. Він мав звичку спльовувати після цього, але тут ковтнув слину з гірким махорочним пилом. Все навкруги було дивне й чуже. Він бачив тир, де стріляли з духових рушниць, ятки з морозивом, пивом та квасом, перекупок з булками, насінням, хлопчаків з ірисками, дівчат з кошиками абрикос і морелей. Повз нього пропливали сотні облич, веселих, серйозних і заклопотаних, десь голосила обікрадена жінка, кричали, граючись, пацани. Так звичайно тут є, так було, коли його нога ступала ще м'якою курявою села, так буде й надалі. І всьому цьому він був чужий.

Пасажири всі розійшлися. Пароплави почали розвантажувати. Довгими сходами пішли півголі вантажники з лантухами, паками, садовиною. Потім понесли розчепірені волов'ячі туші й покотили засмолені смердючі бочки.

Левко повів їх, показуючи дорогу. На вулиці Революції їхні шляхи розходились: Степанів на Поділ, інших двох – на Старий Город.

– Ти ж до мене переходи, як що там, – сказав Левко. – Адресу записав?

Степан хутко попрощався з ними й звернув праворуч, розпитуючи вряди-годи дороги в перехожих. Проходячи повз книгарню, він спинився коло вітрини й по-

чав розглядати книжки. Вони були рідні йому ще змалку. Ще не вмючи читати, зовсім хлоп'ям, він гортав єдину книгу, що прикрашала божницю дядькової хати, – якийсь столітній журнал з безконечними портретами царя, архимандритів та генералів. І якраз не малюнки, а низки чорних рівненьких знаків вбирали його очі. Він навіть не пам'ятав, як вивчився читати. Якось випадково. І потім з насолодою вимовляв слова, аж ніяк не розуміючи їхнього змісту.

Коло вітрини він стояв довго, читаючи одну за одною назви книжок та видавництва і дати років. Про деякі він думав, що вони будуть потрібні йому в інституті. Але чудне враження справляла на нього ця маса томів, що серед них він побачив тільки одну читану книжку. В них немов зосередилося все те чуже, що мимоволі лякало його, всі небезпеки, що він мусив побороти в місті. Наперекір розумові й усім попереднім розрахункам, безнадійні думки, спочатку ніби питання, почали опановувати хлопця. Ну, навіщо було сюди забиватись? Що буде далі, як він житиме? Він пропаде, він старцем вертатиме додому. Чом було не їхати до свого окружного міста на педкурси? До чого ці хлоп'ячі вигадки з інститутом і Києвом? І хлопець стояв коло невеличкої подільської книгарні, що здавалась йому сліпучою, немов вагаючись, чи не вертати на пристань.

«Я притомився з дороги», – подумав він.

На рахунок цієї притоми він і поклав ту обважнілість м'язів та неохоту рухатись, що його тут обняла. Але почував він себе посланцем, що виконує надзвичайно важливе, не тільки чуже доручення. Свої давні бажання він раптом відчув, як сторонній примус, і скорився йому не без глухої відрази. Він пішов далі під владою своїх побляклих на мить, але чіпких мрій.

На Нижньому Валу одшукав тридцять сьомий номер, зайшов хврткою на подвір'я і постукав на ганку в глухі, поідені червою двері. За хвилину йому відчинив чоловік у жилетці, з куцою борідкою і сивиною в волоссі. Це й був рибник Лука Демидович Гнідий, що за часів революції та міських злиднів був зробив рідне Степанове село Теревені центром своїх крамообмінних операцій, завжди спиняючись у хаті його дядька. Тепер рибник мав поквитатись за ці вигоди, хоч роки ті вже минули, та й були зовсім не такі, щоб їх приємно згадувати. Він трохи злякано глянув на Степана поверх окулярів, потім неспокійно розірвав конверт, переглянув листа й мовчки пішов, читаючи його, до хати.

Степан лишився сам перед розчиненими дверима. Клунки муляли йому плече, і він скинув їх додолу. Почекавши хвилин кілька, і сам сів на ганкові. Вулиця перед ним була порожня. За весь час, що він тут був, пішки не пройшов ніхто, тільки візник проїхав, попустивши віжки. Хлопець почав крутити цигарку, зосередивши на ній всю увагу, як людина, що хоче відхилитись від настирливих, але недоцільних думок. Помалу послинив край грубого махоркового паперу, обережно заліпив свій виріб і полюбувався на нього. Цигарка вийшла напрочуд рівна, трохи загострена на кінці, щоб краще було запалювати. Взявши її в рот, Степан одкинув полу свого френча й засунув руку в глибоку, але єдину кишеню в штанях – з другого боку кравець пошкодував матеріалу, цілком правдиво міркуючи, що єсть люди, яким досить і однієї кишені. Природа могла б, за цим кравецьким здогадом, заощадити собі в багатьох осіб по оку чи вуху, як і раджено їй в міфах про циклопів. Перебравши рукою скарби, що в тій кишені були – ніжик, старий гаман, випадковий гудзик і хустку, він видобув коробок сірників, але порожнісінький. Останнього сірника він витратив на пристані, Степан кинув його додолу й роздушив чоботом.

І тому, що закурити не міг, хлопець хотів курити ще більше. Підвівшись, він підійшов до хвртки, виглядаючи випадкового курія. Але подільська вулиця була, як і раніше, пустельна. Ряд низеньких старомодних будинків, кінчався коло берега

обдертими, давно не мазаними халупами. За півкварталу з вулиці зникав брук і пішохід. Самотня, гола від віку тополя чудно стриміла перед якимсь вікном.

Раптом хтось на ганку гукнув його на ім'я, і хлопець здригнув, ніби спіймався на злочині. Гнідий кликав його.

«Я тут житиму», – подумав Степан, і ця думка здалася йому чудною, як тополя, що він зараз побачив.

Але Гнідий повів його не до хати, а в глиб подвір'я, до сарая. Степан ішов позаду й дивився йому в спину. Крамар був трохи згорблений і тонкий у ногах. Він був невисокий, але худі ноги його здавались довгими й негнучкими. І Степан подумав: як легко переламати такі ноги!

Коло сарая Гнідий одімкнув замка, одчинив двері й промовив:

– Отут перебудете.

Степан зазирнув йому через плече в невеличку комірку. Це була маленька стлярня. Коло стіни стояв верстат, на полицях уздовж лежало начиння. Навпроти темніло крихітне вікно. Линув дух стружок і свіжого дерева. Хлопець так здивувався на своє приміщення, що навіть перепитав:

– Оце тут?

Гнідий, дзенькаючи ключами, повернув до нього окуляри:

– Вам же ненадовго?

Обличчя його було в зморшках. Щось погноблене було в його очах.

Степан несміливо увійшов і поклав у кутку свої клунки. Нахилиючись, він крізь щілину між дошками побачив своїх сусідів за перегородкою – пару корів, що спокійно ремигали коло ясел. Хлів – ось де він має жити! Як тварюка, як справжнє бидло! Він відчув, як шпарко кинулось його серце і кров линула до обличчя. Випроставшись, він був червоний і зневажений; він глянув Гнідому у вицвіле обличчя, що за ним, здавалось, не було ні бажання, ні думки, і, почувавши якусь владу над ним, промовив:

– Сірника дайте. Прикурить.

Гнідий похитав головою.

– Я не курящий... Та й ви обережніше – тут дерево.

Він причинив двері, і ще хвилину було чути здалеку дзенькіт його ключів. Степан великими кроками ходив по коморі. Кожен крок його був погрозою. Такого приниження він не чекав. Він ішов на голод, на злидні, але не в череду. Щоправда, він пас корови колись. Так невже ж після революції, після повстань якийсь крамар, тонконого нікчемство, має право загнати його в хлів?

Маленьке віконце в коморі темнішало дедалі. Раптовий літній ще вечір запинав його. Степан спинився коло нього. Понад лавою одноманітних дахів гнався в небо фабричний комин. Чорні звої диму нечутно зливалися з сіро-синіми присмерками. Так, ніби проходили крізь небо, в глиб всесвіту.

Його цигарка вже порвалась між пальцями й висипалась. Він скрутив нову й вийшов на подвір'я. Ну що ж, піде в хату, піде в кухню й добуде вогню. Що там соромитись! Хіба це люди? Але на ганку сидів якийсь юнак, і, коли Степан нахилився до нього припалювати, він сказав:

– Закурить моєї.

Степан здивувався, але цигарку взяв. Розкурюючи, він дивився на юнака. Той байдуже пускав дим. Коли хлопець подякував йому, той мовчки кивнув головою, немов він про щось глибоко мислив і мав просидіти тут до ранку.

Степан ліг у своїй кімнаті на верстат, з насолодою вбираючи пахучий дим, що п'янив його. Він мріяв, заплющивши очі, і доходив висновку, що все гаразд. Те, що він у хліву, здавалось йому вже тільки комічним. Він двічі стукнув кулаком у стіну до корів, засміявся й розплющив очі. Над коминем у віконці стояв ясний молодик.

ПУБЛІЦИСТИКА

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

Україна повинна покладатися передусім на себе

3 березня 1918 року було укладено Берестейський мирний договір між державами Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарське царство та Османська імперія) і совєтською Росією. Договір стосувався і України, оскільки за ним РСФРР визнавала мирний договір держав Четверного союзу та УНР від 9 лютого 1918 року й мусила вивести свої війська з території України. Однак невдовзі, 13 листопада 1918 року, постановою ВЦВК РСФРР Берестейський мирний договір російська сторона анулювала. Тоді ж таки, 17 листопада, в Москві було створено т. зв. тимчасовий робітничо-селянський уряд України, який силами частин т. зв. Червоної армії без оголошення війни в грудні 1918 року розпочав наступ на Україну. По суті, Росія використала Берестейський мир як ширму, як можливість у несприятливих геополітичних умовах зберегти своє існування, не відмовившись від реалізації в подальшому агресивних замірів.

Чи прийшла бодай одна країна на допомогу Україні перед цим фактом російської агресії? Відповідь однозначна: – Ні!

Більше того, за підрахунками відомого українського історика в еміграції Володимира Косика, вкладені в Російську імперію іноземні капітали сягали 2242 млн. золотих рублів (з них у промисловість України 419,2 млн. рублів), тому потужні держави Заходу були зацікавлені в збереженні єдиної Росії, сподіваючись зберегти свої капітали.

1932 – 1933 роки назавжди увійшли в історію українського народу як період другого, найтяжчого з трьох (1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років) Голодоморів, спричинених зумисними діями совєтської влади проти корінного населення України.

Чи знали про Голодомор у світі? Попри протидію ССРСР та брехливу совєтську пропаганду, попри його заперечення підкупленими або просовєтськи налаштованими журналістами й письменниками правда про Голодомор проривалася за межі Совєтського Союзу завдяки чесним репортажам таких журналістів, як валлієць Гарет Джонс, канадійка Ріа Клаймен та інші. Зроблені в Харкові документальні фотографії австрійського інженера-хіміка Александра Вінербергера стали відомими Лізі Націй зусиллями кардинала Теодора Інніцера. 27 вересня 1933 року представник уряду УНР Олександр Шувльгін звернувся до голови 14 Асамблеї Ліги Націй з листом, в якому привертав увагу світової спільноти до голоду

в Україні. В листі, зокрема, зазначалося: «Сотні тисяч, мільйони чоловіків, жінок і дітей жорстоко страждають від цього нещастя і мруть у великих кількостях... Таке становище нашої країни ще більше парадоксальне, бо жнива 1932-1933 рр. є порівнюючи добрі й цілком вистачаючі для прокормлення населення... Але тут мусимо зазначити, що до голоду в Україні спричинилися, з одного боку, колективізація хліборобства, силою запроваджена совітами, а особливо так звана хлібозаготівля. Збіжжя, зібране в Україні, призначене на постачання совітській армії, Московщині й особливо на вивіз».

Якою була реакція тодішнього демократичного світу? 18 вересня 1934 року ССРСР було прийнято до тієї самої Ліги Націй, яка мала б засудити злочинний режим і допомогти голодуючим. Чому так сталося? Пояснення знаходимо в останніх наведених тут словах Олександра Шульгіна «особливо на вивіз». Вивезене за кордон збіжжя було тією валютою, якою ССРСР розраховувався за передові технології, обладнання тощо, необхідні для виконання сталінського плану індустріалізації. Ціною життів мільйонів українців зводилися Дніпрогес, Харківський тракторний, Горківський автомобільний, Магнітогорський металургійний та інші промислові гіганти. Демократичний світ допомагав спинатися на ноги червоній імперії і спокійно жував хліб, відібраний у приреченого на вимирання народу.

Чи зраджував Україну демократичний світ у подальшому? Відповідь однозначна: – Так!

Україна пам'ятає, як з різних політичних міркувань боялися розпаду ССРСР і пов'язаної з ним непередбачуваності тодішні лідери провідних європейських країн. Україна пам'ятає, як 1 серпня 1991 року президент США республіканець Джордж Буш-старший, виступаючи у Верховній Раді, застеріг Україну від «самогубного націоналізму» і попередив, що США підтримують боротьбу за демократію та економічні реформи в рамках єдиного ССРСР.

Україна пам'ятає, як наполягала на її ядерному роззброєнні адміністрація наступного президента США демократа Білла Клінтона. Притому наполягала в парі з іншою країною-«гарантом», Росією, оскільки, на думку американського керівництва, ядерна зброя, як і в добу ССРСР, мала залишатися в одних – московських руках. В цьому тодішні інтереси двох наддержав, одна з яких так ніколи й не змирилася з незалежністю України, збігалися. Неспроможність інших сторін Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року на адекватну реакцію через агресію проти України однієї зі сторін – Російської Федерації, а також заяви різних джерел про начебто необов'язковість Будапештського меморандуму як міжнародного договірно-правового документу по суті є вкрай негативними факторами, що підривають світовий правопорядок і заохочують країни до гонки озброєнь.

Свого часу відомий британський журналіст Едвард Лукас зазначив: «Найгрубішою помилкою, яку скоїв Захід після 1991 року, було припущення, ніби Росія мало-помалу стає «нормальною» країною». Однак те, про що слушно каже Едвард Лукас, насправді є наслідком. Першопричина ж полягає в абсолютному нерозумінні Росії демократичним світом.

Перефразовуючи Едварда Лукаса, можемо наголосити: найгрубішою помилкою, яку скоював і скоєє демократичний світ, є те, що у своїх підходах до Росії він застосовує мірки та стандарти демократичного світу, абсолютно непридатні для такої антидемократичної за своєю природою країни, як Росія.

2016 року автор цих рядків випустив книгу «Рік російської міфології»: зібрані і прокоментовані в цьому виданні факти російської історії різних періодів незаперечно свідчать про агресивну, загарбницьку, антидемократичну сутність Росії, незалежно від того, під якими назвами вона виступала – Московія, Російська імперія, ССРСР чи Російська Федерація.

Росія традиційно використовує термінологію демократичного світу, але ця термінологія не означає демократичності Росії, а покликана слугувати камуфляжем для прикриття протилежних, антидемократичних явищ. Ми пам'ятаємо, як у розпал репресій советським людям і народам інших країн втовкмачувалося, що найдемократичнішою в світі є сталінська конституція 1936 року. Ми пам'ятаємо, як вдало скористалися офіційні російські чинники і пропаганда терактом 11 вересня 2001 року, щоб видати за боротьбу з тероризмом репресії проти чеченського народу.

Можна говорити про російські витоки і роль Росії від часів «Народної волі» і до сьогодні в поширенні світового тероризму. Можна говорити (хоча історія не знає умовного способу) про те, що якби демократичний світ адекватно відреагував на вторгнення 1956 року до Угорщини, то, можливо, не було б вторгнення 1968 року до Чехословаччини, як і про те, що млява реакція демократичного світу на загарбання Росією 2008 року грузинських територій уможливила агресію проти України 2014 року. Однак слід говорити не про деталі (нехай і важливі), а про головне.

Впродовж своєї історії (знов-таки хоч би під якими назвами вона виступала) Росія безліч разів ставала джерелом нестабільності в світі. Але сьогоднішня Росія – при всій тяглоті імперських, комуністичних, посткомуністичних загарбницьких традицій – має одну докорінну відмінність від своїх попередніх іпостасей. Сьогоднішня Росія керована не партією, не бюрократією, не олігархами, не військовими. Сьогоднішня Росія унікальна тим, що вона – єдина країна в світі – керована спецслужбами. А діяльність спецслужб має свою специфіку. І саме під цим кутом зору слід розглядати розхитування Росією світового порядку. Тільки тоді агресія проти України, агресія в Сирії, діяльність російських т. зв. приватних військових компаній в країнах Африки та Близького Сходу, підтримка одіозних режимів і сепаратистських рухів, втручання у вибори і поширення дезінформації в різних державах світу, зазіхання на територіальну цілісність навіть країн-членів НАТО та інші буквально щоденні прояви російського експансіонізму утворюють цілісну картину руйнівної ролі Росії в світі. І тільки адекватна реакція демократичного світу на дії Росії здатна загальмувати або й зупинити запуснені нею руйнівні процеси.

Україна ж повинна покладатися передусім на себе. Мусимо зважати на реальність: спроба отруєння колишнього російського агента Скрипаля та його дочки викликала в демократичному світі більше емоцій, ніж загибель у протистоянні російській агресії тисяч наших співвітчизників.

Українець і росіянин: у чому різниця?

Ні для кого не секрет, що Україна та Росія є зовсім різними державами у своїй суті, а ідея про «братні народи» – міф, який Москва експлуатує задля поширення власного впливу. РФ сповідує євразійські принципи у побуті та політиці в той час, коли Україна тягнеться до Європи.

«На папері» все саме так, проте не все так однозначно. В Україні та Росії також є низка спільних рис: корупція, не завжди культурна поведінка і «совковість» у головах людей.

Тож наскільки різними є росіяни та українці? Про це журналісту ІА «Вголос» розповіли філософ, публіцист та політолог Ігор Лосєв і професор, доктор історичних наук Юрій Шаповал.

Чим ми відрізняємось і чим ми, все-таки, схожі?

Ігор Лосєв:

Річ в тім, що будь-які народи самостійні, окремі, завжди відрізняються від інших народів, бо якби не відрізнялись, то вони б не існували, а були б частиною якогось іншого народу. Відрізняються своєю цивілізаційною основою, бо Україна розвивалась в межах європейської цивілізації тривалий період і несе на собі основні риси європейської цивілізації. Росія належить до так званої євразійської цивілізації, яка є просто різновидом азійської. Це головні та найбільш суттєві відмінності, все решта – то похідні, а це – основа.

Колись ще російський публіцист Вадим Кожинів написав: «ну какие мы наследники Киевской Руси? Мы наследники великой империи чингизидов». Така от російська самооцінка абсолютно справедлива, бо їхня цивілізація виникла саме в період захоплення російських земель Золотою Ордою, яка була частиною імперії чингизидів. Тому практично всі російські політичні інститути, російська національна ідеологія, російське світобачення – все це сформувалося в межах величезної імперії. В цьому сенсі росіяни є нащадками, правонаступниками і спадкоємцями цієї імперії, де завжди був ідеал потужної, деспотичної влади, єдиного центру ухвалення всіх рішень. Тому всі ці заяви про федеративність Росії абсурдні. РФ була завжди суперунітарною, деспотичною державою.

В Україні протилежна схема. Ще Григорій Савович Сковорода казав: «Всякому місту звичай і права, всяка тримає свій ум голова». Себто це ідея ось такого собі українського підходу до того, що держава має розвиватися завдяки силі своїх складових частин, завдяки їхній, так би мовити, самостійній цінності, так можна сказати. Це головне, а все решта, розумієте, відмінність між борщем і щами, між чоботами та лаптями, то вже не така велика та значна відмінність. Головними є цивілізаційні і фундаментальні відмінності.

Юрій Шаповал:

І в Росії, і в Україні панують слов'янські мови, які є дуже близькими (а ще більше наголошено «зближені» царським і комуністичним режимами). Чимало спільного і між слов'янськими частинами населення цих країн (в тому числі корупція, про яку так часто згадують).

Проте є і різниця. Щоб її зрозуміти, слід поглянути в минуле. І тут немає нічого цікавішого, ніж читати, що писали про Україну і українців в різні часи подорожні іноземці. Минають століття, а записи ці дуже часто резонують з тим, що бачимо сьогодні.

Наприклад, Шарль Франсуа Масон, француз, який був на службі в Росії у 1762-1802 роках, залишив «Секретні спогади про Росію». Так він назвав свої мемуари. Масон розрізняє росіян і українців. У одному з розділів він пише: «Козаки не мають нічого спільного з росіянами, хіба що грецьку релігію і зіпсуту мову. Їхні звичаї, спосіб життя, їжа, війни – цілком відмінні... Козаки є набагато гарніші, вищі, активніші, вигадливіші й особливо набагато чесніші за росіян, менше звикли до рабства... Козаки жорстокі й криваві, але тільки в розпалі військової дії, росіянин є з природи холонокровно-нещадний і суворий...»

Далі Шарль Масон подає спостереження, що виробляє Росія з Україною.

«Войовнича нація козаків зменшується з дня на день. Вона скоро зникне з поверхні Землі, оскільки зникли інші, над яким навис російський скіпетр, хіба що якась революція прийде найближчим часом, щоб визволити її з-під ярма, яке її нищить і давить... Козацька нація втратить незалежність, яку мала перед своїм об'єднанням з Росією. Її перестануть щадити в той момент, коли впевняться, що це минеться їм безкарно. Російський уряд завжди стривожений і завжди підозрілий через те, що він завжди гнобить... Йому замало того, що він відбирає в українців військову силу, розчленовує її територію і включає її в давні російські провінції. Зовсім нещодавно він розпочав розчленування самої української нації».

Чи можна сказати, що Україна є політично більш зрілою, ніж Росія?

Ігор Лосєв:

Якщо говорити про український демократизм, про українську свободу, то справді Україна більш зріла, ніж Росія, але набагато менш зріла, ніж інші європейські країни. Нам ще дуже довго треба працювати над собою і характер своєї країни зробити більш демократичним, але не з точки зору постійної балаканини, яка в нас відбувається, а з точки зору ефективнішої системи державного управління, ефективнішого функціонування всіх політичних та державних структур. В цьому сенсі нам ще далеко навіть до сусідньої Польщі, не кажучи вже про Німеччину, Францію і т.д. Але, безперечно, у порівнянні з Росією ми справляємо дуже приємне враження. Це факт.

Юрій Шаповал:

Я б сказав, що Україна не є, а буває більш зрілою. Тут достатньо прикладів двох майданів (хоча не всю правду про них ми поки що знаємо). Проте травневі президентські вибори 2019 року в Україні показали кордоцентричність електорату. А це безсумнівний недолік, що може мати фатальні (не перебільшую!) наслідки для української державності.

Є стереотип, що українець – господар, а росіянин «живе сьогоднішнім днем». Це дійсно так?

Ігор Лосєв:

Я думаю, що це справді стереотип, тому що, знаєте, українець дуже працююча людина в межах свого городу, а от в межах цілої країни вже не видно великої працюючості чи відповідальності. Навпаки, часто-густо українське мислення не виходить за межі власного городу і українець не сприймає, що не тільки город належить йому, а й область, країна – це теж є зоною його особистої відповідальності. Приблизно 20% українців мислять по-іншому, не більше. А решті, якщо чесно, начхати на те, що відбувається за межами свого городу.

На превеликий жаль, в українців немає великої схильності до напруженої інтелектуальної праці. Я на все життя запам'ятав слова однієї жінки з Івано-Франківщини, яка казала: «Наш народ ледачий на голову». Це справді так, бо обробити 20 гектарів – це можна, а от сісти та подумати – це для наших людей важко.

А що стосується росіян, то вони вміють працювати, коли хочуть, коли бачать в цьому якийсь інтерес для себе. До речі, вони дуже непогано працюють в Західному світі, куди вони емігрують. Росіяни хороші працівники в США, Канаді, Франції та інших державах, але погані працівники в себе вдома. До речі, це поширюється на українців. З нас чудові працівники в діаспорі: в Канаді, Штатах, Західній Європі, але не дуже добрі в самій Україні. Це пояснюється тим, що в умовах деспотичних режимів в людей немає великого стимулу добре працювати. Ну, справді, який сенс добре працювати в Росії, коли в тебе, так чи інакше, все можуть в будь-який момент забрати і де немає ніяких гарантій власності? От прийде якийсь, пов'язаний з владою чоловік та забере за допомогою цього суду, який служить не закону, а владі.

В Україні рейдерство теж дуже поширене, і ми знаємо, які у нас суди. Жоден українець не впевнений, що суд його захистить. Тому тут теж будеш працювати, зробиш хороший бізнес, хорошу справу, а в тебе все заберуть. Який сенс «пнутися зі шкіри»?

Юрій Шаповал:

А ви поїдьте в благополучне українське село і таке саме російське село. Запевняю, що побачите різницю. Я це добре відчув ще за комуністів, коли подорожував російською провінцією.

Також є думка, що українець є більш волелюбним, ніж росіянин, хоча у них був цар, а в нас князь. Порівняйте ці особливості менталітету. Чи можна сказати, що це те саме?

Ігор Лосєв:

Річ у тім, що київський князь, князь чернігівський, князь переяславський, князь новгород-сіверський, князь галицький, князь волинський – вони були зовсім не те, що російський цар. Це були люди, яких відповідні громади так чи інакше запрошували на князювання. Ну, скажімо, ми говоримо про Майдан, а цей Майдан за часів Київської Русі називався «віче». От збиралися древні кияни на віче і вирішували, що цього князя треба запросити на князювання, а ось цього «гнати в шию». А в Росії це було неможливо. Там завжди панувала ідея божественного походження царської влади і народ взагалі ніякого відношення до призначення чи вигнання царя не мав. Тому влада князів Київської Русі, Галицько-Волинської держави не була деспотичною, вона була дуже суттєво обмежена громадою та боярською аристократією і тому подібними речами. Ось у цьому і полягає різниця. Фактично, це була така ж влада, як в західноєвропейських королівствах того часу, коли король вважався лише першим серед рівних дворян шляхти і був змушений зважати і на мешканців міста, аристократів і так далі. Було чимало таких суспільних груп, які обмежували владу монарха і він був змушений з ними знаходити якийсь *Modus vivendi* (згоду сторін співіснувати з різними поглядами на певний об'єкт незгоди, – ред.) і якусь рівновагу.

Юрій Шаповал:

Колись Олександр Пушкін написав:

В России нет закона,

Есть столб, а на столбе корона.

Тепер пригадаймо, коли у нас був князь! Пригадали? А в Росії цар не лише був, він є. Хоч на певний період стовп впав, корона злітала, але її повернули, а стовп поставили новий. І цар в Росії, здається, буде, оскільки цього хоче народ.

Про менталітет росіян добре висловився їхній улюблений цар Петро I: «Сия сарынь (тобто чернь, натовп – Ю.Ш.) ничем кроме жесточи (тобто крім жорстокости – Ю.Ш.) унята быть не может».

Крім того, в Росії упродовж століть блискуче застосовується метод промивання мізків. Там він впливає тотально, інакше Путін не був би президентом, а сидів би на лаві підсудних у Гаазі. У нас, слава Богу, не так (при всіх очевидних негараздах з нашою політичною культурою).

Як на Україну вплинуло те, що за СРСР багато росіян закоренились тут?

Ігор Лосєв:

Процес колонізації завжди впливає дуже погано. Що стосується всіх росіян, то тут є певна відмінність: є щонайменше половина тих українських росіян, які живуть в Україні вже в кількох поколіннях і вже вважають Україну своєю Батьківщиною і часто-густо поводяться цілком патріотично. Така ситуація була, між іншим, в Іспанії, за часів генералісімуса Франко. Коли він відправляв, власне, іспанців, кастильців на колонізацію Каталонії, країни Басків, Галісії... Але ці люди, вже в другому поколінні, цілком розчинялися в місцевому населенні та на виборах голосували за місцеві націоналістичні партії. Так от, приблизно половина росіян абсолютно лояльні, їх є багато серед учасників АТО і ООС.

Друга половина – це ті люди, в яких тіло, так би мовити, перебуває в Україні, а душа і розум перебувають в Росії. Звідти вони отримують всі свої ідеї, всі свої інтереси і таке інше. Українській державі потрібно всіляко сприяти першій половині, яка стала на патріотичний шлях та всіляко нейтралізувати другу половину цього населення.

Які поради ви могли б дати нашій владі? Як їм діяти у цій ситуації?

Ігор Лосєв:

Україна має бути «понад усе»

По-перше, треба проводити політику в інтересах своєї країни, а не в інтересах ворогів, таких як Росія, і не в інтересах друзів, таких як Західна Європа, США та інші. Політика має бути україноцентричною, однозначно. Тому що нікому в цьому світі Україна не потрібна, крім нас, українців. Ніхто заради нашого блага своїми інтересами жертвувати не стане. З цього треба виходити, тому що наша влада постійно перед кимось витанцьовує, постійно з кимось заграє чи на Заході чи на Сході. Це абсурдна політика, вона нічого доброго не дає. Треба виходити з того, з чого виходять всі інші держави.

Ізраїльський Кнесет нещодавно ухвалив рішення, закон про те, що Ізраїль є національною державою єврейського народу. Абсолютно правильно і нам треба визнати, що Україна є національною державою українського народу та з цього виходити. В центрі має бути своя нація та свої інтереси, Україна понад усе. Це не означає, що не треба бігати та постійно виголосувати це гасло, але діяти, виходячи саме з цього принципу.

Юрій Шаповал:

Треба подолати малоросійський культ лояльності до Росії, який відзначається сервілізмом і бездієвністю. Подивіться на нинішніх московських вождів. Вони мають енергію і твердий характер. Українська влада повинна мати те саме. Треба діяти винятково в своїх, а не в російських інтересах. У ворогові треба бачити ворога, слід подолати синдром лояльної співпраці з окупантом.

Колісь 31-й американський президент Герберт Гувер сказав: «Наша найбільша небезпека – це небезпека самогубства, яке можна здійснити, відкрито потураючи злу, цинічно ставлячись до безчесності».

Щиро раджу нинішньому «зеленому» істеблішменту і всім «зеленим чловечкам» пам'ятати ці слова.

(www.litgazeta.com.ua, 10 лютого 2020 р.)

Альбер Камю – як і Степан Бандера – жертва спецоперації КДБ?

4 січня 1960 року в автокатастрофі загинув французький письменник Альбер Камю, лауреат Нобелівської премії з літератури, автор відомих творів «Чума» і «Сторонній». Автомобіль, за кермом якого був видавець Мішель Галлімар, раптово врізався в дерево. Багатьом тоді здалося дивним, що катастрофа сталася на довгому відрізку прямої і широкої дороги, на якій не було жвавого руху. Однак поліція визнала подію звичайною аварією через несправність колеса.

Автомобіль марки Facel-Vega був розбитий ущент, Мішель Галлімар помер через кілька днів.

У 1980-му чеський письменник і перекладач Ян Забрана (1931–1984) написав у своєму щоденнику, що смерть Камю не була випадковістю.

За його словами, добре інформована людина зі зв'язками в СРСР повідомила йому, що це був замах, підготовлений агентами КДБ. «Вони оснастили шину інструментом, який пробив її, коли автомобіль їхав на високій швидкості». Операцію, за його словами, замислив ще в 1957 році Дмитро Шепілов.

Міністр закордонних справ Радянського Союзу був розлучений статтею Камю «Кадар і його день страху», в якій йшлося про відповідальність Шепілова за кровопролиття в Угорщині. Камю писав про промову, яку Шепілов виступив в ООН, виправдовуючи радянське вторгнення до Угорщини, і про його критику «західного мистецтва»: міністр Шепілов, повертаючись із Парижа, наважується говорити, що «західне мистецтво спотворює людську душу». Слід нагадати йому, що наші письменники і художники нікого не вбили і, як і раніше, великодушно не звинувачують теорію соцреалізму в масових убивствах, які мали місце під прикриттям або за наказом Шепілова і йому подібних. Правда полягає в тому, що в наших лавах знайдеться місце для всього, навіть для зла, в тому числі і для шепіловських писак, але також і для честі, для древа життя, для пригод інтелекту. А в сталінській культурі немає місця ні для чого, крім проповідей і повчань, сірих буднів і заповідей пропаганди.

Шепілов, який належав до числа консерваторів у радянському керівництві, згодом потрапив у немилість – Хрущов зарахував його до числа учасників антипартійної групи, в історії залишився вислів «і Шепілов, який примкнув до них». Влітку 1957 року він позбувся всіх посад. Однак, якщо вірити цій версії, його рішення прибрати Камю, як і раніше, вважали за доцільне.

«Схоже, розвідці знадобилося три роки, щоб виконати наказ, – пише Забрана в щоденнику. – Вони впоралися врешті-решт, і до сьогодняшнього дня всі думали, що Камю помер через звичайну автомобільну аварію. Мій співрозмовник відмовився розкрити своє джерело, але стверджував, що це абсолютно достовірно».

Забрана був дисидентом, і його щоденники «Моє життя» вийшли в Чехії – з передмовою Вацлава Гавела – лише після Оксамитової революції. На запис про смерть Камю першим звернув увагу італійський письменник Джованні

Кателлі. У 2011 році він почав розслідування, в 2013-му опублікував книжку «Камю має померти», а восени 2019 року у Франції, до 60-ї річниці з дня смерті письменника, з'явилося розширене видання – «Смерть Камю».

Сталінська програма точкових убивств за кордоном, найвідомішою жертвою якої став Лев Троцький, тривала і при Хрущові. 12 жовтня 1957 року агент КДБ у Мюнхені убив юриста і публіциста Лева Ребета, 15 жовтня 1959 року – Степана Бандеру. Відомо, що за перебігом цих спецоперацій стежив Хрущов. В обох випадках КДБ намагався видати вбивство за нещасний випадок: причиною смерті Ребета спершу назвали інфаркт, а подробиці стали відомі лише після того, як убивця, агент КДБ Богдан Сташинський, нагороджений за свої злочини орденом Червоного прапора, втік у 1961 році на Захід.

Відтак, якщо вірити версії, викладеній у книжці Кателлі, через три місяці після вбивства Степана Бандери жертвою операції, настільки ж ретельно розробленої КДБ, став Альбер Камю.

Книжка «Смерть Камю» з'явилася в той самий час, коли європейські спецслужби і журналісти-розслідувачі виявляють нові свідчення того, що російські спецслужби продовжують програму усунення негодних режиму людей, використовуючи різні методи – Олександр Литвиненко, Сергій Скрипаль і Еміліан Ґебрев були отруєні, Зелімхан Хангошвілі застрелений, а, як мовиться в розслідуванні BuzzFeed, мільйонер Скот Янг і кілька його знайомих були вбиті різними способами так, що у британської поліції склалася думка, ніби вони наклали на себе руки. Є підстави підозрювати, що колишній міністр преси Росії Михайло Лесін, а також бізнесмени Борис Березовський і Олександр Перепеличний також були вбиті.

Мотиви [КДБ] для замахів на життя Ребета і Бандери очевидні, але чому Камю? Зрозуміло, що лауреат Нобелівської премії драгував радянську владу не лише тим, що критикував розжалуваного на той час Шепілова.

Французька компартія наприкінці 1950-х років переживала важкі часи. До угорських подій вона користувалася підтримкою багатьох інтелектуалів, у перших лавах її захисників був Жан-Поль Сартр. Ідеологічна суперечка поклала край дружбі Сартра з Камю. В есе «Бунтівна людина» (1951) Камю засудив революційне насильство, яке служить для того, щоб повернути історію в потрібному напрямку і встановити «справедливість, яка прагне до придушення будь-яких протиріч і вбиває свободу». Новини з СРСР жахали Камю, він чудово розумів, що це країна безправ'я. Сартр, котрий схвалював насильство в ім'я «справедливості», вважав, що для побудови комуністичного суспільства необхідна безжальна революція, оскільки існуючий порядок слід стерти з лиця землі. Прозріння у Сартра, як і у багатьох лівих інтелектуалів, настало в 1956 році, після доповіді Хрущова на XX з'їзді [КПРС] і безжального придушення повстання в Угорщині. І все ж компартія Франції залишалася сильною, друзів у Радянського Союзу, як і раніше, було чимало, і агентура КДБ відчувала себе у Франції привільно.

Альбера Камю непокоїло зростання прорадянських настроїв у Європі і готовність французьких лівих затуляти очі на злочини в Угорщині та в інших поневолених країнах, небажання бачити у спонсорованому СРСР «арабсько-му відродженні» експансію насильства.

У книжці «Смерть Камю» Джованні Кателлі наводить свідчення Жака Вер-

жеса (1925–2013), відомого як «адвокат диявола», який захищав алжирських терористів, Карлоса-Шакала, нацистського злочинця Клауса Барб'є і [колишнього президента Югославії] Слободана Милошевича. Якщо вірити приятелю Вержеса, італійському юристу Джуліано Спаццалі, адвокат знав про те, що Камю був ліквідований радянськими спецслужбами. Ба більше, він вважає, що французька розвідка була в курсі того, що КДБ планує вбити Камю, але не втрутилася, щоб не зашкодити налагодженню радянсько-французьких відносин.

У травні 1960 року, через кілька місяців після загибелі Камю, Микита Хрущов прибув із візитом до Парижа. У своїх спогадах він розповідає, який тиск чинив СРСР на Францію, залякуючи її посиленням економіки Німеччини і погрожуючи розірвати договір про дружбу, якщо Франція продовжить політику, що йде у «фарватері з найбільш агресивними силами НАТО».

«Коли вивчиш докази, які запропонував Кателлі, важко не погодитися з ними. Таким чином, «автомобільна катастрофа» тепер має бути зареєстрована як «політичне вбивство». Такого висновку доходить відомий американський письменник Пол Остер, який високо оцінив книжку «Смерть Камю».

Джованні Кателлі – поет, прозаїк і публіцист, фахівець із питань Східної Європи, співробітник East Journal. У Росії його розслідування обставин смерті Камю помітили щойно зараз, коли про книжку написала британська «Гардіан». Додаткових досліджень російські експерти не робили, хіба що в газеті «Известия» 8 років тому була опублікована замітка, в якій наводиться думка біографа Камю Мішеля Онфре, котрий вважає версію спланованої катастрофи неправдоподібною, тому що письменник збирався їхати в Париж потягом і лише в останній момент вирішив відправитися автомобілем Мішеля Галлімара. «КДБ мав у своєму розпорядженні різні засоби, які дозволили б знищити Камю. Совіти, можливо, й хотіли б розправитися з Камю, але не в такий спосіб», – зазначав Онфре.

«Гардіан» наводить думку літературознавця Елісон Фінч, яка вважає неімовірним припущення Вержеса про те, що французькі спецслужби знали про підготовку замаху і свідомо не стали нічого робити. «Це означає, що вбивство було схвалене на найвищому рівні, імовірно де Голлем. Мені це видається неймовірним, – зауважує вона. – Де Голль сам був письменником, дуже поважав французьких інтелектуалів, у тому числі тих, з якими не був згоден».

Незважаючи на цю критику, Джованні Кателлі переконаний у тому, що зробив правильний висновок. Ось що він розповів в інтерв'ю Радіо Свобода:

– КДБ організувало безліч убивств за кордоном, і російські спецслужби продовжують убивати людей, але все-таки важко повірити, що Хрущов схвалив в 1960 році замах на життя знаменитого французького письменника. Навіщо це йому знадобилося?

Камю, після його дискусії з Сартром докола СРСР і ГУЛАГу, був у ці роки об'єктом агресивної критики з боку французької компартії. Крім того, СРСР був украй роздратований лютою міжнародною кампанією, яку проводив Камю, обурений радянським вторгненням в Угорщину. Він безпосередньо засуджував міністра закордонних справ Шепілова, який, як пише Ян Забрана, і віддав наказ його знищити. Якщо вірити заявам Вержеса, план лікві-

дації, підготовлений завчасно, був приведений у дію перед візитом Хрущова до Франції, щоб для новонародженої радянсько-французької дружби не було ніяких перешкод.

– Які були політичні погляди Камю?

– Камю був, по суті, анархістом, і його роздуми на політичні теми в основному публікувалися в анархістських журналах. Він був розчарований ситуацією в Радянському Союзі і різко критикував гугагівську систему, в той час як Сартр захищав СРСР.

Яскрава журналістська і політична діяльність Камю йшла на декількох фронтах: він писав про радянське вторгнення до Угорщини, про ситуацію у французькому Алжирі, про фашистську диктатуру Франко в Іспанії. Він нажив собі впливових ворогів, і багато хто міг бути зацікавлений в його усуненні.

– Як технічно був організований замах?

– За словами Яна Забрани, в якого було джерело, близьке до радянських спецслужб, спеціальним інструментом була пошкоджена шина автомобіля, в якому Камю їхав із Галлімаром, щоб вона трісла на великій швидкості. Автомобіль був потужним, а Галлімар любив їздити швидко.

– У 1960 році поліція сумнівалася, що це був нещасний випадок?

– Поліція, як виглядає, не проводила розслідування і відразу зупинилася на версії нещасного випадку; вважалося, що шина трісла без стороннього впливу. Однак один із молодих друзів Камю, який зараз живий, повідомив мені, що він одразу запідозрив замах, і на похоронах Камю багато хто, в тому числі видавець *Cahiers du Sud* Жан Баллар, відкрито говорили, що аварія була підлаштована. Але в ту пору, в силу панування Сартра і компартії на культурній сцені, ці голоси не були почуті.

– Чи існують документи, що підтверджують вашу версію, чи ж ви маєте в своєму розпорядженні лише непрямі свідчення?

– Версія, викладена в книжці, заснована на свідченнях; поліцейські дані підтверджують, що аварія сталася через шини, це і стверджував Забрана. Свідчення Вержеса дуже важливе, він був повністю інтегрований у комуністичні кола і не був зацікавлений у наклепі на Радянський Союз.

– Вам вдалося встановити, хто міг бути інформатором Забрани?

– Я обговорював це питання з вдовою Забрани, і ми вибрали трьох осіб – усі вони їздили в Москву і мали серйозні зв'язки.

– Як почалося ваше розслідування і чи триває воно зараз?

– Я завжди був переконаний, що Камю, дуже дорогий для мене письменник, був убитий, проте я не був упевнений у тому, хто був винуватцем, оскільки Камю, виступаючи на політичні теми, нажив собі багато ворогів. Я думав про французький або алжирський мотив. Алжирський Фронт національного визволення погрожував йому смертю.

Коли прочитав записки Забрани, я почав розслідування, поступово дійшовши висновку, що свідчення дуже обґрунтовані, і вирішив написати книжку. Потім, під час презентації книжки в Мілані, відомий італійський юрист, який дружив із Вержесом, надав мені своє свідчення, я продовжив розслідування, і з'явилися нові розділи, представлені в аргентинському та французькому виданнях.

Дмитро Волчек
(www.radiosvoboda.org)

Ігор ОЛЬШЕВСЬКИЙ

ЩОБ НЕ ЗГАСАЛИ ВОГНИКИ ЛЮБОВІ

(Спроба сучасного прочитання повісті Олесея Гончара
«Щоб світився вогник»)

Із сих зерен:

А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його.

ЄВАНГЕЛІЯ ВІД СВ. ІВАНА,
ГЛАВА I, ВІРШ 5¹

*Хоча Наддуша здається поділеною між усіма живими істотами,
Вона неподільна. Вона – одне ціле. Варто зрозуміти, що Вона не тільки
підтримує існування кожної живої істоти, але й поглинає все і всьому дає
розвиток. Вона – джерело світла в усіх світлосяйних тілах. Непроявлена,
Вона перебуває над тьмою матерії. Вона – знання, предмет пізнання
і Вона є мета пізнання. Вона мешкає в серці кожного».*

БГАґАВАД-ҐІТА,
ГЛАВА XIII, ВІРШІ 17, 18²

*Вставай, хто живий, в кого думка повсталала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.*

ЛЕСЯ УКРАЇНКА³

Проміжок часу від 1953 до 1956 року одні дослідники включають у контекст хрущовської «відлиги» (мотивуючи це тим, що 1954 року був надрукований одно-йменний твір Іллі Еренбурга), інші вважають початком «відлиги» XX з'їзд КПРС (1956), коли Микита Хрущов нібито розвінчав культ особи Йосипа Сталіна, хоча насправді активно взявся за створення власного. Час із кінця 1953 – до початку 1955 року був позначений боротьбою за владу між М. Хрущовим та Г. Маленковим, що завершилася звільненням останнього з посади голови Ради Міністрів СРСР. Про критику померлого більшовицького вождя в пресі чи художній літературі тоді годі було й подумати: всюди були його портрети, ім'я Сталіна постійно фігурувало на сторінках партійної періодики, у виступах керівників партії та держави, його висловлювання широко цитувалися... Поряд із цим в обігу вже почали з'являтися термін «культ особи» та «колективне керівництво» (причому стверджувалося, що Маркс, Енгельс, Ленін і Сталін були противниками культу й усіляко боролися з його проявами). Почали налагоджуватися взаємини з Югославією, обірвані 1948 року у зв'язку з конфліктом між Й. Сталініним та Й. Броз Тіто (в автора цих рядків збереглися «Філософський словник» 1954 року видання, де ще є згадки про «кліку Тіто», і «Енциклопедичний словник», де у виданому 1955 року III томі ім'я югославського лідера вже не супроводжується політичними налічками). І, звичайно, прикметою

часу став початок реабілітації репресованих (винним, як і у випадку з Югославією, оголошувався вже страчений – а за іншими даними вбитий під час арешту, – Лаврентій Берія).

У всесоюзних літературних журналах того часу хоч іще й боязко, але вже почали з'являтися полемічні матеріали, як-от статті «Про щирість у літературі Володимира Померанцева («Новый мир», 1953, №12), «Люди колгоспного села у повоєнній прозі» Федора Абрамова (там само, 1954, №4) тощо. Оpubліковано повість Віри Панової «Пори року» («Новый мир», 1953, №№10–12), вірші з так і не виданого тоді в СРСР, але заочно облпльованого після публікації «за пагорбом» роману Бориса Пастернака «Доктор Живаго» («Знамя», 1954, №4), згадану вже «Відлигу» Іллі Еренбурга («Знамя», 1954, №5), п'єсу Юрія Яновського «Дочка прокурора» («Театр», 1954, №4 – посмертно) та ін.

Саме в цей період, – у 9-му числі журналу «Вітчизна» за 1954 рік, – з'явилася друком повість Олесь Гончара «Щоб світився вогник». Того ж року в перекладі С. Григор'євої твір побачив світ у часописі «Новый мир» (№ 10). Повість, яку згодом Анатолій Погрібний назве «найпомітнішим твором О. Гончара у період між «Прапороносцями» та романом «Людина і зброя»⁴ одразу ж привернула до себе увагу рецензентів (Д. Гринько, В. Дубров, К. Лемешко, О. Цибаньова, Ю. Шанін, В. Шаповалов, В. Анісов, В. Гусаров, Н. Кастеллі, О. Кундзіч, І. Рибак, В. Войтенко, А. Кизя, І. Рябокін та ін.), а згодом і кінематографістів – причому спочатку інтерес виявив «Мосфільм» (зокрема про наміри екранізації твору у своїх тогочасних листах до письменника говорили директор Сценарної студії Головного Управління кінематографії СРСР Василь Дулгеров⁵ та директор кіностудії Іван Пир'єв⁶), але зрештою постановку картини «Дівчина з маяка» (1956) здійснив Григорій Крикун на Київській кіностудії, яка невдовзі отримала ім'я Олександра Довженка. Сюжет та образи повісті «Щоб світився вогник» приваблювали й композиторів – так, 1960 року Микола Гржибовський написав за мотивами книги оперу «Марійка» (інша назва – «Грай, море»)⁷. Через широкий резонанс, викликаний появою романів «Перекоп» (1957), «Людина і зброя» (1960), «Тронка» (1963), «Собор» (1968), «Циклон» (1970), «Берег любові» (1976), «Твоя зоря» (1980), повісті «Бригантина» (19738) та ін., «Вогник» опинився ніби в «тіні» цих фундаментальних творів, й про твір уже згадували не так часто, а поміж тим у ньому ледь чи не вперше піднято вельми болючі питання, які згодом будуть розвинуті у значній частині щойно названих творів, більше того, багато з них лишається актуальними й дотепер (за А. Погрібним – «Усе актуальне в цьому творі, «гаряче» і понині»⁸). Тож не дивно, що останнім часом інтерес до повісті (й кінокартини) знову почав зростати, що помітно зі спроб її літературознавчого освоєння (Г. Авксентьєва, Л. Пономар, О. Ожигова тощо), а також із обговорення «Дівчини з маяка» в Мережі.

Дія повісті розгортається на острові, який місцеві мешканці звать Чаїним. Більша його частина – заповідник, незайманий степ із неповторною флорою та фауною.

«Острів майже безлюдний, – пише Олесь Гончар. – Лише в одній із бухт його притулився понад самим берегом невеликий рибальський хутірець з приймальним пунктом та радіостанцією рибзаводу. Остеронь, на крайньому південному виступі Чаїного, височить маяк, видніючись своєю вишкою далеко навкруги.

Біля підніжжя маяка біліє на піщаному пагорку всього один-однісінький будинок, новий, капітальний. Там живе старший доглядач та нечисленна служба маяка.

Хоч маяк і стоїть остеронь великих морських доріг, проте вважається першорозрядним, віддаленим, і маячани немало цим пишуться, як і тим, що капітани рибальського флоту величають їхнє поселення Мисом Доброї Надії»⁹.

Старший доглядач маяка, відставний боцман Омелян Лелека – місцева знаменитість, герой, як тоді казали, «громадянської війни», його прізвищем (за життя!)

названо рибзаводівський катер «Боцман Лелека», який привозить на маяк балони зі світільним газом – ацетиленом. Характер у Омеляна Прохоровича крутий, суворий, порядки, які він завів на маяку, по суті, не відрізняються від флотських: «протягом ночі – вахта, а на ранок вся оптика мусить бути в чохлах, двір підметений, на камбузі все повинно блищати»¹⁰. І винятків він не робить ні для себе, ні для дружини Євдокії Пилипівни, котра виконує обов'язки кока (от ніяк не вдається підібрати фемінітив до цієї професії!), ані для хлопців-мотористів, які хоч, буває, й бурчать поза очі на свого начальника за його суворість і вимогу дисципліни, проте зріднилися з маяком остаточно, і важко їм увявити собі якусь іншу роботу...

Але сьогодні в родині Лелек – свято. З міста повернулася їхня донька Марія. Після школи, яку вона закінчила з золотою медаллю, батько послав її на піврічні курси техніків з апаратури. Тепер курси закінчено, можна приступати до роботи. Капітана катера – сина директора рибзаводу, – дивує, що Марія – медалістка! – навіть не пробує здобути вищу освіту, а залишається працювати на маяку. Між ними відбувається такий діалог:

« – ...Скажи, ти на маяк – надовго?

Дівчина злегка зашарілася.

– Гадаю, що надовго.

– На рік? На два?

– Може, й на три... Може, й на все життя.

– О, це ти розмахнулася... На все життя до маяка себе прикувати... А з інститутом як же?

– Ти ж сам ось не попав в інститут та й живий?

– До мене тобі не рівняти: я в школі з двійок не вилазив, а ти – медалістка! Мені б твоя медаль, Маріє, чхав би я сьогодні на грішну землю з тридцятого поверху МГУ!»¹¹

Цей діалог сердито перериває Марійчина мати: «Не всім же і в МГУ ломитись (...), треба ж комусь і батьків підмінати... А то усі порозлітались в інститути, а хто ж тоді буде хліб сіяти, та неводи тягти, та маяки ночами світити для таких, як ти?»¹²

У цих словах Євдокії Пилипівни – квінтесенція ідеї спадкоємності поколінь. Мені можуть заперечити, мовляв, продовження дітьми справи батьків, трудові династії – це совдепівські гасла. Відповім, як в Одесі, запитанням: а передавання з покоління до покоління знань про вогонь, пильнування, оберігання його на світанку людства, це що – теж Совдепія? Чи, може, совдепівським пережитком є передача у спадок прадавніх ремесел (гончарства, декоративного розпису, ткацтва, вишивки, різьблення, лозоплетіння, ковальства, писанкарства та ін.), зцілительських секретів тощо? Таж споконвіків в Україні існує ця практика, і якби не вона, ми не дорахувалися б багатьох народних промислів чи методик народної медицини. І так чимало втрачено – зокрема й через те, що діти відмовлялися переймати досвід батьків то через нав'язаний пожовтневою школою атеїзм, а то обираючи «престижніші», на їх думку, професії, зовсім не задумуючись, чи є вони для них, як сказав би Григорій Сковорода, сродними. При цьому і Євдокія Пилипівна, і старий чабан Горпищенко з пізніш написаної «Тронки» – не проти вищої освіти як такої, й не зациклюються лише на характері власної праці – он і син Горпищенка Петро, і Антон Омеляна Прохоровича обрали авіаційну стежу, оскільки відчули до неї сродність, а у Марії Лелеки й Тоні Горпищенко сродність інша – вони ступають у батьківський слід, переймаючи їхню працю: Марія стає до роботи на маяку, ще й навчає хлопців технічним премудростям, проводить із ними заняття, які відвідують і батьки дівчини (адже повторення – мати навчання), й зрештою, коли Омелян Прохорович відлучається до міста, виконує, по суті, його обов'язки, до того ж здійснює в критичну мить справжній подвиг, а Тоня називає себе «потомственною чабанкою», мріє створити

дівочу чабанську бригаду. Іноді, щоправда, прохоплюється у неї думка податися, «якщо цей чабанський степ справді буде колись розорано і рис тут посіють»¹³, до міста на текстильний комбінат, але одразу ж вона поступається іншій: «Степ – он мій космос»¹⁴.

Автор повісті «Щоб світився вогник» не подає докладної інформації про рід Лелек, і ми не знаємо, чи передавалась робота на маяку у спадок, але уклад цієї родини цілком може свідчити й про династичність, коли предки, вік чи здоров'я яких уже не давало змоги ходити у море, все ж не розлучалися з ним, стаючи доглядачами маяка. І може, саме від них успадкував Омелян Прохорович оте святе правило: «Щоб вогник отам всю ніч світився... Оце золоте наше правило. Для нього живемо. (...) Зійшло сонце – виключай, сіло сонце – світи... Чим хочеш, як хочеш, а світи! Бо гріш ціна буде всій нашій метушні, коли він уночі отам погасне...»¹⁵

Маяк (як згодом і собор в однойменному романі О. Гончара) слугує ніби енергетичним центром повісті. Трепетне ставлення його працівників до роботи, усвідомлення ними сенсу життя як священного обов'язку світити морякам за будь-якої погоди, підносять цей образ майже до сакрального символу, своєрідного «храму вогню», що мимоволі викликає зороастрійські асоціації¹⁶. Так, одним із символів зороастризму є аташдан (sic!) – переносний вівтар (у вигляді посудини), на якому підтримується священний вогонь¹⁷. У сиву давнину т. зв. «горюче повітря» – природний газ, що виривався з вулканічних тріщин, – збирали за допомогою очеретяних трубочок у шкіряні бурдюки і на в'ючних тваринах або морських судах перевозили в країни, населення яких сповідувало культ вогню – зороастризм, – подібно як катер «Боцман Лелека» привозитиме потім новітнім «жерцям храму вогню» балони зі світільним газом – ацетиленом.

Не беруся судити, чи був письменник на час створення повісті знайомий із доктриною цієї стародавньої східної релігії. Враховуючи те, що до війни Олесь Гончар навчався у Юрія Шевельова (Шереха) – відомого згодом на Заході філолога-мовознавця, літературознавця та критика, – був його улюбленим студентом, не раз гостював у нього і, ймовірно, мав дозвіл користуватися його багатомісною бібліотекою¹⁸, а також знаючи широту інтересів самого Юрія Володимировича, не можна «з коліс» відкидати такої можливості. Додаймо сюди ще й вищу освіту Олеса Терентійовича (почавши навчання у Харківському університеті, по війні закінчив Дніпропетровський), а у вишах в курсі «наукового атеїзму» подавалася (хоча неповно й тенденційно) історія релігій. Більше того, повість «Щоб світився вогник» являє нам ще один яскравий приклад зороастрійського дуалізму – світлому (Ормуздому) началу, яке уособлює родина Лелек та хлопці з обслуги маяка, протистоїть началу аріманічне¹⁹ в образі сина директора рибзаводу товариша Гопкала – нахрапистого, «босякуватого» молодого капітана катера Володимира, якого всі звать просто Вовиком, що тільки підкреслює його несерйозність, інфантильність, попри імідж самовпевненого, не без нахабства, «мачо». І це далеко не єдина його вада. Вовик-капітан має на острові недобру славу бракон'єра, якого неодноразово застукували на полюванні в заповіднику. На звинувачення він реагує з легковажною бравадою й цинічним гумором – ось його «перли»:

– Життя капловухих не любить!²⁰

– Для доброго стрільця завжди сезон, коли дичина летить!²¹

– На жар-птицю, Марійко, сезонів не буває: коли летять – хапай!..²²

З цих, із дозволу сказати, «афоризмів» Вовик постає як юнак, якому в житті ніхто ні в чому не відмовляв (це, власне, підтвердить наприкінці твору й лікарка Ксана: «...він буває часом легковажний, йому, приміром, нічого не варто взяти вночі контрабандою заводську яхту тільки для того, щоб покатати мене в морі... такі речі я відношу за рахунок виховання – адже він у сім'ї одинак!»)²³. Авторитет і зв'язки

батька-директора впевнили його у власній безкарності (мовляв, татусь «відмаже», ну в крайньому разі «розжалує в пожежники», але ж від цього не вмирають, і звідтам теж є вороття, хай-но тільки «контр-адмірал» – так Вовик жартома називає батька, – пересердиться і знов довірить йому «капітанство»). Це, мабуть, чи не перше зображення в українській літературі соціального типу, представників якого вже в наші часи називатимуть «мажорами». Зрештою, моторист маяка Дьома, – завзятий спортсмен, який мріє про участь в Олімпійських іграх, через що отримав доброзичливе прізвисько «олімпієць», – «розкусив» Гопкалевича ще тоді, мовивши жорстко, але справедливо під час Марійчиної хвороби: «Якби ще він тільки по птицях був браконьєром... А то він і серед людей такий: в самому своєму житті браконьєр, в усіх своїх почуттях...»²⁴

У часи написання повісті духовне браконьєрство уже поволі підіймало голову, але О. Гончар ще писав про це, як про поодинокі явище – у творі його уособлюють лише Вовик та (за умовчанням) його батьки – бо ж «яблуко від яблуні недалеко падає» (від долучення Ксани до цієї компанії я утримаюсь і потім скажу, чому), а їм упевнено протистоять маячани. Письменник бив на сполох, застерігаючи про небезпеку цієї соціальної недуги (дехто з рецензентів, – Олекса Кундзіч, наприклад²⁵, – щоправда, закидали авторові навіть надмірну делікатність в описі Гопкала-молодшого, – мовляв, треба було яскраво показати зло в дії, з реальними жертвами, як серед птиць, так і серед людей, і це автор зробить згодом у тому ж «Соборі»), але схоже, що його пересторога залишилася «голосом того, хто волає в пустелі», оскільки через чотирнадцять літ після «Вогника» (час публікації «Собору») це духовне захворювання набуло майже епідемічного (за А. Погрібним)²⁶ поширення. Саме таким духовним браконьєром є зачиплянський висуванець Володька Лобода, котрий, по суті, зрікає свого батька, відправивши його доживати віку в Будинку металургів (читай – у «стардомі»), а на місці старовинного, ще козацького собору хоче збудувати критий ринок (яскраве підтвердження того, що любов до Вітчизни починається з родини, зі ставлення до власних батьків: хто зрікся батька – тому й Батьківщини, й її історії неважко зректися). Такими є й реальні браконьєри-«юшкоїди», і бригадир, який схилив Ельку до інтимної близькості з ним, унаслідок чого дівчину було знеславлено на все село, і, звичайно, люди з п'яної компанії Семена Таратути, котрі влаштували в соборі огидну оргію й завдали небезпечних ран героєві роману Миколі Баглаю, коли той узявся виганяти їх із храму (вельми знаковими є слова старого вчителя Хоми Романовича про злочинців та Миколу, мовлені з явною алюзією на євангельську історію з вигнанням торгівців із храму, яке здійснив Ісус Христос: «Оце ті, що без соборів у душі... А він, як той біблейський юнак, що вигнав сквернителів з храму»)²⁷.

Сьогоднішня ситуація, на жаль, іще драматичніша. Згадаймо перепони на шляху фільму Олександра Денисенка «Тарас Шевченко. Повернення» до вітчизняного глядача, проблеми з фінансуванням українського кіно, скасування літературно-мистецького проєкту «Два кольори» (до 90-річчя Дмитра Павличка), закриття й виселення книгарень, розмови про те, що «мову на хліб не намажеш», що «вчителів забагато», нові налічки на кшталт «література страждань», «депресивна література», що ризикують стати політичними ярликами (такі прецеденти вже були – «декадентство», «занепадництво», «естетство» за весь час існування радвлдади, «скиглячий персонаж» у часи андроповщини тощо), ситуації, коли прагнення зробити вдачу кар'єру затуляє собою елементарні людські чесноти й порядність, цілу низку інших прикладів (вирубка лісів і т. д.). Додаймо сюди ще й війну на Сході, яка для когось – «мать родна́», для когось – «гражданский конфликт», для вояків же – це щоденна зустріч зі смертю від рук сепаратистів та «іхтамнетов» і непоправне горе для тих, хто втратив батька, чоловіка, нареченого, брата, сина, онука або ж

матір, дружину, наречену, сестру, доньку чи онуку (бо ж війна не ділить людей ні за віком, ні за статтю). Все це ясно дає нам зрозуміти, що нащадки Гопкалів, Лобод, Таратут та їм подібних «правлять» нині «бал», а Дударевичі («Твоя зоря») – куди в більшому фаворі, аніж Заболотні. Тому нині як ніколи актуально звучить заклик учителя Хоми Романовича до сучасників та прийдешніх поколінь – «Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!..»²⁸. А у зв'язку з цим мимоволі пригадуються й давні слова Омеляна Прохоровича: «Щоб вогник отам всю ніч світився... Оце золоте наше правило. Для нього живемо»²⁹. Ні, не лише про вогник маяка думав і говорив тоді старий боцман Лелека...

Та повернімося до Вовика, точніше до боцманової доньки, позаяк вона мала нещастя покохати цього бракон'єра й «вітрогона» – покохати безоглядно, не бачачи й не чуючи нічого навколо себе, окрім своїх мрій про нові зустрічі з капітаном. Як грінівська Ассоль, виглядає Марія свого «Грея», забуває з ним про все на світі, вперто не помічає ані цинічних сентенцій молодика, ані його споживацького ставлення до природи. Не слухає юнка ні стурбованих слів матері («До лиха ще не дійшло, а серце моє не лежить до нього. Чує, чує воно, що не той це чоловік... І тут ти мене не переконаєш, дочко») ³⁰, ані того, що Євдокія Пилипівна зве капітана «летючим голландцем» (корабель-привид, що віщує біду), навіть те, що Вовик, проходячи біля острова на своєму катері, вже обертається до дівчини спиною, не бажаючи помічати її (адже Марія для нього – лише одне з багатьох миттєвих захоплень у його безтурботному, легковажному житті), хоч і боляче ранить дівчину, але все ж не гасить її почуттів. Дьомине ж кохання просто дратує Марію, вона грубо реагує на не дуже зграбний, але щирий вияв цієї любові. А поміж тим, навіть сама Природа посилає свої застереження й підказки, хто її суджений, а хто – ні. Так, коли Вовик вигукує на катері ім'я Марії, вітер доносить до неї лише останній склад «я-а-а» (натяк на еґоцентризм капітана). Власне, й перше любовне побачення обох відбувається (в кінематографічному варіанті) в степу з безліччю маків (у світовій системі символів мак означає мрію, сон, сновидіння, ілюзію – згадаймо ще й «отруйний квіт» та «гірку оману юних літ» з оригіналу відомої пісні «Червоні маки» Івана Недільського на текст Романа Савицького). Кандидатка філологічних наук, доцентка Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського Галина Авксент'єва у своїй статті «Художньо-філософські сенси повісті О. Гончара «Щоб світився вогник» (2018) слушно виділяє як «наскрізний символічний образ»³¹ також родину оленів (власне оленя, оленцю і оленятко), підкреслюючи при цьому промовисту деталь: «...побачила живих оленів Марія лише з Дьомою, а не з бракон'єром Гопкалом»³². Це теж підказка Природи (точніше, Бога через Природу): «Ось твій суджений, він щиро тебе любить і саме з ним тобі створювати в майбутньому щасливу сім'ю». Гопкало ж лише при згадці про оленів не виявляє нічого, окрім «мисливського» (а насправді бракон'єрського) азарту...

Оскільки ні люди, ні Природа не можуть привести героїню до тями (вона на рівні підсвідомості, на рівні сну готова навіть до самоспалення, аби, палаючи, світити коханому замість маяка, якщо той, не дай Боже, погасне), настає час, так би мовити, «шокової терапії»: чергуючи біля маяка, дівчина серйозно застуджується (щойно згаданий сон уже свідчив про гарячку). Дьомою передає з радіостанції на материк, щоб звісткам негайно вислали медичну допомогу, і вона прибуває в особі молодшої лікарки Ксани, яку на острові привозить... Вовик. От тільки він когось не насмілюється наблизитися до хворої, лише звіддала говорить загальні фрази, – мовляв, «кріпись, Маріє», – й навіть не наважується стрітись з нею поглядом. Зате справжню професійну активність виявляє Ксана – схожа на грекиню красуня, з якою Вовик колись танцював у парку, – й береться за активне лікування пацієнтки (порошки, уколи), плюс ще й мама застосовує різноманітні народні засоби. На якийсь момент

дівчині стає краще, температура поволі спадає, стосунки між Марією й лікаркою стають ближчими, довірливішими. На піку цієї довіри Ксана каже «майже подрузі», що хотіла б звершити у житті якийсь подвиг, урятувати людей (щоправда, у цьому бажанні присутній і елемент славолюбства), а коли заходить мова про Вовика, з безпосередністю щасливої людини, без жодної зловтіхи (адже про Марію почуття вона й не здогадується) признається, що він... її наречений, і на суботу вже призначено вечірку, на якій вони обоє мають оголосити, що братимуть шлюб...

Оце так Вовик!

Невимовний біль і кривда проймають серце героїні:

«Не простуда вже – біль образи душив Марію, гарячим клубком застряв у горлі... Чула, як незайоме саме досі, мстиве, дике почуття гостро підіймається в ній і руки під ковдрою самі вже стискаються в кулачки... О, якби він був зараз тут! Кинулась би з місця, очі оті брехливі, як кігтями, повидряпувала б, сама не знає, що йому зробила б! Ласкавими словами улещав, сліпучими усмішками до неї сявав і все тільки для того, щоб потім отак безсердечно знехтувати нею, так легко потоптати чисті дівочі її сподівання.

На лікарку після цього Марія не могла дивитись. Чула, як та, нестерпно порипуючи тифельками, ходить по кімнаті, припадає до вікна, виглядає... Бодай би він тобі не вернувся на твою вечірку! Бодай би отам проковтнуло його море, щоб згинув, щез у хвилях безслідно – ні тобі, ні мені... Іди, кидайся тоді йому назустріч в обійми нічної вируючої стихії, спробуй лишень його там врятувати із своєю моребоязню! Матимеш нагоду перевірити своє вміння, вдовольнити голодну жаду подвигу!..

Від кривди, від болю все в Марії горіло, туманилася, ніби в маренні, голова.

Чорними клятьбами кляла зрадливого свого капітана, аж задихалась у подушку від власного безсилля, почуваючи, що ні перед чим зараз не зупинилась у її розпалена, знетямлена від горя душа. Мабуть, якби могла звідси додмухнути на вишку, то сама загасила б перед ним вогонь маяка, щоб осліп, як у більмах, отой ошуканець, щоб у тріски рознесло його судно і його самого»³³.

І хтозна чи від цих прокльонів, чи від різкого перепаду температури виходить із ладу регулятор, і маяк гасне. Пам'ятаючи батькову настанову, – «щоб вогник завжди світився», – і розуміючи, що крім неї, нікому зарадити лиху, Марія підводиться з ліжка, одягається й, ризикуючи власним здоров'ям, виходить з хати у вир негоди, бо ж «не лише її перша любов, вже все, що було в морі живого, здавалось, воляло допомоги, просило у неї світла...»³⁴

Як уже мовилося, через два роки після опублікування повісті О. Гончара «Щоб світився вогник» на екрани України й тодішнього Союзу вийшла кінокартина «Дівчина з маяка», знята за мотивами цього твору. Сценарій для неї теж написав Олесь Гончар, а постановку здійснив Григорій Крикун, до речі, документаліст, у доробку якого було лише три художні фільми – «Над Черемошем», щойно згадана «Дівчина з маяка» (обидва – 1956) і «Вогненний міст» (1958, у співавторстві з Михайлом Романовим). Попри певні змістові та образні розбіжності, які в екранізаціях є неминучими, обидва твори не суперечать один одному – навпаки, відбувається їх гармонійне взаємодоповнення.

Основні відмінності кінострічки від повісті:

1. Замість суворого офіційного «Марія» героїню всі пестливо звуть Марійкою, а подруги – «Чайкою».
2. Вовик став Ігорем (можливо, цензори вирішили, що негативний персонаж не повинен носити «ленінського» імені «Володимир»).
3. Євдокія Пилипівна (Валентина Телегіна) на перших порах м'якше ставиться до Ігоря (Юрій Чекулаєв), аніж Омелян Прохорович (Сергій Ромоданов), навіть захищає його.

4. «Летючим голландцем» Ігоря називає Омелян Лелека.
5. Марія читає не прозу Джека Лондона, а вірші Олександра Пушкіна.
6. Олені з'являються і в сцені побачення з Ігорем, але швидко тікають – ніби знають про його хижацькі наміри.
7. Зоолог у повісті – чоловік, у фільмі – жінка на ймення Марта (Майя Казакова).
8. Лікарка з Ксани Василівни стала Ксаною Михайлівною.
9. Слова вчительки Ганни Панасівни про неприпустимість «поцілунків без любові» вкладено у уста Марійчиної подруги Раї (Валентина Кузнецова).
10. Омелян Прохорович, залишаючи Марійку за старшу, від'їздить на материк не просто на «якийсь інструктаж» (як у повісті), а й за новим устаткуванням для маяка.
11. У повісті відсутня сцена бійки між Вовиком і Дьомою.
12. У книзі підкреслюється врода Ксани і «звичайна» зовнішність Марії. У фільмі маємо двох красунь у виконанні Арєпіної (Марійка) та Людмили Тат'янчук (Ксана). Та й сама лікарка виписана у картині дещо м'якшими барвами, аніж у повісті.

Що особливо впадає у вічі при читанні повісті та перегляді фільму – це мінімальна заідеологізованість обох творів (за винятком хіба що якихось «мікроскопічних» вкраплень у вигляді коротеньких згадок про «партактив» чи «комсомольські збори» в книзі або прапора СРСР на флашгоці катера у картині). Це підмітив навіть у своїх загалом критичних роздумах про повість згаданий уже Юрій Шерех:

«Читаєш «Щоб світився вогник», повість Гончареву, і очам своїм не віриш. Невже щось подібне могло бути надруковане в Києві, в обласній друкарні, вулиця Леніна, 19, мати цензурну позначку БФ 02790, тираж 19.300? Повість про перше кохання, про море і степ, де ні слова нема про партію, політику, американських імперіалістів, мудрих вождів, соціалістичне змагання, трудящі маси? Повість, де мова про «найважливіші таємниці» дівочої душі, про радість і одчай першого поцілунку, про місячну ніч і «їх двоє на білокрилій яхті», про поезію степу, збереженого в своїй недоторканій красі й силі на дикому острові Озівського³⁵ моря, де є тільки маяк на одному кінці острова, а поза тим незаймана природа, і тільки зрушений вітром ковиль сріблясто хвилюється довкола, задумливо, стиха бринить, «так, як бринів він, мабуть, і в сиву давнину при якихнебудь³⁶ скітах»³⁷, про шум розбурханого моря, висвісти вітру й всеосяжний морок»³⁸. За такого «розкладу» твір О. Гончара, можна було б (за умов нормального фінансування кіно) повторно екранізувати й нині – тим паче, що актуальність його в наш час тільки зросла.

Окремої розмови вартий фінал як повісті, так і фільму «Дівчина з маяка». Тут так само, як найчастіше буває, між книгою та її кінематографічним варіантом є певні не те, щоб відмінності, а, так би мовити, подієві нюанси. Порівняймо:

«Щоб світився вогник»

Коли гасне маяк і хвора Марія рішуче встає з ліжка, щоб піти й засвітити його вогник, ні мати, ні лікарка не перечать їй, розуміючи, що крім неї, – старшої на маяку, – зробити це нікому (поки хлопці все відремонтують, «Боцман Лелека» може розбитися об скелі, й не лише він один – запалений смолоскип становища не рятує; окрім того, Марія відчуває певну провину за прокльони, які слала зрадливому капітану, і припускає, що маяк міг погаснути й від цього), тож намагаються якнайтепліше одягти дівчину.

Надворі страшенний, ледь не ураганний вітер. Коли Марія насилу дістається до вишки, їй спадає на думку спробувати під'єднати новий балон. Вона одразу ж підказує цю ідею Дьомі та іншим мотористам. Дьома (на відміну від фільму, без Марії) підіймається на маяк і виконує все, що сказала «старша». Героїня з захопленням дивиться на вогник маяка, що знову світиться.

«Дівчина з маяка»

Про жоден смолоскип не йдеться. У рішенні Марійки йти до маяка її підтримує лише мати. Лікарка Ксана – можливо, не так із почуття турботи про пацієнтку, як зі страху перед можливою відповідальністю, якщо, не дай Боже, не вбереже її, – категорично не радить цього робити. Але ні Марійка, ні Євдокія Пилипівна її не слухають...

У кінооповідь вплітається пригодницький елемент. Бачачи, що маяк не світить, батько героїні – Омелян Прохорович і Ігор-капітан вирішують добиратися до берега плавом, наказавши стерновому взяти курс праворуч і йти до порту.

Тим часом Марійка, долаючи гарячку й загальний тяжкий стан, ускладнений звісткою про Ігореву зраду, підіймається нагору по «гвинтових» сходах маяка. Вона збагнула, що треба під'єднати балон напряму. Це, зрештою, дає позитивний результат – вогник маяка знову спалахує, й морякам уже не загрожує небезпека.

Марійка знесилено опускає голову на балон (от-от зомліє), але тут з'являється Ігор. Дівчина підводить голову. Обоє пильно дивляться одне на одного. У погляді героїні – ціла гама почуттів: від подиву й залишків минулого почуття – до зневаги. Врешті останнє перемагає, і вона відвертається від колишнього коханого (в бік Дьоми?). На екрані висвічується: «Кінець фільму».

Як бачимо, фінал в обох творах відкритий (а цим мистецтвом Олесь Гончар володів бездоганно – згадаймо новелу-апокаліпсис «Залізний острів» із «Тронки») – подальша доля Марії лишається за кадром (чи за палітуркою – якщо про книгу), й читачам та глядачам ніби пропонується створити власний віртуальний епілог (післяісторію) – адже той, хто читає книжку чи дивиться фільм, не є лише бездумним споживачем літературної та кінопродукції, це своєрідний «співавтор», незалежно від того, скільки років минуло від часу виходу в світ тієї чи іншої книги або кінострічки, й чи живі їх автори і актори.

Обговорюючи на глядацьких інтернет-форумах фільм «Дівчина з маяка», учасники нерідко пишуть про незрозумілість його кінця й зациклюються на двох питаннях: чи вибачила Марійка Ігореві зраду і з ким вона залишиться – з ним чи з закоханим у неї вірним другом Дьомою? Як на мене, кінофінал більш ніж зрозумілий: вогник маяка Марійка Лелека, хоч і хвора, а засвітила, Ігоря-Вовика не простила (інакше б не відводила від нього погляд в останній сцені). Таким чином відкривається перспектива для Дем'яна (Федір Брайченко), котрий єдиний по-справжньому любить її (та й Омелян Прохорович – у кінострічці, – не проти такого зятя: «Хороший хлопець, що й казати!»)³⁹ ... Принаймні музика Анатолія Свечнікова, яка супроводжує заключні кадри, не налаштовує на жодну трагедію...

З повістю справа дещо складніша. Ті, хто пише про твір (їх не так уже й багато), зазвичай або не аналізують детально його фінал, найчастіше обходячись цілком доречними фразами про хворобу, героїзм і самовідданість, навіть саможертвність Марії в боротьбі зі стихією та аварією на маяку, або ж (цих зовсім мало) творять «віртуальний епілог» з... трагічною розв'язкою.

«Першу ластівку» такого підходу бачимо в датованому серпнем 1954 року листі-відгуку про повість «Щоб світився вогник» дніпропетровського прозаїка Сергія Загороднього (на той час голови обласної організації ще не національної Спілки письменників України), нині, на жаль, покійного:

«Я прочитав твого «вогника». Дивний ти, чоловіче, талант! Талант, який з кожною новою річчю росте й мужніє. І один бог⁴⁰ відає, яких ще прекрасних творів можна від нього чекати. Тут що не рядок – то й знахідка. «Одна стоїть між двома блакитними стихіями, між небом і морем...». А в цілому – це звучить, як пісня, скла-

дена самим народом. В тій пісні оповідається і про радість, і про горе дівоче, про її безтурботний сміх і гіркі сльози. І хоч вся інтонація повісті, в основному, мінорна (бо уже в самому заспіві відчувається її трагічний кінець), але на душі в мене, читача, світло, сонячно»⁴¹.

Чесно кажучи, у мене закралась підозра, що в першопублікації є якийсь опущений згодом штрих, який натякає саме на отой «трагічний кінець» – адже до маяка Марія пішла тяжко хворою, з високою температурою, під поривами штормового вітру, що навряд чи може минути без наслідків. Спеціально розшукав у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки (за цієї нагоди висловлюю щире вдячність працівницям книгозбірні й зокрема відділу читальних залів – **І. О.**) 9-те число «Вітчизни» за 1954 рік із першодруком повісті⁴² й... нічого не зрозумів: фінал там так само оптимістичний, як і в подальших виданнях:

«Марія не зводила з вишки очей, стояла, мов зачарована. Зухвало, весело яскрів угорі її вогник, хай маленький, непоказний, але з далеким променем в розбурхану темряву ночі»⁴³.

Трактування твору О. Гончара як «життєрадісної розповіді про простих людей праці, про їх радощі і невдачі»⁴⁴ бачимо і в рецензії А. Кизи «Вогник творчої праці», надрукованій 1956 року у волинській обласній (на той час партійній) газеті «Радянська Волинь». То звідки трагізм? Очевидно, точніше було б, якби С. Завгородній назвав кінець повісті драматичним: тоді стало б зрозуміло, що йдеться не так про потенційну загибель героїні від застуди, як про її особисту драму, пов'язану зі зрадою Вовика Гопкала. Однак зі зрадою коханого життя не закінчується (востаннє в повісті Марія згадує про Вовика як про «першу любов», але ж не як про єдину). За А. Кизею зрада «Гопкалевича» – це лише «невдача». Тому й наголошується в рецензії: «Читач вірить, що Марійка знайде собі справжнього друга (та й шукати довго не доведеться – ось він, Дьома-олімпієць, власною персоною! – **І. О.**), що й лікар Ксана зрозуміє браконьєрський характер Вовика-капітана»⁴⁵.

І навіть згаданий уже колишній учитель Олеся Терентійовича Юрій Шерех, доволі іронічно оцінюючи повість «Щоб світився вогник» і проводячи суперечливу й не надто, на мій погляд, переконливу паралель із «Марусею» Григорія Квітки-Основ'яненка, все ж підкреслював оптимістичне вирішення долі Гончаревої героїні: «Як і Маруся, його Марія несподівано хворіє. Більше того, саме тоді несподівано гасне вогник на маяку. Героїзм Марії полягає в тому, що при температурі 40, в страшний гураґан, вона здирається на верхівку маяка і засвічує новий вогник. Не будь хвороби, гураґану й випадково погаслого вогника, не було б героїзму, не було б кінця повісті. Різниця тільки в тому, що християнська Маруся вмирає, а радянська Марія-Маруся, ясна річ, лишається жити і, якби Гончар продовжив повість ще на одну сторінку, то вона б напевне дістала орден»⁴⁶.

А проте «трагіки» в оцінці твору трапляються й у XXI віці. В матеріалах VI регіональної студентської науково-практичної конференції «Гончарівські читання» (19 квітня 2011 р.) подибуємо невелику статтю (чи доповідь) Людмили Пономар «Тема невинуватих сподівань у повісті Олеся Гончара «Щоб світився вогник». В центрі уваги молододі дослідниці – тема, якої хтосьна чи хто торкався за lat radzieckich на теренах «єдиного і непорушного» – принаймні щодо творів пожовтневої доби. Йдеться про крах мрій і сподівань людини, про втрату ілюзій, яка ні для кого не є безболісною, особливо для молододі людини, тим паче дівчини. У контексті повісті О. Гончара пані Людмила (на жаль, не знаю ні ймення по батькові, ні сімейного статусу Л. Пономар, тому вживаю загальноприйняту в Україні форму) розглядає, як вона пише, «жахливу життєву поразку» Марії Лелеки: «Юнак, в якого закохалася Марія, зраджує її. Спочатку він просто відсторонюється від неї, а потім вона дізнається про іншу дівчину. Біль пронизує серце дівчини, але все ж не ламає її.

У такому випадку можливий фінал, коли дівчина помирає від хвороби, але автор показує нам її завзяття і силу волі. Фінал залишається відкритим, адже ми не знаємо, чи одужає Марія. А поміж рядків читаємо слова автора: таке життя не вмирає»⁴⁷.

Дослідниця ніби й наголошує на відкритості фіналу, говорить лише про можливість (а не обов'язковість) летального завершення історії Марії Лелеки, а проте слова «таке життя не вмирає», які пані Людмила вбачає «поміж рядків», аж надто нагадують відому меморіальну формулу «герої не помирають», яка зазвичай вживається щодо *загиблих* героїв, і це дає підстави припустити, що авторка статті все ж схиляється до трагічного вирішення долі дівчини.

Поміркуймо тепер, наскільки така версія узгоджується з задумом самого О. Гончара, з колом тем, які він порушував у творі.

Навіть, якщо йти від теми «невиправданих сподівань», яка, за словами дослідниці, й не є центральною в повісті «Щоб світився вогник», і сприймати думку Людмили Пономар, так би мовити, на «обивательському» рівні, то чимало хто з нас розчарується в першому коханні, сумує з приводу «втрачених ілюзій» (як співав Булат Окуджава, «грусть всегда соседствует с любовью»), буває, що й хворіємо з різним ступенем тяжкості, і на роботу в цьому стані (зокрема й з температурою) за крайньої потреби виходимо, і погода не завжди сприяє, але ж не мремо ми від того всі підряд, як мухи під час дезінсекції! Тоді планета просто спорожніла б без усякої «ядерної зими»!

Центральна ж ідея, висловлена вже в назві повісті, – особливо, якщо сприймати її алегорично, символічно, – здавалося б, мала «працювати» на версію пані Людмили (мовляв, навіть смерть не здатна загасити вогню серця героїні, який вона запалила не лише на маяку, а і в душах тих, хто її знав, і, ясна річ, «таке життя не вмирає»). Але Олесь Гончар, який умів надзвичайно яскраво, на високій ноті трагізму і своєрідної поезії, зображати смерть своїх персонажів – дарма чи йдеться про Юрія Брянського та Шуру Ясногорську («Прапорноносці»), чи про Славика Лагутіна та Мирона Духновича («Людина і зброя») чи про Таню Криворучко та Сергія Танченка («Циклон»), чи про маленьку доньку начальника полігона, майора Уралова Оленку («Тронка»), чи про Ізота Лободу («Собор»), а чи, зрештою, про «збездішеного» над Бермудами чи десь інде Кирила Заболотного («Твоя зоря») – на мій погляд, обов'язково подав би бодай одним штрихом натяк на можливу трагічну розв'язку. Проте жодних нюансів на кшталт «дивилась на вогник маяка, аж поки сили остаточно не залишили її» ми не бачимо (хоч не бачимо й розжованих «позитивних» візій у майбутнє на зразок «цей випадок вона запам'ятає на все життя» – позаяк це має бути самозрозумілим). Натомість у фінальній авторській оповіді бачимо ледь помітне вкраплення доброзичливого гумору (обігрування почесного прізвиська Дем'яна шляхом порівняння маяка з античною горою богів – Олімпом), що також має додати читачеві оптимізму щодо майбутнього героїні: коли йдеться про вибір «життя чи смерть» – далєбі не до жартів...

Так само й у фіналі кінокартини Марійка не сповзає на підлогу, не падає без тям на руки Дьомі, Ігореві чи ще комусь, пам'ятника з червоною зіркою (як же в ті роки без неї?) поблизу маяка й безутішними батьками та мотористами біля нього теж немає. Глядачі оцінюють фільм як «симпатичний», «милий», «море позитиву» і т. д., а відомий український літературознавець і критик Віталій Дончик охарактеризував свого часу повість як «м'яку» (в хорошому розумінні)⁴⁸. Вельми сумнівно, щоб усі вони так говорили про твір, де можна запідозрити трагедію... То навіщо домислювати те, чого не було?

Якщо ж згадати тему «духовного браконьєрства», то смерть героїні, хочемо ми того чи ні, попри всі високі слова про її «моральну перемогу», означала б певний

тріумф антигероїв (кращі гинуть, «браконьєри» лишаються безкарними), а доктрина соцреалізму, якій мимоволі був змушений коритися і О. Гончар, не могла такого допустити. Окрім того, описаний вище «варіант Данко» суперечить іще одній темі (не менш важливій, аніж вогник людської душі й творчої праці) – уже згаданій темі спадкоємності або естафети поколінь, темі збереження трудових династій («треба ж комусь і батьків підмінити»).

Вдумаймося: Омелян Прохорович і Євдокія Пилипівна не вічні, один брат Марійчин поліг на війні, інший обрав свою «сродну» стежку в житті, ставши льотчиком («Тобі – літати», – озветься потім у «Тронці» словами старого чабана Горпищенка), а у фільмі Марія взагалі єдина у батьків (про жодного з братів не йдеться), зрозуміло, незамінна й дітей не має – навіть стосунки з Вовиком не призвели до вагітності («обліко морале!»). То хто, питається, світив би морякам, якщо не стало ні Марії, ні батьків (вони б, ясно, цього не пережили)? Дем'ян Коронай «со товарищи»? Це, звісно, був би красивий і зворушливий образний хід (сублімація кохання до героїні у продовження її справи), але чи випадково письменник показав фактичну безпорадність і Дьоми, й інших хлопців у екстремальній ситуації («Цілу вічність будуть вовтузитись, а тут дорога кожна секунда... При наближенні Марії до вишки мотористи, не помічаючи її, саме про щось гаряче сперечалися, ніяк не могли зійтись на одному...»)?⁴⁹ Їх ще вчити і вчити, ще не один «техмаксимум» із ними проходити, тож без Марії (яка єдина серед них – «учена», окрім батька, зрозуміло) на острові – ніяк... А їй теж із часом треба вміння своє комусь передати, бо вік людський і здоров'я, мають, на жаль, межі. Зрештою, навіть у згаданому вже листі С. Завгороднього (де автор припустився неточності в характеристиці фіналу повісті) констатується: «До Марііних рук потрапив (мов по естафеті) вогник з надійних батьківських рук і ніяким Гопкалевичам його не погасити»⁵⁰.

Отже, судячи з усього, Олесь Терентійович не мав жодного наміру трансформувати першу життєву драму героїні в трагедію з летальним кінцем, і за кадром (чи за останньою крапкою у відкритому фіналі) їй, схоже, нічого іншого не «світить», як «закрити» його – себто одужати, стати Марією Коронай (родина оленів що, випадково була показана?) або й не мінати прізвища (дівоче звучить набагато краще), народити в шлюбі сина чи доньку, а можливо, й кількох (недарма ж Лелека!), із яких бодай один має успадкувати справу діда й матері. Звичайно, вихід із високою температурою в штормову погоду – це не жарти, але стрес (а у героїні потрясіння потрібне – зрада Вовика-Ігоря, ризикований шлях до маяка під шквалами вітру, нарешті, довгоочікуване засвічення його вогника, до якого причетна вона сама) іноді може діяти не лише як згубний, а й як цілющий чинник, мобілізуючи внутрішні резерви організму (у народі кажуть – «клин клином вибиває»), тож навіть не видасться дивним, якщо Марія видужає, як вона каже, «одним ударом», і дістанеться додому вже... здоровою. А якби справді виникли якісь ускладнення, з'явився б шанс для лікарки Ксани «врятувати людину», про що вона так мріє (на відміну від більшості читачів, глядачів та критиків, я не вважаю Ксану до кінця пропашою: просто життя її ще як слід не потовкло, і, як можна здогадатися, в історії з Вовиком-Ігорем її чекає таке ж розчарування, якого зазнала Марія – принаймні в кінострічці перший «дзвіночок» для неї уже прозвенів, коли Ігор, поспішаючи на маяк, по суті, проігнорував свою наречену).

У фільмі Андрона Кончаловського «Романс про закоханих» (1974) герой на ймення Сергій Нікітін, довідавшись, що наречена Таня не дочекалася його з війська, бо повірила в загибель юнака й вийшла заміж за іншого, переживає тяжку душевну кризу і символічно «помирає», аби з часом знову відродитися до нового життя й нового кохання. Народження дитини, зміна чорно-білого зображення на кольорове й будинок із квартирою Нікітіних, який росте до небес, уособлює вихід персонажа

на новий шабель духовного розвитку, що став можливим після пережитої ініціації (посвячення).

Через подібне «посвячення» проходить і героїня повісті «Щоб світився вогник» та «Дівчини з маяка». І якщо в цьому плані все-таки вести мову про смерть – то (як і у випадку з «Романом про закоханих») лише як про суто символічну «смерть» Марійки (наївного дівчиська) й народження Марії Омелянівни Лелеки – дорослої, гордої та принципової дівчини, котра не прощає зради, вміє піднятися над особистим, і якій не дарма батько, від'їжджаючи, довірив маяк. Така справді гідно перейме естафету від батьків і передасть її власним нащадкам, а ті згодом – своїм. Тому й залишає її Олесь Гончар живою, як залишить потім живим (попри тяжкі рани) героя «Собору» Миколу Баглая, місія якого на Землі теж не закінчена – їм ще рости з Єльною дітей, від народження засвічуючи в них вогники любові до Бога, України, її історії, мови, природи, людей, вогники, які повинні переходити від покоління до покоління. Тільки тоді нашому роду справді не буде переводу.

Примітки:

- ¹ Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Пер. з давньоєвр. та грецьк. Митр. Іларіона. Об'єднання біблійних товариств, 1990. 1255 с.
- ² Бгаґавад-Гіта як вона є. З оригінальними санскритськими текстами, транслітерацією кирилицею, послівним перекладом, літературним перекладом та поясненнями Його Божественної Милості А. Ч. Бгактіведанти Свами Прабгупади. Бгактіведанта Бук Траст, 1990. С. 593–594.
- ³ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 1. Поезії. К.: Наук. думка, 1975. С. 69.
- ⁴ Погрібний А. Поклик дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. Вступне слово В. Г. Дончика та П. П. Кононенка. К.: ВЦ «Просвіта», 2009. С. 265.
- ⁵ Листи до Олесья Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982). Упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. К.: Сакцент Плюс. 2016. С. 92.
- ⁶ Листи до Олесья Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982). Упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. К.: Сакцент Плюс, 2016. С. 95–96.
- ⁷ Гржибовський М. Славити піснями рідний край: [Про оперу «Граї море», за мотивами повісті О. Гончара «Щоб світився вогник»]. *Рад. Україна*. 1960. 4 жовт.
- ⁸ Погрібний А. Поклик дужого чину: статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. Вступне слово В. Г. Дончика та П. П. Кононенка. К.: ВЦ «Просвіта», 2009. С. 265.
- ⁹ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 326.
- ¹⁰ Там само. С. 327.
- ¹¹ Там само. С. 329.
- ¹² Там само.
- ¹³ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 5. К.: Дніпро, 1988. С. 261.
- ¹⁴ Там само. С. 268.
- ¹⁵ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 333.
- ¹⁶ Зрештою, не лише зороастрійські: у Криму (в Малоріченському) є реальний православний храм, що слугує водночас і маяком – Церква Святого Миколая Мирлікійського.
- ¹⁷ Згідно з однією із версій, волхвами, які принесли дари новонародженому Ісусові Христу, були гімалайські Магатми, за іншою – саме зороастрійські жерці.
- ¹⁸ Згодом Олесь Гончар перебував у дуже складних взаєминах з Ю. Шевельовим (і мав для цього підстави).
- ¹⁹ Себто стосовне до Арімана (Ангра-Майнью) – зороастрійського антагоніста світлого божества Ормузда (Агура-Мазди).

- ²⁰ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 329.
- ²¹ Там само. С. 344.
- ²² Там само. С. 346.
- ²³ Там само. С. 374.
- ²⁴ Там само. С. 372.
- ²⁵ Кундзіч О. На острові Чайному. *Кундзіч О. Слово і образ : літературно-критичні статті*. К.: Рад. письменник. 1966. С. 286–292.
- ²⁶ Погрібний А. Поклик дужого чину : статті, портрети, силуети, наближення, публіцистика. Вступне слово В. Г. Дончика та П. П. Кононенка. К.: ВЦ “Просвіта”, 2009. С. 237.
- ²⁷ Гончар О. Собор : роман. Балтимор – Торонто: Вид-во “Смолоскип” імені В. Симоненка. 1968. С. 238.
- ²⁸ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 7. К.: Дніпро, 1987. С. 172.
- ²⁹ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 333.
- ³⁰ Там само. С. 340.
- ³¹ Авксентьева Г. Художньо-філософські сенси повісті О. Гончара “Щоб світився вогник”. *Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства : Зб. наук. статей*. Полтава, 2018. С. 10.
- ³² Там само.
- ³³ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 375–376.
- ³⁴ Там само. С. 378.
- ³⁵ Азовського.
- ³⁶ Так у Ю. Шереха.
- ³⁷ Скіфах.
- ³⁸ Шерех Ю. Спостерігаючи з чужини. 1. Загублений ключ. *Нові дні*. 1955. Ч. 62. Березень. С. 8.
- ³⁹ У повісті Дьому жартома називає “зятєм” мати Марії – Євдокія Пилипівна.
- ⁴⁰ Так у листі – адже часи “надворі” були “атеїстичні”...
- ⁴¹ Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982). Упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. К.: Сакцент Плюс, 2016. С. 93.
- ⁴² Якщо вже бути зовсім точним, то першодруком треба вважати публікацію твору в дніпропетровській газеті “Зоря” того ж 1954 року (випуски за 22, 24, 27, 29, 31 серпня і 3 вересня).
- ⁴³ Гончар О. Щоб світився вогник. Повість. *Вітчизна*. 1954. Ч. 9. С. 35.
- ⁴⁴ Кизя А. Вогник творчої праці. *Рад. Волинь*. 1956. 27 лист.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Шерех Ю. Спостерігаючи з чужини. 1. Загублений ключ. *Нові дні*. 1955. Ч. 62. Березень. С. 11.
- ⁴⁷ Пономар Л. Тема невинуватих сподівань у повісті Олеся Гончара “Щоб світився вогник”. *Магія художнього слова Олеся Гончара: Матеріали регіональної студентської науково-практичної конференції Гончарівські читання (19 квітня 2011 р.)*. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2011. 64 с. URL: <https://zh.b-ok2.org/book/2990907/c2fcd1> (дата звернення: 20.11.2019).
- ⁴⁸ Дончик В. Время вблизи : заметки критика. *Лит. газета*. 1965. 12 авг.
- ⁴⁹ Гончар О. Твори : у 7 т. Т. 3. К.: Дніпро, 1987. С. 377, 378.
- ⁵⁰ Листи до Олеся Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982). Упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степаненка. К.: Сакцент Плюс, 2016. С. 93.

Закарпатоукраїнський послідовник Яна Амоса Коменського

Педагогічні твори Яна Амоса Коменського мали величезний вплив на розвиток суспільної думки та шкільної практики в Європі. Його роботи із захопленням читали в європейських країнах, наслідували їх і перекладали їх на свої мови, щоб користатися ними у повсякденній шкільній та виховній діяльності.

Праці Коменського знали й наслідували їх у своїй роботі й представники культурно-освітнього життя закарпатських українців. До ознайомлення і сприйняття закарпатцями вчення Яна Амоса Коменського дійшло у XVIII ст., коли в їх середовищі стало актуальним питання більш організованого шкільництва та виховання молоді для потреб культурного життя краю. Особою, яка спиралася на вчення Коменського й аплікувала його у шкільній та виховній роботі на Закарпатті, був єпископ Михайло Мануїл Ольшавський (біля 1700–1767).

Про особу єпископа Михайла Мануїла Ольшавського та його культурно-освітню діяльність існує доволі багата література. Про нього як про відомого письменника писав уже угорський історик Іштван Катона у тридцять дев'ятому томі монументальної багатотомної історії Угорського королівства. Катона відніс Ольшавського до визначних письменників Угорщини XVIII століття /1/. Писали про Ольшавського й інші угорські культурні діячі /2/. З українців писали про нього Михайло Лучкай /3/, Іоаникій Базилівич /4/ та ряд інших дослідників культурного життя Закарпаття. У XX столітті появилася про нього фундаментальна робота І. М. Кондратовича, що була опублікована у книжці *Карпаторусский сборник* /5/. Стисло говорив про Ольшавського Євгеній Недзельський у *Нарисі карпаторуської літератури* /6/. Ім'я Ольшавського згадується у наш час в усіх роботах про історію церкви на Закарпатті /7/. Проте всі ці публікації розглядають його церковну та організаторську діяльність на полі духовного життя та у змаганнях за усамостійнення Мукачівської єпархії і її незалежність від єгерських католицьких єпископів. Жодна із цих робіт не торкається питання відгуку ідей Коменського у його роботі.

Михайло Мануїл Ольшавський є автором двох робіт. Одна *Слово о святом между восточною і западною церквою соединеніи* вийшла спершу латинською мовою в Трнаві 1764 року /8/. Незабаром вона виходила у перекладах німецькою та угорською мовами /9/. Її слов'яно-руське видання вийшло друком у Почаєві 1769 року /10/. Латинською мовою її передрукував Іоаникій Базилівич у книжці *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits* /11/. У наш час ця робота вийшла словацькою мовою у повному словацькому перекладі книжки Базилівича /12/.

Відбиття ідей Яна Амоса Коменського, наслідування його вчення та додержування і поширення його педагогічних принципів у викладанні мови відбулося в другій роботі Ольшавського *Elementa puerilis insitutionis*

in lingua latina – **Начало писменъ Дѣтемъ къ наставленію. На Латинскомъ назыкѣ**, що була надрукована у Коложварі 1746 року. Ця книжка являє собою вступ до вивчення основ церковнослов'янсько-староукраїнської мови паралельно із вступом до основ латинської мови. Із-за того одні дослідники визначали і називали її букварем, інші сприймали її як підручник латинської мови для закарпатоукраїнської молоді.

Укладення цієї книжки і її видання в Ольшавського було викликане потребою шкільної освіти в закарпатських українців. Ольшавський, займаючи посаду єпископа єпархії, став наново організувати і впорядковувати вже існуюче сільське шкільництво на Закарпатті. Він дбав не тільки про вищий рівень шкільництва, але й про нову вищу школу в єпархіальному шкільництві. В Мукачеві він заснував богословську школу для майбутніх теологів. Ті її випускники, які не йшли далі вчитися, ставали дячками, учителями парохіяльних шкіл. Заснована ним богословська школа давала основні знання, необхідні для церковних відправ і взагалі для церковного вжитку в очолюваній ним єпархії. Для роботи новоствореної богословської школи були потрібні підручники, за якими учні вивчали б материнську мову, потрібну для церковних відправ і молитов, та підручники, які вводили б їх у знання латинської мови, що була необхідна для подальшого навчання на теології у вищих школах, існуючих у країні. Саме такий підручник, який відповідав духові й освітнім потребам часу, уклав Михайло Мануїл Ольшавський.

Ольшавський був добре обізнаний із педагогічною теорією Яна Амоса Коменського і з його новітніми теоретичними засадами у викладанні мов. Він знав його вчення і за його методом створював свій підручник. Зразком шкільного підручника для Ольшавського був підручник латинської мови Коменського *Januae lingvarum Reseratae Aureae vestibulorum, quo Primus ad Latiniam*, який більше відомий під скороченою назвою *Januae Ligvarum Reseratae – Відкриті двері мов* /13/.

Коменський у своїх педагогічних роботах сформулював і розвивав три засади свого модерного навчання: 1. від близького до далекого, 2. від цілого до окремого, 3. від знайомого до незнайомого. Найімовірніше, що Ольшавський ознайомився з педагогічними ідеями, вираженими в роботах Коменського в Левочі під час навчання в тамтешній гімназії та на філософському факультеті Кошицького університету. Саме під час його студентських гімназійальних років у Левочі друкувалися роботи Коменського, які попали йому в руки і які він міг читати. Протягом згаданих років у Левочі було видруковано й твір Коменського *Januae Ligvarum Reseratae – Відкриті двері мов*.

Дослідники пишуть, що цей підручник латинської мови Коменського містить біля вісім тисяч латинських слів із їх паралельними відповідниками в німецькій, угорській та чеській мовах. Слова у ньому розміщені у сто розділів. Кожний із розділів обіймає слова із різних сфер людського життя і діяльності. Перший розділ підручника обіймає лексику із віровчення та основ катехізму, інші розділи містять лексику із різних ділянок життя і побуту людини. Ольшавський, укладаючи свій підручник, спирався на перший розділ роботи Коменського, який обіймає найбільш ужи-

вану катехізову лексику та основні поняття із релігійного і духовного життя. Заглянемо у його підручник.

На 13 сторінці роботи Коменського *Januae Ligvarum Reseratae – Відкриті двері мов і всіх наук* читаємо лексеми, подані в такому порядку:

16

Deus aeternus
Der ewige Gott
Az őrök Isten
Bůh věčný

17

Annus est in essentia
Ist einig im wesen
Allatjában egy
Jediny gest w bytnosti

18

Trinus in Persónis
Dreysaltig in Personen
Személyában három
Troji w osobach

19

Pater, Creator
Der Vater aler Schöpfer
Az Atyja Teremtő
Otec Stworitel

20

Filius, Redemptor
Der Sohn der Erlóser
A fiú Meg-Valtó
Syn Wykupitel

21

Spiritus Sanctus, Sanctificátor
Der heilige Geist, der Heiligmacher
A' Szént Lélák Meg-szentelö
Duch swatý Poswetitel /15/

У цих зразках, узятих із підручника латинської мови Яна Амоса Коменського, наочно бачимо засади його педагогічної теорії, які він впроваджував у викладання латинської мови серед німців, угорців та чехів. Принципи його викладання латинської мови в німців, угорців та чехів - це істинний шлях від ірідної, їх материнської мови, від близького до далекого, до мови латинської, від відомої їм змалку материнської мови до чужої і невідомої їм мови латинської. Вихідною мовою в Коменського завжди є материнська мова, від якої веде шлях до цільової мови латинської. За такими засадами Коменського, у повній мірі наслідуючи його, уклав свій підручник Михайло Мануїл Ольшавський. Для ілюстрації твердження наведемо кілька прикладів із його підручника *Elementa puerilis insitutionis in lingua latina – Начало писменъ Дѣтемъ къ наставленію На Латинскомъ назыкѣ*.

Ось латинський та староукраїнсько-церковнослов'янський рядки із тексту роботи Ольшавського:

Tres virtutes

Три добродѣтели

Theologicae

Гѣмыа бѣословныа

Fides, Spes, Charitas,

Вѣра, Надеда, Любови,

Tres virtutes,

Три добродѣтели

Pietatis,

Блгоестіа

Oratio, Jejunium, Eleemosina

Млтва, Постъ, Млтына

Quatuor virtutes

Четыре добродѣтели

Cardinales

Ебскіа

Prudentia, Temperantia,

Мудрости, Цѣломудріе,

Justitia, Fortitudo,

Правда, Мудество /16/

Спосіб укладення букварного підручника латинської мови Ольшавського *Elementa puerilis insitutionis in lingua latina – Начало писменъ Дѣтемъ къ наставленію На Латинскомъ языкѣ* за прикладом роботи Коменського *Januae Ligvarum Reseratae – Відкриті двері мов* та її наслідування очевидне. Воно помітне не лише в сприйнятті та застосуванні теоретичного вчення Яна Амоса Коменського у викладанні латинської мови, що виходило і прямувало від живої материнської мови учнів, для яких підручник призначався, але й у самому наслідуванні підручника Коменського. На першому місці підручника Коменського як невідоме учням, віддалене і далеке для них і в загальному вираженні ціле стояв латинський текст, за ним ішли угорський, німецький та чеський тексти. Цього способу і цього педагогічного підручничого методу додержується й Михайло Мануїл Ольшавський. У нього перший рядок тексту підручника так само латинський, а наступний рядок як близьке учням і відоме їм – церковнослов'янсько-український.

Укладаючи підручник латинської мови для своїх земляків, Ольшавський намагався дати їм у руки підручник основ їх материнської мови, від якої простирається дорога до чужої і цільової для них латинської мови. При

всьому цьому його підручник - буквар також має свої авторські одиничні ознаки, за якими відрізняється від традиційних слов'янських букварів і вносить у них зміни. Ольшавський, сприймаючи і розвиваючи педагогічне вчення Коменського, укладає свій буквар за принципом наближення до живої народної мови. Він не включив у свій підручник - буквар декотрі сполучення графем, які позначували неіснуючі в живій народній мові звукосполучення, що знаходилися в Букварі Івана Федорова і продовжували жити в букварях церковнослов'янської традиції. Михайло Мануїл Ольшавський дотримується мови своєї рідної околиці і декотрі із ознак рідної говірки вносить до свого букваря, на що вже вказував у своїх дослідженнях угорський дослідник Іштван Удварі. Йдеться про звукосполучення *ри*, *ли*, властиві говіркам околиці, з якої він походив /17/.

Література:

1/ Katona, István. Historia critica regum Hungaricae. Stirpis Avstriacae ex fide domesticorum et externorum scriptorum. Concinnata a Stephano Katona metropolitanae caloccensis ecclesiae canonico et bibliothecae praefecto. Anno Christi MDCCXL. Ad Annum usque MDCCLXXX. Thomulus XX, ordine XXXIX. – Bvdae; Typis et sumptibus regiae Universitatis Pestanae. Anno 1809. pag. 986.

2/ Szinyei Jozsef. Magyar irók élete és munkai a magyar tudományos akadémia megbizásáról. Irta Szinyei József. IX kötet. Mircze – Oszvald – Budapest. Kiadja Hornyanszky Viktor. Könyvkereskedese 1903. 1288-1289. Историк і засновник музею словак за походженням Lehoczky Tivadar. Beregvarmegyei monographijája. Ungvar 1881 II. 151

3/ Михайло Лучкай. Історія карпатських русинів у VI томах церковна, світська (давня і нова аж по наш час). Написана на матеріалі достовірних авторів, королівських грамот та архівних документів Мукачівської єпархії Михайлом Лучкаєм. Вид. Ужгородський національний університет. Том IV. С. 20-110.

4/ Brevis notitia Theodori Koriathovics, olim ducis de Munkacs, &c. exhibens Statum Graeco-Catholicae Dioecesis Munkacsiensis Hierarchicum, juxta. Seriem episcoporum cum praecipui eorundem, aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Bullis Pontificiis, Diplomatum, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatum. Pars quarta Tomus II. Authore R, P, Joannicio Basilovits, Ordinis Sancti Basili Magni. In Venerab. Monasterio de Montr Csernek ad S. Nicolaum prope Oppidum Munkacs Proto-hegumeno. Cssoviae. Typis Joannis Josephi Ellinger 1804. – У 2013 році вийшов повний переклад твору Базиловича словацькою мовою із назвою Joanik Bazilovič. Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku – Eds. Monika Vizoňová, Jaroslav Coranič: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity – Prešov 2013.

5/ И. М. Кондратович. Очерки из истории Мукачевской епархии. Епископы Ольшавские и их деятельность в борьбе за церковную унию и за канонизацию Мукачевской епархии. In: Карпаторусский сборник в честь президента Т. Г. Масарика: Издание Подкарпаторусского Народ-

нопросветительного совета: Ужгород – Типография Школьной помощи, 1931. С. 100-111.

5/ Евгений Недзельский. Очерк карпаторусской литературы: Издание Подкарпатоусского Народнопросветительного Союза в Ужгороде – Ужгород, 1932. Типография «Школьной помощи». С. 88.

7/ Атанасій В. Пекар. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. I. Єпархічне оформлення. Рим, 1967 – Romae OO Василіяни – Vita S. Giojosafat, V. Aventino – PP – Basiliani. С. 59-62. 199-200. Іштван Удварі. Значення греко-католицького єпископа Мануела Ольшавського (пиля 1700-1743 – 1767) в історії просвіти и культури. In: фототип. вид. підручника Ольшавського: *Elementa puerilis institutionis in lingua latina.* – **Начало писменъ Дѣтемъ къ наставленію На Латинскомъ назыкѣ. Повеленіемъ, и накладомъ Бгюа Бглюбиваго кыр. Мнхана МанѢила Олшавски еѢпа Росенскаго, МѢнкач и Марамороскаго над Люми Восточнаго Набоуенства во ОѢгра. Викарїа АпѢлскаго. и ЦѢркаго СовѢтника. Напечатаса въ Коловарской Типографїи, ЛѢта ГднѢ аймс. Claudiopoli: Typis Academ. Soc. Jesu per Andream Feji Anno 1746.** Jaroslav Coranič. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.* České Budějovice, 2014 – S. 67-73.

8/ *Sermo de sacra occidentalem inter et orientalem ecclesiam unione quo M.M.O., episcopus Rossensis etc. Occasione suae cum r. decreto visitationis, comitatus Szatthmariensis quendam se nominabat, ad Schisma concitatum, et relapsum, anno 1761. ad reassummendam sacrum unionem, cum optato successu, exhoratus est.* Turnaviae 1764. Typ collegii Acad. Дальше її латинське видання появилося у Відні 1765 року.

9/ *Rede von der Vereinigung der griechisch – mit der lateinischen Kirche, durch welche M.M.O. Wien, 1765. Gedr. Mit von Ghelischen Schriften.* A szeretet kötele, az az: A napkeleti és napnyugoti anyaszentegyház között val egyességről lött beszéd: Pétssett, 1780. Ny Engel János bet.

10/ Почаївське видання роботи нам недоступне. Його назву подаємо так, як його наводить І. М. Кондратович за Петрушевичем Слово о святом между восточною і западною церквою соединеніи. Почаев, 1765.

11/ *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics. Pars III. Caput I – VI. Cassoviae, 1799*

12/ *Joanik Bazilovič – Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku.* Bazilovič. Eds. Monika Bizoňová, Jaroslav Coranič.: Vydavateľstvo Presovskej univerzity – Prešov 2013.

13/ *Januae Lingvarum Reseratae Aureae Vestibulorum, quo Primus ad latinam, aditus Tirunculis paratur: Cum versione interlincari germanica, hungarica e slavonica.* Editum a Johane-Amoso Comenio: Leutschoviae – Typis Brewerianis. Anno M.DCCXXII. pag. 13-15.

14/ *Ibid, s. 13.*

15/ *Elementa puerilis institutionis in lingua latina.* – **Начало писменъ Дѣтемъ къ наставленію На Латинскомъ назыкѣ,** С. 32-33.

17/ Іштван Удварі. Значення греко-католицького єпископа Мануела Ольшавського (пиля 1700-1743 – 1767) в історії просвіти и культури. In: фототипічне вид. підручника Ольшавського: *Elementa puerilis institutionis in lingua latina.* – **Начало писменъ Дѣтемъ...** Додаток. С. 4 – 6.

Улас Самчук як мислитель

20 лютого виповнилося 115 років від дня народження одного з найкращих українських прозаїків ХХ ст.

Улас Самчук є автором епічних романів-трилогій «Волинь» та «Ост», низки інших прозових великоформатних творів. Їхня сила – в проникливій спостережливості автора.

Народився письменник у селі Дермань, яке розташоване неподалік Острога. Це село, незважаючи на різні перипетії, продовжувало зберігати сильні культурні традиції, які у своїй основі були українськими. Батьки Самчука належали до заможних селян. Щоправда, ця заможність далася їм важкою працею. Письменник став співцем селянства, особливо це стосувалося його епічних творів. Хоча він вважав, що село має стати на шлях модернізації, не відмовляючись від своїх культурних традицій.

1927 р., перебуваючи на службі в польській армії, Самчук втік до Німеччини. Згодом оселився у місті Бреслау (Вроцлаві). Тут розпочався його шлях формування як «людини Європи». У цьому місті Самчук мав змогу не лише ознайомитися з досягненнями західноєвропейської цивілізації, а й зайнятися своєю освітою. Зокрема, вивчав німецьку класичну філософію, читаючи твори їхніх представників у оригіналі. Улюбленим філософом Самчука стає Іммануїл Кант. На цього філософа він часто покликається у своїх роботах.

«Самчук наполягає: село треба змінити, модернізувати, європеїзувати. Однак це далеко ще не все. Якщо українці хочуть стати повноцінною нацією, то мають «завоювати міста»: «Передусім мусимо завоювати і психологічно освоїти наше місто. Місто – це розум народу, і той розум мусить бути наш»

Певно, Самчук міг би стати філософом. Але українцям у непрості міжвоєнні часи було не до філософії. Самчук вирішив вибрати художню літературу, яку він трактував як «популярну філософію». Вважав, що філософи та літератори говорять про одні й ті самі речі (сенси).

Із 1929-го до 1941 рр. Самчук жив у Чехословаччині. Там він зблизився з представниками української еміграції. Співпрацював з донцовським «Літературно-науковим вісником». У 1930-х роках Самчук стає знаним як письменник завдяки трилогії «Волинь», роману «Марія», який став першим художнім твором про Голодомор, а також роману «Кулак».

За часів німецької окупації 1941-1944 рр. Самчук повернувся в Україну, на свою рідну Волинь. Маючи тісні контакти з українським націоналістичним підпіллям, все-таки вирішує діяти легально, сподіваючись, що така діяльність стане корисною для українського народу. У Рівному видає газету «Волинь», багато подорожує Україною, виступає в різних її містах з лекціями та читанням своїх творів. Звісно, Самчуку доводилося йти на співпрацю з німецькими окупантами. Однак на перше місце у своїй діяльності письменник ставив інтереси української нації. На цьому ґрунті в нього не раз виникали непорозуміння з окупаційною владою, він навіть був заарештований. Його могли розстріляти, як і багатьох Самчукових однодумців-соратників.

Після закінчення Другої світової війни Самчук опиняється в таборі для переміщених осіб на території Західної Німеччини, а 1948 р. емігрує до Канади. Там продовжує активно працювати як письменник і публіцист. Хоча розуміє, що його творчість, відірвана від рідної землі, є певним чином ущербною. Помер він у далекій Канаді.

Можна твердити, що Самчук належить до найбільш глибокодумних представників українського письменства, яких хвилювала передусім «таємниця людини» та приховані смисли буття й історії. Такі митці глибоко вдивляються у злободенні проблеми, оцінюючи їх не з погляду «модних» ідей чи «прогресивних» змін, а як чергову тимчасову модифікацію вічних кореневих витоків життя.

Самчук виставляє значні претензії до української літератури, в тому числі до її класиків. На його думку, в ній необхідно «звернутися до психології та філософії». Біда української літератури – в її слабкій філософічності, а також у звеличенні сумнівного етичного ідеалу «принижених та ображених». «...література українською мовою, – за його словами, – вражала також певною однобічністю понять філософських проблем свого простору. По-перше – вона була висловле-

на переважно мовою поезії з її ліричною, дуже чуттєвою концепцією дійсності, у якій все зводилося до одного фокусу емоцій, болю, співчуття, жалю, скарги і нарікань... З такого сенсуального наставлення витворився культ малих та вбогих з погордою до всього, що велике і багате, і тим створено дуже тенденційну концепцію добра і зла... Цей поділ соціальних чеснот перетворився в основну заповідь моральних засад чи не всієї літератури українською мовою, плекаючи в засаді нехиті і відразу до людини творчого і будучого типу. Відчуття поневолення возведено в чесноту добра, а тому, що об'єктом цього стану було село, з нього витворено також своєрідний ідеал добра у протиставленні до міста, де, очевидно, зосереджено квінтесенцію зла...»

Загалом Самчука можна вважати прихильником «прогресивного націоналізму», зорієнтованого не лише на традиції, а й на досягнення світової культури. Це мав бути дієвий, динамічний націоналізм, який допоміг би українському народові подолати відсталість і вийти на передові рубежі в Європі та світі. Щоправда, сам Самчук вважав, що його філософія не вписується ні в які ідеологічно окреслені доктрини, в тому числі й націоналізм. Він зазначав: «Мені здавалося, що в природі Божій і людській є така величезна шкала відмінностей, що вибирати з них лише якусь одну, як єдино незаперечно, було б супротивно тій самій природі Божій і нерозумно природі людській». Тому Самчук воліє поєднувати доктрини, робити з них «коктейль»: «Консерватизм плюс прогрес, націоналізм плюс соціалізм, реалізм плюс романтизм, матеріалізм плюс ідеалізм – разом це формула, це синтез, рівновага, баланс плюса і мінуса, а також і добра і зла».

Можна навіть говорити про «постмодернізм» Самчука. Письменник ладний визнати, що кожна доктрина по-своєму є істинною – щоправда, лише частково. Однак він проти того, щоб робити доктринам вівтарі, а тим більше вбивати за них «людей іншої віри».

Не раз у своїх творах письменник звертався до проблеми людини, яку він розглядав у різних аспектах. «Людина, – зазначає Самчук, – є дійсно твір також соціальний, але передусім є твір Божий, з дуже численними, складними завданнями і прикметами. Людина не лишень є бідна чи багата матеріально, вона може бути також бідна чи багата духовно, фізично, біологічно. І не лише соціальний клімат впливає на її формування, а й географічний, а також, і то перш за все, саме той, що його зведе духовним. Наша свідомість щойно тоді себе виправдає, коли вона буде обіймати усі ті складні процеси взаємовідношень процесів людських, які виповнюють універс живої та неживої природи».

Перебуваючи в багатоманітному світі, де йде гра різних елементів, людина опиняється в круговерті боротьби. Письменник виходив із тієї засади, що життя – це співгра його елементів, які часто є взаємно протилежними. Самчук вважав, що «боротьба є справжнім феноменом життя». І вона «мусить бути керована не лише сліпим інстинктом як анархія діяння, а також свідомою волею, як організована функція». Власне, боротьба – це дієвість. До того ж, дієвість розумна, що дає можливість людині утверджувати себе на землі. Самчук пише: «...треба одного: свідомої, розумної, ініціативної людини. Так. Людини і більше нічого. Нам іноді кажуть: немає капіталу, тяжкі обставини. Вимовки. Капітал є річ, яка не падає з неба. Капітал здобувається. Умови ніде не бувають легкі».

У контексті такого розуміння боротьби цікавим видаються міркування Самчука про героїзм: «Дійсним героїзмом життя є витримати і перемогти в усіх об-

ставинах. Без огляду на те, як і де вони складаються. Дійсним героїзмом є передусім холодно і речею зважувати події, належно їх оцінювати й відповідно до цієї оцінки діяти, інакше кажучи, дійсним героїзмом є не стратити тієї основної риси, якою є наша внутрішня рівновага». Власне, письменник веде мову не про емоційний героїзм, а про героїзм розумний.

Однак не лише дієва, розумно-героїчна людина є ідеалом Самчука. Ця людина має мати ще такі важливі характеристики, як почуття гідності й національну свідомість. Ці риси характеризують європейця: «Почувати себе людиною, – зазначає письменник, – почувати себе тим, як ще колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступуваннях – ось основна заповідь людини-європейця. Зламати цю заповідь – значить зламати самих себе, це значить стратити основний стрижень буття, це значить перекреслити своє моральне обличчя».

Щодо національної свідомості, то це, на думку Самчука, «...перша передумова широкої свідомої і творчої чинності взагалі...» Письменник осмислює людину як представника національної спільноти: «...кожна особистість – це лише ланка великого національного ланцюга, яка, будучи сама собою, не уявляє ніякої вартості». Маса, що не має національної свідомості, це – «чернь... безлика, без'язика юрба».

Відповідно, письменник розглядає денационалізацію як зло: «Денационалізація – це те саме, що коли б хтось порядну, з моральними основами жінку силою зводив до ролі повії. Денационалізована людина не може бути сильною, не може мати міцного морального хребта, не може бути повним характером». «...величезна частина нашого, особливо міського, населення, – зазначає далі Самчук, – з національного погляду уявляє собою не що інше, як юрбу, що не належить ні до якого народу, що не має нічого святого, що не говорить ні однією мовою. Це не є нарід. Це – чернь, це безлика, без'язика юрба... Соромно, боляче й огидно бачити таке явище на європейському суходолі, на березі Дніпра, на вулицях Києва 1941 року!» На жаль, ці слова й нині звучить актуально.

Однак у своїх міркуваннях про національно свідому людину Самчук був далекий від консерватизму й показового патріотизму, чим часто грішили українські політичні та культурні діячі. У цьому сенсі дуже цікавими є роздуми письменника про село й місто. Ведучи мову про консерватизм українських селян, він оцінює його позитивно в тому сенсі, що той допомагає утримувати народні традиції на селі. Але з іншого боку, консерватизм веде до господарської й побутової відсталості. «Наше господарське знаряддя часто-густо зовсім примітивне, – пише Самчук. – Мало машин, мало моторової сили. Наша худоба – рогата й тяглова – переважно погані раси, погано плекана... Наші сільські дороги та вулиці, як правило, суцільні багна, чи рови, по яких у певну добу року тяжко пройти. Гігієнічні умови нашого села винятково мізерні».

Письменник, до речі, критично ставиться до репрезентації образів села й міста в українській літературі. Ця репрезентація, на його думку, не є конструктивною. «...В уяві українського поета, – зазначає він, – тільки село є місцем, «де серце відпочине», бо воно «наше», а місто-город «німецьке, або турецьке, а може, то московське»... Однак тут маємо діло не з категоріями чужого чи свого, а з самим духовним наставленням, етичним мірилом і моральною вартістю. Це вислів ідеалу, за яким має формуватися моє Его, Я, а тим самим моє соціальне,

політичне і господарське кредо, тобто вірування. Загально це вислів філософської концепції нашої людини».

Самчук наполягає: село треба змінити, модернізувати, європеїзувати. Однак це далеко ще не все. Якщо українці хочуть стати повноцінною нацією, то мають «завоювати міста»: «Передусім мусимо завоювати і психологічно освоїти наше місто. Місто – це розум народу, і той розум мусить бути наш».

Як бачимо, позиція Самчука щодо опозиції село-місто помітно відрізнялася від тих уявлень, що існували в українській літературі та українській культурі. І сьогодні його міркування про «завоювання» українцями міст є на часі.

Ще одним аспектом, де виявив себе Самчук як мислитель, є його тонка й вдумлива критика більшовицької доктрини. Хоча ми, здавалось би, розпрощалися з комуністичним минулим, воно так просто не відійшло. Чимало його залишків живуть і далі.

Письменник закидає більшовикам передусім те, що вони «одномірно» розуміють людину. «Лихо комунізму, – вказував Самчук, – не в тому, що він існує в «Капіталі» Маркса і мавзолеї Леніна на Червоній площі Москви, а в тому, що його сповідники переконані, що це виключність і разом з тим рятівні рецепти на всі людські недомагання. І саме в цьому їх слабкість, їх неспроможність і їх вбогість. Заперечуючи інакомислячих, вони тим самим заперечують і самих себе, бо відкидають співгру творчих елементів цілості життя. Вони не бачать мети життя взагалі, бо вони звели його до мізерії, п'ятирічок, жилплощі, а в разі відчаю – до кулі в потилицю».

Більшовицька практика, на думку письменника, робить людину «безликою», «знеособленою» істотою, яка не має розвинутого почуття гідності. Не дивно, що більшовики зорієнтовані на показну гігантоманію, яка ігнорує елементарні життєві потреби людини. «Конкретна большевицька сатрапія, – вважав Самчук, – постійно, систематично і майже цілево творила сама для себе замкнений круг певної культурно-цивілізаційної дійсності, і та дійсність ніяк не була Європою, але й вона не була і Азією. Пів-Європа, пів-Азія... Роздвоєний психологічний комплекс і така сама його життєва практика... Снага «догнати і перегнать», снага здвигати піраміди, китайські мури... Снага показовості, без конкретної уяви про життєву мудрість, ефективність... Не було там дійсного бажання ліпше і доцільніше жити. А коли було, то затемнювалось безліччю дивовижних забобонів, яких завданням було знівечити найкращі початки. Не було там тієї найбільшої мудрості, яка характеризує європейця, що все, що робиться, мусить робитися розумно і цілево. Іноді видається дивним: нащо творити гіганти, коли все населення країни не має найдрібніших речей, найзвичайнішого побуту...» Гігантоманія, до речі, мала свій виражений антропологічний аспект. Її завданням було «оголоштити» й «розтрощити» людину, щоб та відчувала свою нікчемність перед «великими творіннями».

Загалом Самчук намагався осмислити актуальні проблеми українства, ті виклики, з якими українцям довелося зустрітися в ХХ ст. І часто робив він це в плані філософському, використовуючи напрацювання переважно німецьких мислителів.

(скорочено)

(газета «День», №31/2020; www.day.kyiv.ua)

(<https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ulas-samchuk-yak-myslytel>)

АВС-ФІН

Всі дні свого життя професор зайнятий, професор метушиться й лютує. Його покопирсане негодами обличчя кричить широтою простору, безцільністю думки, сарказмом горбуна, якому здається, що він тільки й на те створений, щоб приймати та вилучати їдкі дотепи, словесну боротьбу, плітки найрізноманітнішого роду, властивостей і значень.

Але його сьогоднішній спокій навіть йому самому видавався підозрілим і турботним. Кімната, стіл. На столі череватий, із фосфоричними цифрами годинник, з відчаєм достукує одинадцятку. Значить, ніч, сон, значить, ліхтарі на вулиці.

Але професор не спить. Сидить, перед ним – стіл, під столом – ноги, на столі – «Вітер з України», стоси брошур, паперів. Зверху з силою двадцяти свічок летється на лисину електрика.

Читав. Змерзли коліна. Змерзли тонкі, сухі пальці ніг і рук. «Дошова сила в липах, перед пероном у чорній клубкуватій пільмі, ковтала...» Тьху! Бий тебе сила Божа! Теж пише! І відложив на купу вже відложених і недочитаних паперів, навіть не закривши книжки.

Перед очима «Вітер з України» – купа тушованого степу і бузова, подібна на сонного kota, хмара, пробита трьома мечами тонких, зігнутих топіль. «Хвотуризм», безглуздя, але думка клубом вирує під черепом, виривається й летить, летить дикою хмарою, гнана футуризмом вітру. Взяв у руку самопис.

Слинить і плює чорнилом. На тонкому перебивному куснику паперу кладуться, наперекір усьому, завзяті рядки задержуватих літер. Стареча волохата рука виводить втому очей, зморшки широкого чола. Спомини ринуть із глибин, спомини рожеві, зелені, прозорі, мов дощові баньки, легкі й свавільні. Дитинство. Спомини-базьки, мов степові огірі, жовті, згарані й червоні. Юнацтво. Спомини – кусні граніту, піраміди, сфінкси – йдуть, йдуть взад, у вічність, у безвість, пахнуть згаром, потом, димом вибухлої гранати...

Пише: дитинство, степ, білий кінь. Хутір, окутаний ватою вишневого цвіту, на обрії – сталева смуга діброви, і місяць зноситься на співах нічліжан-солов'їв та іржанні степового коня. Сонце давно, великою краплею крові, солило по мармурі склепіння і всякнуло у товстий чорнозем.

Він ще стрибун-хлопчина; прудкі ноги і синій, прозорий погляд.

Зі степу котиться пісня. Драпався на спину коня, прилипав до гриви і пер навзаводи куряною дорогою, між стінами зеленої пшениці. Йдуть і співають дівки – смажені, гартовані, литі з кращого дзвінкого металу.

Вітер сипле в обличчя мушню, на обрію вигулькують верхи тополь, тушованих на тлі барви червоного вина. Там захід. Дзвінкий, тонкий і гострий. Лани вигинають котячі спини і плигають лінивими стрибками. Сяйво місяця лудить міддю лани, дівчат, вершника.

І ще згадував босі ноги у репинах, очкувату гадючку, яку бачив, боявся і бив до смерти вербовим сухим дрюком. Гадина звивалася, підстрибувала, врешті зів'яла... Чув вдовolenня, нерви опадали, відходив у степ, вертівся

довго, шукаючи кращого місця, і бухнув на м'яку тирсу межі, лежав догори, сопів, як ситий звір.

Наганялась велетенська хмара. З-поза діброви виривалися патлаті чорні коні, мчались по небу й розливалися. І ставало воно сірою грифлевою дошкою, на якій хтось сердитий блискавично креслив і стирав огненні знаки. Зривався дику фантастичною твариною і гупотів босими п'ятами по нерівній стежці.

І так ріс, наливався, кричав силою. З уст виривався баритон, під носом ярла чорна ростинність. Київ, студент, вишита сорочка. Вдома знов увечері – співи дівчат і пристрасть Домки.

Звучне, розкішне ім'я. Грудата, з очима терну, пружні, гарячі стегна. Йде – стугонить планета. Коли горнув, – не шкодував і витискав стрільні реготи, будив на десять верстов навколо нічліжжа.

Приходить – гарчить кудлатий собарно. Здається, литий він із чавуну, з прізвиськом Гад. – Гад! Геть! Пішов геть!

Ховає ікла, опускає тяжкий хвіст і волочить за собою копичку місячної тіні.

А Домка вела у степ. Все далі і далі... Жита, пшениці, п'яна ніч, палюче дихання, коли виминали кубло в зеленому житі. Небо! Дзвони зорями! Струсни на землю свою Венеру і скажи їй закрити грудьми китайське обличчя місяця.

І далі професор пригадував пом'яту постать. Звалася Костя Арапнік з Адес. Звався також Джон, Панама, шлапаки на гумах. Перед старим талмудом демонстрував кусень українського сала. Троцький? Ні, не він, але йому подібний. Джон. Костя Арапнік. На немитому животі – прокламації нового талмуду. Розносив і кормив хахлят, намазаних пестощами теплих матірних рук і свіжим медом. Брала, їли, кашляли і блювали, але терпіли й іншим радили. Професор квапився напакувати свою Домну, яка дивилася палкими очима на збожеволілого панича Сотика.

– Ех, сину-сину! – квокала пані Платоніда Аполлонівна, накладаючи в чай запашної малинової конфітури. – Тни, тни гілку, на якій сидиш. Дивися, щоб сам не полетів.

Пили чай, їли коржики з медом, валялися догори черевом на м'яких канапах. Сотик обливається потом серед неблаганної спеки степу. Платоніда Аполонівна куняє над панчохою і вислуховує докорів за міщанство. От він, Сотик... Він позбудеться міщанства. Він оженився з Домкою (Платоніда робить великі очі), оберне її в якусь Мусю-Дусю, якогось котика чи щось маленьке, круленьке, волохатеньке. Він заборонить їй варити обід, розмовляти про господарські справи, латати панчохи. Він зробить її рівною. Вона вродить йому якогось Вовчика, той буде революціонер, скине царя, зробить рівність, селяни прийдуть, впадуть перед ним навколішки і дякуватимуть, без кінця дякуватимуть. І буде комуна, буде рай, буде щастя. Люди видумують сонячну машину, яка позбавить їх необхідности варити та латати панчохи, а дасть змогу жерти, валятися на канапах та облизуватись на подобу кімнатних песиків.

І тут спомини обриваються. Дума тяжчає, наливається оловом. Встають зіркаті Сфінкси, пузаті піраміди. Рука лежить на цераті стола і виводить бай-

дуже: авс-фін... авс-фін... авс-фін. Дивиться в одну точку в стіні і звідти вринають дикі образи. Ось він їде кудись. Довжелезний степовий поїзд. На стрісі, на виступах, на буферах люди. Раптом поїзд зупиняється. Свистить вітер, стрекоче скоростріл, рветься лайка. Професор чув, як гупоніли степом чоботи, як хтось на ціле горло ревів, як увірвалися до його переділу кам'яні люди і забрали все, що там було, разом із професором і Мусьо-Дусею. І не стало Мусі, зник і не вернувся Вовчик, а професор зупинився в центрі гнилої Європи...

Авс-фін, авс-фін, авс-фін, – виводить рука. Отямився. І що таке авс-фін. Проклятуще авс-фін... фін... фін... Чорт його знає, що за фін! Лізе на думку і толочить спомини. Фін? Не від фініс? Не кінець?

Нічого так сердечно не ненавидів професор, як нового середовища. Прокляті готелі, пікколо, джаз-бенди. Раз пішов познайомитися з ними. Сидів коло мармурового столу з обв'язаною шиєю і, не виймаючи зі шклянки ложечки, пив чорну каву. З усіх боків лле світло. На скронях горять сивини великої революції. Очі погрузли, ніби забиті слимаки.

На лаковому паркеті шурають лаковані шлапаки, по блискучих дубових зразках топчуться шпичасті закаблучки, обтягнуті шкірою хамелеона. Шовкові коліна виграють такт фокстрота. Професор сп'янів, згадав степ, згадав минуле. Опісля встав, і застрягши у коловоротних дверях, ледве вирвався на вулицю. Ішов штрасою, де перли і ревіли самоходи, де гриміли трамваї, де стогнав від тупоту асфальт, відбиваючи синю зупинку трамваю, червону рекламу кіна «Палас». Біг і репетував газетяр, під ногами плуталась пелехата собачка Тасо, чи Міні. Наступивши на її випещену лапу, професор всунувся в обнизаний рекламами трамвай, де при вході помітив напис: «авс» з одного боку, «фін» – з другого. Що це значить, професор не поцікавився. Головне, що цей трамвай завезе його до себе на квартиру. І професор затямив собі авс-фін. Трамвай «авс-фін». Минали роки, а професор все «авс-фіном» їздив.

Поволі відходив, оживав, збирав розсипані думки, звивав до гуркоту самоходів. Бігли дні, хотілося зриватися, летіти кудись, бунтувати велике місто, державу, Європу. Хотілося крикнути всім: дивіться! Там твориться насильство! Там гвалтують невинність величезного народу! Соціалісти всього світу! Розум і сумління! Дивіться і жахайтеся!

Але ніхто не дивився і ніхто не жахався. І професор не міг зрозуміти байдужості Європи. Йшов і бачив, як пухкенька пані цілувала необачно поранену лапку песика і плакала. Читав про державні закони, які забороняють різати телят, наказуючи їх стріляти, щоб звірина не мучилась. Бачив, як юрба напала на бородатого польського жида, який невідомо як попав сюди і ніс за ноги три живі півні, і, якби не розборонила поліція, були б вбили жида. І дивно. Як же сердобольна, вразлива юрба, може байдуже щодня вислуховувати про звірства червоних катів, які там, у його Батьківщині, щодня нищать, морять голодом, морозять в снігах півночі не собачок, не телят і півників, а живих людей. Як же так? Де ж тут логіка? Йшов до редакції соціалістичної газети, ніс довгі статті, але редактор ввічливо вислуховував товариша, сумував тихенько над долею нещасних і, посилаючись на кон'юнктуру, з сумом повертав назад написану серцем і кров'ю професорську статтю.

Професор не ходив собі, а гасав. Безсердечні! Купці прокляті! Ні, ні! Він

не помилявся... Не він помилявся... Одного разу зробив прилюдний відчит і, як два рази два, за самим Марксом доказував, що не ідея, а ті, що проводять її в життя, винні. Він ще не звирився. Говорив про силу характеру і твердість волі. Говорив, що прийде час, який внесе поправки в сьогоднішню жорстоку дійсність.

Тоді десь у куті вигулькнула голова розчервоного молодика, який, екаючи і звиваючись, почав говорити. Говорив, що професор має рацію. Не ідея, а люди, тому він обвинувачує і пана професора. Має рацію також, що прийде час, який внесе поправки, і додавив, що такий час уже настав і вже вносить поправки, лише професор їх не в силі бачити.

Молодик говорив коротко, йому бракувало слів, не знав, куди дивитися, де подіти руки. Професор задоволено сидів, слухав, мовляв, хай поговорить. А коли промовець скінчив, нахилився до свого поплічника і спитав, хто то був. Йому відповіли: «Студент Ікс», і від того часу професор зненавидів усі ікси на світі. Йому здавалося, що в них сидять усі біси людського роду, що це молоде, зелене кодро треба негайно виполоти, знищити, спалити огнем. Не раз сівав, писав доноси до чужих часописів, турбувався кризою, гримав на демагогію, і це сакраментальне слово стало основною заповіддю його дикої боротьби.

І коли молоді Ікси читали професорські писання, не могли зрозуміти їх, непорозуміння поглиблювалося. Професор метушився далі. Писав меморандуми до Ліги Націй, трактати вільної спілки, писав про пасічництво, церковні справи, теорію якогось походження, про те, як вибрати коня. Вся ця вакханалія протиріч легко вкладалася в думки, йому здавалося, що це зветься працювати.

Минали роки. З вітром України летіли відгомони наслідків професорського «вірую». Країну роз'їдала жаклива зараза. Голод. Гомін цього слова розлігся по цілій планеті. І тоді приятелі та друзі професора сходилися на протест. Виходив професор на підвищення, доказував:

– Там голод! Ось і цифри. Ось два рази два. Там дійсно голод. Там гинуть сотнями тисяч, там матері з'їдають своїх дітей. Там шлунок запанував над душею, голодний висушений шлунок. Биймо на сполох! Гукаймо до культурного світу, де ще лишилася хоч частка справедливості, бо там її більше немає. Там вона вмерла...

І читав тремтячим голосом резолюції. Голос плутався, рвався і на словах «Докажемо цілому культур...» переходив у рев дитини. Сльози лилися й капали на резолюцію. Сльози любови, сльози безсилля, безпорадності. За ним плакала вся зала. Разом із жінками плакали генерали, плакали старші отамани. Не плакали лиш амури на розмальованих стінах та кілька безсердечних молодиків, які похмуро сиділи по кутах і здивовано дивилися на протестуючих.

Додому професор не їхав, а йшов пішки. Йому здавалося гріхом роз'їжджати собі тут, коли там гинуть люди. І як витримає його м'яке серце весь той жах, який твориться на цій землі?

Он довжелезна вулиця, по якій біжить трамвай «43». З усіх боків до самодурства ревуть самоходи. Два барвлені паперові блазні дикими електричними очима моргають на яскраво розмальований бар! Бар! Бар!.. Біло

це чортове слово кантатою довбнею по хоробливій свідомості професора. Там обжираються, заливаються вином... Європа!.. Звертайся до неї, благай! А там... ех!.. «Радіон пере сам!» – вигукує трамвай. Біжить по натягнутих струнах, зупиняється і на зупинках втягає в себе, ніби велетенський пилюгосмок, чоловіків, жінок, молодих і старих, барвлених у звірчачі шкірах, з блідоватими, як крейда, щоками, з синіми, блискучими очима. Це європейці – горда, сильна, жорстока, вузловата раса. Вони їдуть трамваєм, всі ситі, вичищені, застібнуті на всі гудзики. Трамвай бамцає – раз, другий, третій, і далі жене по сталевих струнах велетенського музичного інструменту – міста. І байдуже йому якийсь там голод. Його жене електрика, пружні сталеві жили, сині вибухові блискавки на вузлах. «Купіть чоколяду «Діяна»! – ціна невелика...» Круглі нагі коліна, випнуті гострі груди з нап'ятим луком у руках і хортом коло ніг у сандалях.

Це був останній день, що його охоплює сьогоднішній спогад. Сам не розумів гаразд, що з ним твориться. Сидів перед столом, дивився застиглим зором вперед і бачив у клубах туманів минуле життя. «Земля була невлаштована і дух Божий носився над нею...» Дим, дим, тумани. Почувався створінням диким, недоліпленим, що носилося над туманами, хапало широкою пащекою повітряні згари... Здіймалися заздрощі, злість, розпачливі потвори помилок, недодуманого колоса – життєвого ідола з жажливим підписом «Маркс».

Любов? Не було любови! Ненависть? Ненависти не було. Була злість, пліснява металевої ідеї, заздрість, як соляна ропа, вприснута у світле око. Перед ним стоси списаного паперу – «сім праць», правил, не вправлених у ніякі правила. А де ж, чорт бери, провідний світоч, полярна зоря? Де точка, вісь, на якій обертається твоя, людино, планета? Ні засад, ні принципів, ні вогню, що очищає, гартує чи нищить. Їдь, пліснява, бацила... І от сьогодні, славного незабутнього дня, зазначеного на стіннім календарі цифрою 15, професор близько відчув своє єство. Вглиблювався у себе, у найбільш недосяжні місця, вникав думкою у страшні хащавини велетенського миру і знаходив там скарби, яких ніколи не підозрював, у собі знайшов душу свою, вкриту грубою верствою накипу... Знайшов, поставив її перед собою, обходив навколо, придивлявся і стверджував, що вона гарна. І чому він не бачив її раніш? Невже ті, там у царстві Костя Арапника, комісара закордонних справ, дивогляду з написом масонських знаків, смертю своєю пробудили в ньому тугу за новим богом великої Правди, яку він ще недавно звав «зоологічним шовінізмом»? Так! Це було так! І професор обертався до самого себе, плював у огидне обличчя, сатанинської маски пелехатого ідола і почувався вільним, чистим, дзвінким.

Тоді захотілося йому зійти вниз, віддатись музиці велетенського космосу-міста. Ніч. Чорна критка ніч. Неба нема. Над дереворитом вулиці залитий тушшю простір. Мокрований асфальт, хідник, шолом поліцая, блищать відблиском розсипаного підземного сонця. Запізнілі постаті вицокують швидкий хід. Жіночий смішок, вирва зіркатой лімузини, що пролетіла повз і вгрузла у глибокий простір, унизаний горючими перлинами. Ще звучно шурають припняті гривами трамваї...

Бадьоро ступав професор вперед у напрямку річки. Там широке куте гра-

нігом і чавуном побережжя, рухлива пристань, барвисті сяйва рефлекторів, рев сирен незграбних річкових пароплавів, що бозна-чому не спілять, метушаться, ревуть.

Побережжям – простим, як графічна лінія, – котяться самоходи. Котяться розгонно, стрільно-прудко женуть і вгрузають у чорно-золоту далечінь. І видався той страшний гін символом. Це сучасність, професоре! Так. Це вона. Бачиш її? Чуєш її? Зрозумів її?..

І він бачив, він чув, він розумів її. І від цього ставало легко і просто. Але все-таки чогось йому бракувало. Перед ним, за ним, справа, зліва стояло кілька нерозгаданих знаків, маленьких, простих, але нерозгаданих. І це заважало. Ще, ще думки, теплоти, любови, снаги!..

І професор дивився на самоходи, електричні жарівки, пароплави, на відбитки барвистих ліхтарів у чорній, за срібною лускою, воді і робилося йому надто приємно. Відчував пульс, ритм. Хотілося обняти чавунний стовп, цілувати шкляну жарівку, цінувати у них великого творця, наболілого, перегнаного через огонь невгасаючої людської думки.

У ньому клекотіла невимовно чарівна симфонія життя. Чув любов до всього і згадав захеканого, розчервоного молодика, який несміло натякав йому на це і якого він гриз їддю своєї ненависти. Де він тепер? Ходи, червоний юначе. Дай частинку свого жару. Ходи, сядемо разом, будемо дивитися на готик, барок, я розкажу тобі про готик і барок, послухаю сьогодні про футуризм – і станемо ми друзі, юначе, станемо зв'язком між учора і завтра.

Повертаючись, професор довго чекав на свого авс-фіна. Їхав із твердим переконанням: віддатись справжньому відпочинкові і завтра, оновленим і підсиленим, вступити в лаву борців сучасності.

Поява лисо-шпаковатої голівки на відчиті тричі анемованих задавакуватих чубів викликала подив і сенсацію. Сталося це другого дня після незабутньої ночі спокою й примирення з дійсністю. Сидів, уважно слухав, не морщив носа і не користувався маскою іронії.

По відчиті підійшов до молодика, що ввесь червоний зійшов з помосту на залу, взяв його під руку і попросив зайти з ним до нього та обговорити важніші справи. Молодик погоджується. Вийшли на вулицю, добрий шматок дороги пройшли пішки, та коли підійшли до постійної зупинки професора, останній заявив, що далі поїдуть трамваєм. Тим часом стоять, приязно розмовляють і ждуть на трамвай. По цій лінії проходить тільки одне число трамваю, але професор пропустив уже кілька возів і все на щось чекає. Молодикові здавалося це занадто довгим і він обережно зазначив: – Пане професоре. Так ми, здається, можемо сорок трійкою...

– А-а-а, знаєте!.. – махнув рукою професор. – Я на тих сорок трійках не визнаюся гаразд, так от уже кілька років їжджу одним. Це, знаєте, ліпше. Запевняю вас. Повірте моєму досвідові. Дещо почекаєш, але знаєш, що не завезе тебе під три чорти, що потім і додому не потрапиш. Ми, степовики, ніяк не можемо до того проклятого міста привикнути. І вам раджу дотримуватися добрих старих звичок. Тут ось приїде і наш з написом на дверях «авс-фін»...

– Авс-фін? Цікаво, що це таке?

– А Бог його знає... Я не дуже до дрібниць докопуюсь... Авс-фін? Щось з латинська... Фініш хіба. Кінець. Я це так пояснив би, беручи науково...

Цікаво. Молодика закортіло дочекатися трамваю авс-фін. Професор оповідає, як він на основі порівняння звукових форм винайшов нову теорію... Але в той час підїхав і зупинивсь довгоочікуваний віз «43». Професор заметушився. – Наш! Сідаймо! Авс-фін, бачите? І підносячи ногу на східцю, тикнув пальцем на напис.

Молодик глянув і мимохіть усміхнувся. Доля хотіла, щоб професор піймав злощасну усмішку і це видалося йому нечуваною зневагою та образою його добрих, щирих почувань, яких той молодик не в силі оцінити. У ньому швидко наростає і от-от вибухне вулкан нечуваного гніву. Купив листочок, довго видобував тремтячими пальцями з глибокого гаманця гроші і сердито сів. Молодик не запримітив свого промаху. Купив також листочок і, сівши коло професора, як на тоте зауважив, що це, мовляв, пане професоре, так і так. Це не авс-фін, а aus-ein? Виходити і входити. Там тільки вищерблена літера «е». Що по цій лінії...

Та докінчити своє відкриття молодикові не довелося. Вулкан професорського гніву назрів і вибухнув. Уста його швидко задригали, очі затупцями на місці.

– Пане молодий! – випалив професор. – Ви ще занадто молодий, щоб мене повчати. Так, так. Молодий! І ви це собі затямте. Я, пане, ще у 1900 році скінчив Київський університет, у 1885 слухав лекції в Санкт-Петербурзі, я написав дві сотні праць, у 1917, 1918, 1919 роках виконував важливі державні функції... І ви... ви осмілюєтеся кпити собі, повчати! Непошаною до старших, безкритичністю, демагогією, молодий пане, далеко не заїдете. Кричите, робите бляшаний патос, відкриваєте Америку, думаєте святого піймати за бороду. Це криза... Криза молоді... От що! Нема на вас спину, дисципліни... Анархісти!...

– Але, пане професоре... – намагався вставити своє слово зніяковілий, майже переляканий молодик. Одначе, це йому не вдавалося. Професор уже горів, махав руками, підстрибував, штовхав переполоханих пасажирів, які відсовувалися від дивного чужинця.

– Даруйте, вибачте, – промимрив молодик. – Я не хотів вас образити. Можливо, я й помилився. Вибачте. Я дійсно негарно зробив...

Та не такий піддаєний гнів професора. Встав і поклявся, що більше нога його не буде у тих нечемних шмаркачів. Коли вискочив з трамвая, не попрощався і швидко-швидко подріботів до дверей будинку, в якому жив.

Молодик не знав, що робити. Постояв, поки сховалась у дверях постать професора, повернувся і пішов хідником уздовж безкінечної, в огнях, вулиці, несучи в душі прикрий згар незрозумілого противенства поколінь...

А за кілька днів молодик читав: «На днях помер на чужині невтомний борець за правду, великий наш учений Ікс Зет, який до останньої хвилини не покидав свого відповідального місця на сторожі рідної науки. Вже від років страждав покійник хилою серця і це було причиною, що невблаганна смерть нагло вирвала його з наших, і так малочисленних, рядів. Покійник займав одне з найвизначніших місць у нашій науці, і не було ні одної з її галузей, де не позначився б його хист, добра воля і знання. На його похороні дуже численно була заступлена молодь, і це найкращий доказ тої великої симпатії, якою користувався покійник серед покоління нашого майбутнього, для якого жив, горів і якому віддав життя»...

РЕЦЕНЗІЇ

Монографія про народні обряди українців Словаччини

Вархол Йосиф. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини. Видав Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАНУ, Київ, 2019. – 268 с.

Не часто трапляється, щоб подружня пара усе життя працювала в одній установі. Йосиф Вархол з дружиною Надією від закінчення вузу до відходу на пенсію, отже повних 39 років спільно працювали у відділі духовної культури Музею української культури у Свиднику, навіть в одному робочому кабінеті¹.

Головним навантаженням досліджень Йосифа Вархола була народна обрядовість українців Словаччини. На цю тему він опублікував кілька десятків статей, узагальненням яких є монографія «Календарна та сімейна обрядовість українці Словаччини», що її видала Національна академія наук України у Києві 2019 року.

Як довідуємось із короткого вступу – «праця написана на основі довготривалих фольклорно-етнографічних досліджень у понад 200 селах Північно-Східної Словаччини, які виконувалися впродовж 1973-2010 років» (с. 4).

Якщо брати до уваги, що на території Північно-Східної Словаччини знаходиться 260 сіл з українським населенням, то автор дослідив народну обрядовість майже в кожному з них.

Зміст монографії розподілено до двох основних частин:

I. Календарна обрядовість (с. 10-139). Тут автор розглянув такі звичаї й обряди: *Введення, Вечорниці, Андрія, Миколи, Ламаник (Ламанчак), Різдво (Крачун), Новий рік* (за юліанським календарем), *Младенки, Водохрещі, Грімниці, Пуцання (Фашенги), Федоровиця, Великдень, Русаля (Трійця), Початок хліборобських праць, Івана Купала (Яна), Собітки, Юрія, Жнива, Обжинки.*

¹ Детальніше про його життя і діяльність див.: Мушинка М. Йосиф Вархол – музейник та фольклорист //Дукля, Пряшів, 2015. – № 3.– С. 68-72.

Календарна обрядовість була одним із засобів спілкування людини з природою. Вона регламентувала трудовий рік селянина-хлібороба, супроводжуючи зміни пір року, початок та кінець важливих сільськогосподарських робіт. Значна трансформація календарної обрядовості відбулася під впливом літургійних циклів православної та греко-католицької церков, які відігравали помітну роль у духовному житті українців Словаччини

II. Сімейні обряди охоплюють три основні етапи життя людини:

1. *Народження та хрещення*; 2. *Весілля*; 3. *Смерть (Похорон)*, тобто становлять систему свят, обрядів та ритуалів, якими відзначаються найважливіші життєві події людини від народження до смерті і мають сприяти його вдалому переходу на інший соціальний щабель – з одного світу в інший.

Обидві частини ілюстровані десятками переважно архівних фотографій.

Кожен обряд документований конкретними польовими записами та матеріалами з публікованих джерел – з ґрунтовною паспортизацією (с. 140-217).

Автор ставив собі за мету подати загальну картину про звичаї та обряди кінця XIX та перше десятиліття XXI століття, які в силу соціально-економічних та історичних обставин поступово відходили у забуття, втрачаючи свою первісну функцію. Крім того, він вказав і на специфічний географічний простір, в якому на протязі довгого історичного розвитку чергувалися словацька, українська, польська та інші культури, що знайшло свій відбиток зокрема в сімейній обрядовості досліджуваного регіону.

В монографії використані також записи провідних збирачів та дослідників даної теми, які друкувалися, головним чином, на сторінках періодичних видань Північно-Східної Словаччини – газети «Нове життя», журналу «Дружно вперед» та літературно-мистецького і публіцистичного журналу «Дукля», як і відомості про даний вид народної культури в інших літературних джерелах. Праця є першою спробою загального вивчення обраної проблематики тощо.

Вона насичена зразками автентичного фольклорного матеріалу: новорічними віншітками, ліричними та обрядовими піснями, пареміологічним матеріалом тощо.

Книга поповнена додатковими розділами: «*Традиційні молодіжні ігри вечіркові*» (31 тексти) та «*Нічні ігри біля покійника*» (52 тексти, с. 218-253) – виключно у записах автора та його дружини.

Ця друга група – мабуть, найцінніша частина монографії, оскільки ігри біля покійника вийшли із вжитку майже у всіх слов'янських народів ще перед Першою світовою війною, а на Пряшівщині, зокрема у її східній частині (Снинщині), як доводить автор, вони побутували ще й після Другої світової війни. Та до Вархолів дослідники майже не звертали на них увагу.

В обох частинах переважають власні польові записи автора. Вони цитовані майже на кожній сторінці із послідовним збереженням місцевих говірок, наведенням дати, місяця і часу запису та імені і віку інформаторів. Свої записи автор поповнив матеріалами з публікованих джерел.

Монографія завершується розділом: «*Джерела та література*», який стосується дослідження обстежуваної проблематики.

Історично-порівняльний метод дослідження переконливо доводить, що календарна та сімейна обрядовість (як і усі інші жанри фольклору українців досліджуваного населення) є складовою частиною культури українського народу.

Отже, монографія є вагомим поповненням не лише культури українців Словаччини, але й всеукраїнської фольклористики. Її опублікування у видавництві Національної академії наук України є яскравим ствердженням того.

Микола Мушинка

Книжка про трьох перших дослідників музичного фольклору Закарпаття

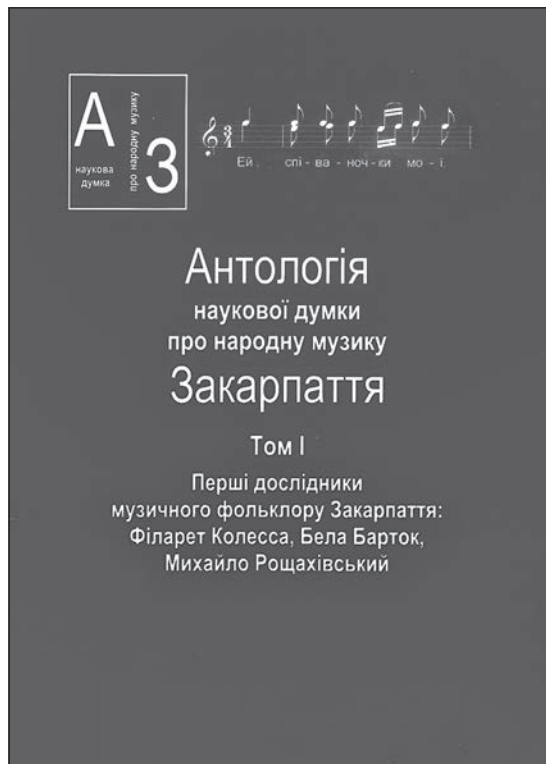
Антологія наукової думки про народну музику Закарпаття. Том I. Перші дослідники музичного фольклору Закарпаття: Філарет Колесса, Бела Барток, Михайло Роццахівський. Збірник досліджень і статей про музичний фольклор та методика його збирання. До 100-річчя від дня народження Володимира Гошовського. Упорядник, перекладач, автор і виконавець проекту Віра Мадяр-Новак. – Мукачево: Видавництво «Карпатська вежа», 2019. – 272 с. – Наклад 300 прим. – Видано коштом В. Мадяр-Новак.

Через два роки Закарпаття відсвяткує сторіччя з дня народження свого земляка – найвизначнішого дослідника його музичного фольклору *Володимира Гошовського* (+ 22 вересня 1922, Ужгород – † 30 грудня 1996 Львів). Його послідовниця Віра Мадяр-Новак вирішила заздалегідь звернути увагу на цей ювілей виданням першого тому збірника на його пошану – про трьох перших дослідників музичного фольклору Закарпаття: галичанина Філарета Колессу (1871-1947), угорця Бели Бартока (1881-1945) та подолянина Михайла Роццахівського (1891-1952).

Кожному із трьох названих етномузикологів у збірнику присвячено окремий розділ, що містить коротку біографію, огляд їх внеску в дослідження народної музики Закарпаття та першоджерела – їх карпатознавчі праці. Більшість першоджерел подані повністю, окремі – у скороченому вигляді. До кожного авторка подала власні ґрунтовні коментарі, якими наблизила праці багаторічної давності до сучасного читача.

Під Закарпаттям упорядниця збірника розуміє не лише сучасну Закарпатську область України, але й Пряшівщину у Словаччині, Північну Румунію та інші землі, заселені русинами-українцями «за Карпатами» (з точки зору Києва і Львова) або «під Карпатами» (з точки зору Праги, Ужгорода та Пряшева).

Перший том збірника охоплює два основні розділи: 1. *Закарпаття у колі інтересів*

Ф. Колесси та Б. Бартока; 2. Започаткування етнографістської хвилі М. Роцахівським.

Філарета Колессу, уродженця Львівщини, авторка представила як «одно-го із титанів української музичної фольклористики – вченого світового рівня [...], першого українського академіка-етномузиколога, [...], наукова діяльність якого відкрила новий етап у розвитку вітчизняної фольклористики» (с. 12).

На Закарпатті Ф. Колесса провів три експедиції (1910, 1912, 1929 років), які сумарно тривали лише три тижні. Під час них Ф. Колесса відвідав 11 населених пунктів, у яких записав понад триста народних пісень з мелодіями. Нотні матеріали цих експедицій були опубліковані у двох збірниках: «Народні пісні з південного Підкарпаття» (Ужгород, 1923; 160 номерів) та «Народні пісні з Підкарпатської Русі» (Ужгород, 1938; 159 номерів). В історії краю вони стали першими науковими зібраннями закарпатських народних пісень. Пісні цих збірників стали популярними в різних художніх обробках, що увійшли до репертуару хорових колективів та отримали високу оцінку Володимира Гошовського.

Саме на основі цих матеріалів Ф. Колесса зробив усі свої наукові спостереження і висновки про музичний фольклор Закарпаття. В «Антології» В. Мадяр-Новак представила шість статей ученого зазначеної тематики (с. 16-138). Це – передмови до його пісенних збірок, доповіді на наукових конгресах і конференціях, розвідки про народні пісні Закарпаття тощо. У них відобразилися два головних напрямки досліджень Ф. Колесси на Закарпатті: 1) виявлення музично-стилістичних особливостей народної музики краю та 2) аналіз архаїчних народно-музичних жанрів – колядок і весільних ладкань на предмет виявлення їх спільного коріння з музичним фольклором інших регіонів України.

Угорського вченого Белу Бартока в «Антології» представлено як «геніального композитора, етномузиколога, піаніста, класика світової музики ХХ століття, який в історію європейської музики увійшов як фундатор угорської етномузикології, розробник теоретичних основ класифікації, систематизації і каталогізації народної музики» (с. 136). Він – один з перших у світовій практиці залучив до польових досліджень фонограф і протягом життя записав на ньому близько 30 тисяч різнонаціональних творів. Ці записи стали для нього основною базою історично-порівняльного вивчення музичного фольклору різних народів та етнічних груп.

Із Закарпаттям Б. Бартока пов'язували не лише три роки дитинства, проведених у містечку Виноградово (1889-1892), листування із закарпатськими фольклористами та музикантами, але і його фортепіанні концерти у кількох закарпатських місцевостях та перш за все дві спеціальні експедиції у цей край. Б. Барток усе життя цікавився Закарпаттям як безпосереднім сусідом з його рідною Угорщиною. В «Антології» це зацікавлення представлено відповідними розділами із його монографії «Народна музика Угорщини і сусідніх народів» (перше видання 1934 року та численні переклади чужими мовами, до яких, завдячуючи авторці, вперше додався й переклад на українську мову) і тематично визначається як «Спостереження [Б. Бартока] над музичним фольклором Закарпаття і Лемківщини» (с. 139-170). Особливий інтерес у цьому матеріалі викликають висновки угор-

ського вченого стосовно виявлення українсько-угорських взаємовпливів.

Окрім монографії, авторка знайомить з цінними методичними рекомендаціями Б. Бартока *«Навіщо і як збирати народну музику?»*, які і досі є настільним довідником для збирачів фольклору та фрагментами п'ятих інших його статей, які виявляли принципово важливі питання впливу фольклору на музичне мистецтво початку ХХ століття. Ці матеріали вона подала під рубрикою *«Праці, що вплинули на формування етномузикологічних поглядів закарпатської інтелігенції»* (с. 171-207).

Третьюму етномузикологу, залученому в антологію, – уродженцеві Поділля, Михайлові Роццахівському, подано таку характеристику: *«Співак, диригент, композитор, педагог, музично-театральний та музично-громадський діяч, а також найперспективніший і найдосвідченіший закарпатський збирач і транскриптор місцевого музичного фольклору в період 1920-1930-х років. Про нього писали у зарубіжній пресі, ще за життя ім'я цього музиканта було включене у європейські музичні довідники»* (с. 208).

А приїхав він на Закарпаття 1920 року після розпаду славної «Української Республіканської Капели», з якою як співак-соліст та адміністратор об'їздив кілька країн Європи. В Ужгороді він разом з 17 членами Капели став співзасновником драматично-хорового товариства «Кобзар», яке в тому ж 1920 році дало кілька дуже успішних концертів в Ужгороді та інших містах Закарпаття. Згодом на основі «Кобзаря» був заснований перший професійний «Руський театр», а М. Роццахівський став його першим хормейстером.

Щоб поповнити свою музичну освіту, він восени 1921 року поступив на відділення композиції Празької державної консерваторії, яку з успіхом закінчив 1925 року і повернувся до Ужгорода, а в Руському театрі поставив кілька музичних вистав. У 1927 році перейшов на учительську роботу. Працював учителем у кількох школах. У всіх заснував шкільні хори. Одночасно писав музику на вірші О. Духновича, В. Гренджі-Донського, С. Черкасенка та на власні поезії.

Від самого початку перебування на Закарпатті М. Роццахівський записував народні пісні і вже у 1920-х роках уклав два музично-етнографічних збірники: *«Пісні підкарпатських русинів»* (Прага, 1923, 115 номерів) та *«Мелодії пісень села Радвань Земплінської жупи»* (Ужгород, 1926, 29 номерів).

У 1939 році мадяри, окупувавши Закарпаття, арештували М. Роццахівського, і дружині, яка виявилася дуже далекою родичкою самого Горти і поїхала з клопотанням безпосередньо до нього, з великим зусиллям вдалося звільнити чоловіка з «карцера смерті».

Нова радянська влада поставилася до М. Роццахівського з явним недовір'ям. Та з огляду на його авторитет серед населення, зокрема учителів, його не заарештували. Від 1946 року до смерті він працював директором Виноградівської дитячої музичної школи. Та в радянський період ім'я М. Роццахівського було приречене на забуття.

Віра Мадяр-Новак в «Антології» представила його фольклорні спостереження передмовою до знищеного в 1939 році музично-етнографічного збірника *«Пісні підкарпатських русинів»*. Ця передмова була віднайдена нею в Рукописному фонді Інституту мистецтвознавства, фольклористики

та етнології імені М. Т. Рильського НАН України в Києві. У ній відобразилися погляди музиканта на пісенний фольклор, подано авторський опис музично-етнографічного зібрання та багато іншої цінної інформації. Однак найбільший інтерес серед збережених аналітичних матеріалів М. Рошчаківського викликала стаття «Музика і спів у присілку Вишоватом на Марамороші» (Ужгород, 1931). З її допомогою збирач подав приклад опису народної музики окремо взятого населеного пункту, віднайдення унікальних народно-музичних явищ і звернення уваги на невід'ємну єдність народної пісні, танцю та інструментальної гри.

Матеріали М. Рошчаківського вона подала в оригіналі («панькевичівкою») та паралельному переписі сучасним правописом (с. 211-257).

«Антологія» Віри Мадяр-Новак стала важливим внеском в історію музичної фольклористики Закарпаття та спростуванням закорінені думки, що до визволення Закарпаття Радянською армією 1945 року тут жодної музичної фольклористики не було.

З нетерпінням чекаємо дальших двох заповіджених томів «Антології»: том II. «Розвиток етнографістської хвилі на Закарпатті та поява перших місцевих дослідників народної музики з числа попередників і сучасників Володимира Гошовського»; том III: «Володимир Гошовський – засновник музичної фольклористики Закарпаття».

Віriamo, що тритомна «Антологія наукової думки про народну музику Закарпаття» стане достойним вшануванням 100-річчя з дня народження Володимира Гошовського не лише як найвизначнішого етномузиколога його рідного краю, але й етномузиколога всесвітнього значення, який своїми науковими працями, публікованими поза Україною, випередив свою добу.

Микола Мушинка

Хай би прочитав президент України, і не тільки він...

Підлуцький О. Лідери, що змінили світ. – Харків : Фоліо, 2020. – 444 с. – (Великий науковий проєкт).

Нині Словаччина, як і більшість країн Європи, переживає загальнодержавний карантин, пов'язаний з вірусом «корона», згідно з яким люди старшого віку, а тим паче з підірваним здоров'ям, до яких належу і я, не сміють мінімум два тижні виходити з хати. Але водночас то є вдячна нагода, щоб прочитати книгу українського публіциста Олекси Підлуцького «Лідери, що змінили світ». І та книга зробила на мене величезне враження. Підлуцький проявив себе не лише блискучим журналістом, але й політиком, який мав би займати високу посаду в українському уряді або парламенті. «Лідери, що змінили світ», як і попередні книжки автора, знайомить

читача з маловідомими сторінками життя і діяльності політиків, які вивели свої країни із економічних та політичних криз на світовий рівень. Ті політики часом із сусідніх з Україною країн – як-от Юзеф Пілсудський та Лех Валенса з Польщі чи Томаш-Гарриґ Масарик, Едуард Бенеш, Александер Дубчек та Вацлав Гавел з колишньої Чехословаччини. А часом із країн, що лежать у найдаальших від України кінцях землі – як Лі Куан Ю з Сінгапуру, Заїд бін Султан аль Нахаян з Об'єднаних Арабських Еміратів чи Рональд Рейґан із Сполучених Штатів.

Підлущкий вже протягом двадцяти років ретельно готує та публікує на сторінках найкращого в Україні аналітичного видання «Дзеркало Тижня» (яке, втім, починаючи з цього року припинило друк паперової версії і лишилося лише в інтернеті) біографічні нариси про лідерів різних країн світу, які створили або вивели з надглибокої кризи свої національні держави. Деяко особібно стоїть хіба що нарис про Його Святість Івана-Павла Великого, який був не державним діячем, а одним з найвизначніших реформаторів християнської церкви за всю її двотисячолітню історію і водночас справив величезний вплив на успішне і ненасильницьке повернення країн Східної Європи з-під московсько-комуністичного ярма «додому» – до демократії та ринкової економіки.

Нариси є типовим зразком «літератури факту». Читаєш їх як захоплюючий

роман, позаяк автор вміє знайти яскраві та виразні слова і звороти, підібрати цікаві та промовисті епізоди, які дозволяють читачеві відчувати неповторний дух епохи та країни, в яких жив та боровся герой нариса, зрозуміти його характер та особливості поведінки. При тому в портретах Підлущкого немає нічого вигаданого. Все відповідає реальній дійсності.

І водночас книга Підлущкого є не лише захоплюючим читанням для широкого загалу, а й глибоким науковим дослідженням. Автор спробував узагальнити досвід таких різних особистостей з різних кутків Землі, з'ясувати для себе (і для читача), якими якостями мусить володіти особа, щоб стати успішним національним лідером. На перший погляд, що взагалі може бути спільного між таки-

ми абсолютно різними діячами, як індієць Махатма Ґанді і американець Джиммі Картер, фін Урго-Калева Кекконен і китаєць Цзян Цзінґо? Адже вони жили в різний час у абсолютно різних країнах, ставили собі різні цілі і використовували в кожному разі інші засоби для досягнення тих цілей. Але дещо спільне таки є. Перш за все, всі ті лідери підпорядковували свої особисті і корпоративні інтереси інтересам своєї нації та держави в цілому. По-друге, вони завжди вміли виділити ключову мету серед усього розмаїття завдань, які стоять перед очільником держави, вміли вибрати найефективніші засоби та підібрати найкращу команду для досягнення тієї мети.

Підлуцькому часто закидають, що серед героїв його книги немає жодного українця, мовляв, читати про «своїх» цікавіше, ніж про «чужих». Сам публіцист на це відповідає так: «На жаль, будівництво держави Україна не увінчалось успіхом під час Визвольних змагань початку ХХ століття, не була успішною і спроба здобути незалежність в 40-і роки. Та й та держава, яку ми нині розбудовуємо ось уже три десятиліття, на мій великий-превеликий жаль, вельми далеко від ідеалу, який уявляли собі 1991 року. Відтак жодного українського лідера за останнє століття не можна назвати успішним. Якщо ж він «дуже хотів», «мав найшляхетніші наміри», але в нього «чомусь» не вийшло, то це – однозначно не мій персонаж».

На питання «Яким би мав бути президент України?» Підлуцький прямої відповіді не дає, залишаючи її на розсуд читачів. Відповіддю є вся його книга.

Микола МУШИНКА

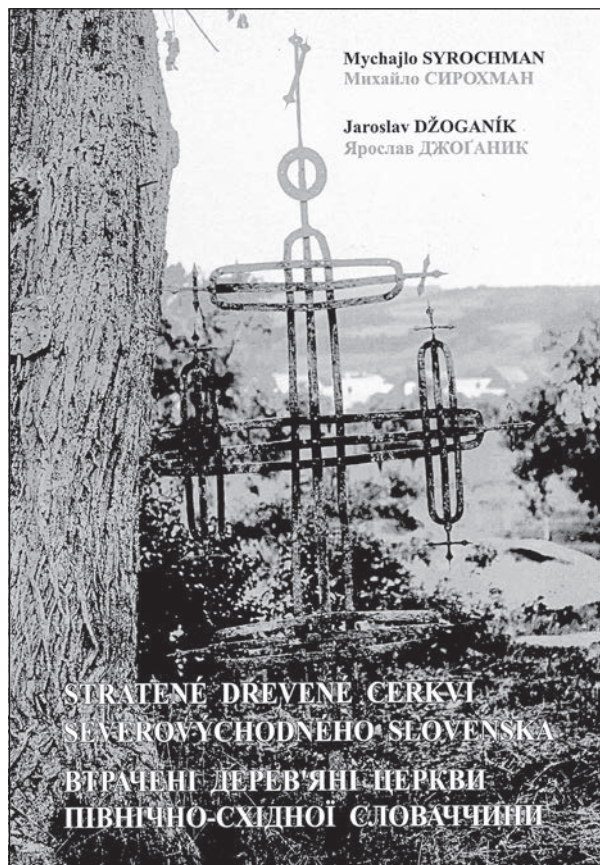
«ВТРАЧЕНІ ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ ПІВ- НІЧНО-СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ» – ВІДНАЙДЕННЯ ЗАБУТОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У 2019 р. вийшло друком двомовне словацько-українське видання відомого дослідника дерев'яної церковної архітектури Закарпаття Михайла Сирохмана та знаного літературознавця, а зараз директора Музею української культури у м. Свидник Ярослава Джоґаника. Книга «Втрачені дерев'яні церкви північно-східної Словаччини» видана завдяки сприянню Фонду на підтримку мистецтва. Обсяг книги складає 80 сторінок, на яких подано інформацію про 41 церкву у селах Східної Словаччини, які представлено 72 світлинами і графічними зображеннями, а також кількома рисунками церковних хрестів. Джерельна база представлена шістьма архівами, музеями та бібліотеками, звідки бралася більша частина інформації та фотоматеріалів, а також доповнена 17 літературними позиціями.

Це нове ошатне видання стало своєрідною брамою, яка веде у світ несподіваних і захопливих відкриттів, але з присмаком жалю, бо в книзі представлений втрачений материк унікальної дерев'яної церковної архітектури. Праця виявилася чудовим засобом актуалізації дійсності, яка загалом переважно

забута, але дуже цінна для дослідників, чи для людей, які прагнуть зрозуміти культурну дійсність свого краю без інтерпретацій. Ця розвідка виявила цікавий факт, що храми, які можемо бачити сьогодні, є тільки незначним вершечком айсберга, більша частина якого сховалася під покрывом часу і ніколи не постане перед нашими очима. Тому спроба заглянути у ті глибини, куди ще дозволяє лінза давно раритетної фотокамери, заслуговує особливого схвалення і подяки.

У книзі представлено цілу низку дерев'яних храмів, переважна кількість яких (54 світлини) представляють різний стан 19 лемківських церков, що складає навіть більшу кількість споруд, ніж існують сьогодні у Словаччині. Якщо судити за представленими зразками у книзі «Drevené kostoly, chrámy, zvonice na Slovensku», зараз тут можемо бачити 17 церков лемківського типу. Беручи до уваги всі ці храми разом, маємо підстави говорити про велике явище специфічного, з художньої точки зору, церковного будівництва у Словаччині. Попри належність цих споруд до однієї – лемківської школи, їх важко назвати однотипними. Схильність народного майстра до імпровізації породила таку дивовижну різноманітність барокових вежечок, пропорцій дзвіниць над бабинцем, форм підсябиття, оформлення галерейок, що можемо говорити про справжню творчість, яка кожний окремий храм наділила унікальними рисами.

Цей, часто ізольований гірськими хребтами, карпатський світ, заклопотаний важким здобуванням хліба повсякденного, завжди залишався відкритий до краси. Нам сьогодні часто не збагнути тих людей, які цінували малородючу землю своїх предків понад усе, бо вона говорила до них кожним вигином ораниці, кожним посадженим деревом та кожним хрестом, який увінчував могилу чи церкву. Всі ці вишукані будови були пам'ятниками конкретної історії окремого чоловіка чи спорідненої сільської громади. Тому кожен, їдучи на заробітки, намагався повернутися додому, бо тільки дома можна залишатися собою, не мімікуючи під чужі вимоги. Могили предків та форма рідної церкви

давали важливі підвалини для кожної особистості, змушуючи її творити з вдячності за землю, яка була дарована їй, і яка стане підґрунтям для прийдешніх.

Це візуальне повернення цілої низки святинь із забуття має особливе значення не тільки для дослідників церковного мистецтва, фольклористів, істориків, але і для кожного мешканця сучасної Східної Словаччини. Книга гарно макетована, має логічну подачу матеріалу і цікаво, що починається бароковою брамою, а завершується кресленням порталу до церкви с. Вишнього Грабівця, що неначе переносить нас у сучасний простір Свидницького скансену. Важливо, що на форзацах автори унаочнили цей світ мапою, де крапками представлено місця, де були ці храми. З цього можемо констатувати, що праця стала цінним і дуже важливим виданням, яке поглиблює наше розуміння формування та розвитку церковного дерев'яного будівництва на південних схилах Карпат. Книга також стала невеликим, але промовистим монументом культурного та церковного життя руського селянина у Карпатах.

Михайло Приймич

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Ірина Мацко (Кошиці) – 20 євро.

На обкладинці журналу твори художниці
Тетяни Житнян

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

